

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI
FILOZOFSKI FAKULTET

Uredio: Đorđe Čekrija

Ličnost i društvo IV

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

Sarajevo, 2018.

Dorđe Čekrlja

Ličnost i društvo IV

Sarajevo, 2018. godine

Naziv publikacije: Ličnost i društvo IV

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung, Filozofski fakultet, Univerziteta u Banjoj Luci

Autor: Đorđe Čekrlija

Recenzenti: Prof. dr Brane Mikanović, Prof. dr Srđan Dušanić, Doc. dr Biljana Mirković, Prof. dr Jasna Bogdanović Čurić

Za izdavača: Marius Müller -Hennig

Lektura: Dragan Dragomirović

DTP: Aleksandar Aničić

Štampa: Amosgraf Sarajevo

Tiraž: 300 primjeraka

Sva prava pridržana od strane Friedrich-Ebert-Stiftung BiH. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u ovoj publikaciji. Komercijalna upotreba izdanja nije dozvoljena bez pismene saglasnosti Fondacije.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

321.64(497.6)
316.647

ЛИЧНОСТ и друштво

Ličnost i društvo. 4 / [uredio] Đorđe Čekrlija. - Banja Luka :
Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet : Friedrich Ebert Stiftung,
2018 (Sarajevo : Amosgraf). - 110 str. : graf. prikazi, tabele ; 25 cm

"Zbornik Ličnost i društvo IV predstavlja skup rezultata i istraživačkih radova proisteklih iz naučno-istraživačkog projekta Lični i društveni faktori političkih izbora, koji je u potpunosti ostvaren kroz saradnju sa Fondacijom Friedrich Ebert Stiftung BiH i koji bez njihove podrške ne bi bilo moguće realizovati." --> nasl. str. - Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz sve radove. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-99976-38-15-1 (Filozofski fakultet)

COBISS.RS-ID 7885080

Dorđe Čekrlija

Ličnost i društvo IV

Zbornik Ličnost i društvo IV predstavlja skup rezultata i istraživačkih radova proisteklih iz naučno-istraživačkog projekta Lični i društveni faktori političkih izbora, koji je u potpunosti ostvaren kroz saradnju sa Fondacijom Friedrich Ebert Stiftung BiH i koji bez njihove podrške ne bi bilo moguće realizovati.

Sarajevo, 2018. godine

Sadržaj

Predgovor	5
<i>Isidora Ećim, Aleksandra Stupar, Đorđe Čekrlija, Lana Vujaković, Saša Čekrlija</i> Poželjnih <i>Velikih pet</i> osobina ličnosti političara u Bosni i Hercegovini, 2016-018	6
<i>Slavena Novaković, Ružica Malčić, Đorđe Čekrlija, Dijana Đurić</i> Osobine ličnosti glasača i poželjne osobine političara	21
<i>Petar Mrđa, Danilo Bodroža, Kasandra Ribić, Đorđe Čekrlija, Dijana Đurić</i> Poželjne osobine ličnosti političara i odnosi sa etničkom vezanosti, etničkom otvorenosti i religioznosti	35
<i>Milica Telić, Kristina Petreš, Đorđe Čekrlija, Dijana Đurić, Lana Vujaković</i> Uticaj socijalne trauma i karakteristika ličnosti na kleronacionalizam	45
<i>Đorđe Čekrlija, Dragan Dragomirović, Lana Vujaković</i> Analiza sadržaja udžbenika Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole	58
<i>Đorđe Čekrlija</i> Dvofaktorski model etničke vezanosti i otvorenosti, i trofaktorski upitnik etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti (EV-EO-R): validaciona studija	75
Zaključni osvrt	105

PREDGOVOR

Zbornik *Ličnost i društvo IV* nastao je kao rezultat naučnoistraživačkog projekta "Strah za egzistenciju kao faktor društvenih izbora". Na ovaj način je nastavljena saradnja Filozofskog fakulteta i Fondacije Friedrich Ebert BiH, a samo istraživanje je zasnovano na rezultatima koji su proistekli iz prethodnih koje su se bavile analizom relacija između ponašanja i karakteristika društva. U prethodnim istraživanjima kroz analizu sklonosti građana ka određenom tipu političara i društvenog uređenja i njihov međuođnos sa različitim socijalno-istorijskim faktorima utvrđena je sklonost dominantnom autoritarnom tipu političara. (v. *Ličnost i društvo II*, 2016). U nastavku istraživanja su razmatrani motivi sklonosti građana ka političkim vođama. Kao osnovni motiv je identifikovan strah za egzistenciju koji je u Bosni i Hercegovini kroz prošli vijek održavan zahvaljujući višestrukim etničkim sukobima (v. *Ličnost i društvo III*, 2017). Bazična nesigurnost koju građani osjećaju je identifikovana kao faktor koji kod građana BiH uslovljava dominaciju grupnog (etničkog) nad individualnim identitetom. Istovremeno bazična nesigurnost postaje i potencijalni argument koji političari mogu koristiti u pridobijanju povjerenja građana. Time je bazični strah za vlastitu sudbinu koji građane Bosne i Hercegovine usmjerava prema političarima autoritarnog tipa, kojima je primarna sposobnost zaštite vlastite etničke grupe, postao centralni problem naredne studije.

U istraživanjima koja su sprovedena u okviru nove studije strah za egzistenciju je razmatran iz više uglova. Prvo je ponovljeno ispitivanje poželjnih osobina političara a osnovni cilj je bio ispitati njihovu vremensku stabilnost i odnos sa društvenim dešavanjima iz tog perioda. Poželjne osobine političara su razmatrane i kroz veze sa osobinama ličnosti birača, i dimenzijama etničkog i religijskog identiteta. Strah kao moderator društvenog ponašanja je dalje analiziran iz ugla socijalne traume. Direktno iskustvo smrt ili ranjavanja člana porodice u toku rata i prinudna promjena prebivališta zbog rata su razmatrani kao prediktori kleronacionalizma. S obzirom da su porodice žrtava rata i izbjeglo stanovništvo u BiH definisane i kao socijalne kategorije time je dobijena prilika da se pored lične analizira i socijalna komponenta ispitivanih trauma. Kvalitativno drugačiji iskorak je načinjen u analizi sadržaja udžbenika vjeronauke. Analizom sadržaja tekstova udžbenika vjeronauke ispitivana je mogućnost da školski sistem indirektno omogućava naglašavanje etno-religijskog identiteta kao primarne odrednice pojedinca. Posljednji dio istraživačkog projekta se odnosio na analizu etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti. U ovom dijelu pored teorijskog modela etničke vezanosti i otvorenosti, predstavljen je i upitnik namijenjen procjeni etničke vezanosti, etničke otvorenosti i religioznosti kao subdimenzija autoritarnog sindroma. Izborom istraživačkih tema stečeni su uslovi da se strah kao faktor sklonosti autoritarnom tipu političara razmotri kroz odnose sa više psiholoških koncepata i protumači u postojećem socijalnom kontekstu.

Autori istraživanja smatraju da sprovedena studija pored vrijednih empirijskih podataka može da ponudi i nalaze koji će imati praktičnu vrijednost. Dobijeni rezultati i njihovo pravilno tumačenje mogu da unaprijede djelovanje političkih struktura ili barem razumijevanje prave prirode društvenog sistema u Bosni i Hercegovini. Iz toga razloga i u ovoj studiji se najvrednijim smatra iskorištena mogućnost da Filozofski fakultet u Banjoj Luci aktivno participira u analizi društvenog i političkog života u Bosni i Hercegovini, i ponudi rezultate i smjernice unaprjeđenja opšteg položaja građana.

Urednik

Poželjnih *Velikih pet* osobina ličnosti političara u Bosni i Hercegovini, 2016-2018

Isidora Ećim*, Aleksandra Stupar*, Saša Čekrlija**, Đorđe Čekrlija*, Lana Vujaković*

* *Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*, ** *Nezavisni univerzitet, Banja Luka*

Rezime: Donošenje političkih odluka spada u kognitivne procese, ali to ne znači da je i nužno zasnovano na racionalnom ili kritičkom promišljanju. Pored društveno-istorijskog konteksta i osobina ličnosti građana koji primarno određuju političke izbore građana, karakteristike i sklonosti političara su svakako dodatni važan faktor. Građani imaju svoja mišljenja i želje o tome kakve lične karakteristike ili grupni identiteti treba da odlikuju političke lidere, pa takve preferencije često suprotstavljaju vlastitim stvarnim interesima. Pored toga, bez obzira na to kakve realne karakteristike nekog političara bile, postoji i velika mogućnost da ih on kontroliše u svom javnom predstavljanju. U tom slučaju političke odluke donesene na bazi procjena preferencija poželjnih osobina političara vrlo često nemaju nikakvu veze sa realnim potrebama pojedinca. U sprovedenoj studiji je izvršeno poređenje preferiranih osobina političara koje su građani Bosne i Hercegovine dali u ispitivanjima 2016. i 2018. godine. Uzorak ispitanih građana u 2018. godini je činilo 197 ispitanika (124 žene) čija se starost kretala u rasponu od 19 do 57 godina starosti ($M=23.98$, $SD=7.96$). Uzorak iz 2016. godine se sastojao od 260 ispitanika (112 žena) između 18 i 53 godine starosti ($M=24.17$, $SD=7.84$). Iz toga perioda 6.2% ispitanih je sebe svrstalo u kategoriju ispod prosječnog, 87.7% prosječnog i 6.2% iznad prosječnog. Ispitivanje je sprovedeno online, a ispitanici su na osnovu upitnika BFI-44 procjenjivali osobine ličnosti poželjnog političara. Zadatak ispitanika je bio da uz svaku navedenu sklonost procijene koliko smatraju da je ta sklonost poželjna za političara. Nakon analize rezultata koji se tiču samo 2018. godine, izvršeno je i poređenje sa rezultatima iz 2016. godine. U testiranju razlika u dobijenim procjenama poželjnih osobina političara su korišteni t-test i diskriminativna analiza.

Kao i u prethodnom i u studiji iz 2018. godine Otvorenost, Ekstraverzija i Savjesnost su građanima najznačajnije osobine političara. U ovoj studiji se za razliku od prethodnog povećava stepen važnosti koji građani daju osobinama Prijatnosti i Emocionalnoj stabilnosti. Osnovno pitanje koje rezultati postavljaju je mogućnost njihove interpretacije u odnosu na dinamiku društvenih događaja u Bosni i Hercegovini u periodu od 2016. do 2018. godine.

Ključne riječi: poželjne osobine ličnosti, *Velikih pet*, političari.

UVOD

Glasanje na izborima predstavlja najčešći oblik građanskog učestvovanja u političkom životu društva. S obzirom da biranjem političkih partija i kandidata građani sami sebi definišu socijalni kontekst u kome će živjeti, glasanje bi trebalo da je racionalno i zasnovano na validnim informacijama (Bobbio, 1987). Drugim riječima, glasovi građana bi trebalo da su zasnovani na poznavanju karakteristika političkih subjekata za koje se (ne)glasa i ličnih preferencija. Ipak, istraživanja (Converse, 1964; Zaller, 1992) pokazuju da građani često vrlo malo znaju o politici uopšte, strankama i kandidatima za koje glasaju. Pored toga, političke odluke građana su često zasnovane na karakteristikama političara koje nemaju nikakvu konstruktivnu vezu sa stepenom političke uspješnosti, kao što su fizički izgled, glas ili stav političara (Rosenberg, Kahn i Tran, 1991; Todorov, Mandisoza, Goren i Hall, 2005). Površinske karakteristike političara za koje građani glasaju, a koje nemaju nikakve veze sa pitanjem da li će političar uspjeti zadovoljiti individualne i grupne potrebe građana potvrđene su u velikom broju studija. Tako su Gregory i Gallagher (2002) ustanovili postojanje veze između glasačkog izbora i dubine glasa kandidata. Prema teorijskom objašnjenju više glasača privlače kandidati sa dubljim glasom, što bi trebalo da je indikator višeg nivoa testosterona (Puts, Apicella i Cardenas, 2012). Potvrda ovog nalaza dobijena je na više istraživanja sprovedenih na različitim uzorcima (Klofstad, Anderson i Peters, 2012). Šire gledano, sličan zaključak i u studijama nalaze da, bez obzira na latentnu političku orijentaciju, glasači u prvom redu pozitivno vrednuju samopouzdanje političara (Costantini i Craik, 1980, Simonton, 1990). Brojne studije ističu kako je upravo ličnost političara faktor koji može prevagnuti u privlačenju glasača (Jones i Hudson, 1996; Pierce, 1993).

U naučnim studijama je čovjek kao *homo politicus* u odnosu na ukupni društveni i politički sistem posmatran kao pozitivan (Rousseau), negativan (Hobbes), ili neutralan (Locke). Pojedinaac se uvijek posmatra u društveno-istorijskom kontekstu. Tako su društveni status ili grupna pripadnost prepoznatljivi kao jedna od najvažnijih determinanti u donošenju političkih odluka, kao i u izboru određenih stranaka (Lazarsfeld, et al., 1948). U većem broju socioloških i psiholoških studija koje su se bavile karakteristikama birača, političara i društvenih uslova u Bosni i Hercegovini (Abazović, 2006; Čekrlija, 2016; Ćurak, Čekrlija, Sarajlić i Turčalo, 2009; Kukić, 2010; Puhalo, Milinović i Arsenijević-Puhalo, 2009) ustanovljeno je da se političke odluke donose prvenstveno prema kriterijumu etničke pripadnosti. Lične potrebe i želje pojedinca su blokirane razmišljanjima u etničkoj matrici, tako da one uglavnom i ne oblikuju političke odluke. Prema Campbellu i saradnicima (1960) građani se u političkim izborima rukovode i kriterijem srodnosti, odnosno biraju onoga ko slični na njih po grupnoj pripadnosti ili ličnim karakteristikama. Iz ugla grupne pripadnosti, dosadašnji nalazi u Bosni i Hercegovini potvrđuju ovo stanovište.

Od osobina i sklonosti ličnosti, bez negiranja značaja društvenog konteksta i grupne pripadnosti, Eysenck (1954; Eysenck i Wilson, 1978) ističe ulogu ličnosti u oblikovanju političkih stavova. Zaista ogroman je broj studija u kojima je potvrđen odnos između osobina ličnosti i sklonosti ka različitim političkim ideologijama (Adorno Frenkel-Brunsvik, Levinson, Sanford, 1950; Altemeyer 1996; Carney, Jost, Gosling, i Potter, 2008; Jost, Glaser, Kruglanski i Sulloway, 2003; McClosky 1958; Sniderman 1975) ili obrascima političkog ponašanja (Blais i Labbé-St-Vincent 2011; Denny

i Doyle 2008; Gerber, Gregory, Doherty, Dowling, Raso i Ha 2011b; Levinson 1958; Milbrath 1965; Mondak, Hibbing, Canache, Seligson i Anderson, 2010; Vecchione i Caprara 2009). Prema dosadašnjim nalazima iz prostora Velikih pet faktora ličnosti, ekstraverzija (Mondak i Halperin 2008; Mondak i sar. 2010) i savjesnost (Gallego, Buscha, Sturgis i Oberski, 2014; Gerber, Huber, Doherty i Dowling. 2011a; Gerber i sar. 2011b) su u pozitivnoj vezi sa sklonosti građana da iskoriste vlastito pravo na glasanje. Više skorove na Otvorenosti postižu ispitanici skloni liberalnim društvenim orijentacijama (McCrae, 1996, Trapnell, 1994). Sklonost političkom konzervativizmu i autoritarnost su povezani sa niskim skorom na traganju za senzacijama, konformizmom i konvencionalizmom (McCrae; 1996) Jost i sar. 2003). Veza sklonosti ka autoritarnim sistemima sa rigidnošću potvrđena je u velikom broju studija (Dollinger, Leong i Ulicni, 1996; Eyscenk, 1982; Eyscenk i Couter, 1972; Eyscenk i Wilson, 1978). Hostilitet kao suprotan pol prijatnosti, je identifikovan kao značajan korelat autoritarnosti (Todosijević, 1996).

Gledajući u cjelini, socijalni kontekst definisan društvenim statusom ili grupnom pripadnosti i osobine ličnosti bi trebalo da su glavni faktori u oblikovanju političkih odluka i glasačkih sklonosti pojedinca. Onaj faktor koji u ovakvoj postavci ostaje nedotaknut je politički subjekt, odnosno politička organizacija ili političar. Najšire gledano, osnovni cilj političke organizacije je participiranje u vlasti. Time i politička organizacija i pojedinci ostvaruju svoje različite ciljeve. Imajući to u vidu logično je pretpostaviti da političke stranke i političari neće biti pasivni sudionici i čekati da budu izabrani zahvaljujući povoljnoj kombinaciji društvenih okolnosti i ličnosti građana. Oni će uzeti više nego aktivnu ulogu i tako iskazati različita politička ponašanja. Naglašavanje vlastitih kompetencija i vrijednosti uz snižavanje vrijednosti političkih oponenta, manipulisanje činjenicama i optimističnim i pesimističnim prognozama, modifikacije realnosti i izazivanje osjećaja nesigurnosti kod građana, samo su neka od nepristojnijih sklonosti koje se sreću na političkom ponašanju u Bosni i Hercegovini (Živanović, 2016; Dragomirović i Ačić, 2016). S obzirom da je situacija u Bosni i Hercegovini već više od četvrt vijeka prvenstveno određena etničkom pripadnosti i podijeljenosti koja je eskalirala ratnim sukobom sa više desetina hiljada žrtava, apelovanje na sposobnost da se građanima obezbijedi osjećanje sigurnosti je jedan od glavnih aduta političara. Ako se tome doda i mogućnost da sami političari manipulišu svojim predstavama u javnosti, onda je jasno da u svojim rukama imaju vrlo moćan instrument za formiranje izborne volje građana. Imajući u vidu činjenicu da se utisak o osobinama političara oblikuje prvenstveno putem masovnih medija (Popkin, 1991), a ne njihovim realnim karakteristikama (Dalton i Wattenberg, 2000; Funk, 1996; Wattenberg, 1998), jasno je da političari imaju velike mogućnosti manipulacije i uticaja na građane u toku formiranja izbornih odluka (Roccas, Sagiv, Schwartz i Knafo, 2002). Tako je onda sasvim izvjesno da će se, bez obzira na stvarne osobine ličnosti političara, u njegovim nastupima forsirati samopouzdanje i dominantan stav, koje su istraživanja identifikovala poželjnim odlikama političara što je u saglasnosti i sa nalazima istraživanja (Browning i Jacob, 1964; Winter, 1973). Potvrdu istog primjera možemo naći i u Bosni i Hercegovini. Samopouzdanje koje političar pokazuje tokom slanja poruke da je sposoban redukovati egzistencijalni strah kod građana, kod birača nailazi na pozitivan odjek, naravno uz uslov da je pripadnik istog etničkog korpusa.

Među poželjnim osobinama ličnosti među glasačima visoko kotira i prijatnost (Caprara, Barbaranelli i Zimbardo, 2002). U okviru istraživanja američkih izbora 2006. godine, prijatnost i

otvorenost su identifikovane kao prediktori glasanja za Kerryja, a emocionalna stabilnost, savjesnost i energičnost za Busha (Barbaranelli, Caprara, Vecchione i Fraley, 2006). Pregledom literature se može ustanoviti da su osobine energičnost i prijatnost najviše vrednovane karakteristike ličnosti političara (Conover i Feldman, 1986; Pancer, Brown, i Barr, 1999; Pierce, 1993; Popkin, 1991; Rahn, Aldrich, Borgida, i Sullivan, 1990).

U istraživanju koje je sprovedeno 2016. godine, prije lokalnih izbora u Bosni i Hercegovini, opšta otvorenost i savjesnost su se pokazale kao najpoželjnije osobine političara. Otvorenost, socijabilnost, snalaženje u velikim grupama i nepoznatim situacijama, kao i sposobnost da se adekvatno odnosi prema obavezama i odgovornostima, su procijenjene kao najvažnije za političara (Čekrlija, 2016). Pri tome su od poželjnih odlika još visoko kotirali poštenje, efikasnost, govorništvo, vizija i hrabrost. Drugim riječima, poželjnim osobinama ličnosti i odlikama političara se u prvom redu smatraju sposobnost da građanima pruži osjećaj lične sigurnosti/zaštićenosti u okviru vlastite etničke grupe. Ukoliko se radi o socijabilnom političaru koji u svome nastupu ispoljava samopouzdanje i dominaciju nad političkim oponentima, onda će takav još lakše biti povezan sa potrebom građana da se osjećaju sigurnim. U zaključnom osvrtu na dobijene nalaze zaključeno je da građani Bosne i Hercegovine, upravo usljed osjećaja bazične nesigurnosti i straha, i dalje u najvećoj mjeri biraju političke stranke koje u prvi plan ističu etničku pripadnost i etnički interes. Cilj ovog istraživanja je da se prije izbora 2018. godine ponovi isto ispitivanje. S obzirom da su zvanični pokazatelji kvaliteta života u Bosni i Hercegovini, kao i pokazatelji opšte uspješnosti Bosne i Hercegovine kao države (2016), i dalje vrlo nepovoljni, interesovalo nas je da li je došlo do promjena u preferencijama poželjnih osobina političara od strane građana Bosne i Hercegovine.

METOD

Uzorak ispitanika

Za potrebe ove studije uzorak ispitanika je formiran tehnikom snježne lavine. Svi učesnici u istraživanju su ispunili online verziju upitnika. Nakon eliminisanja ispitanika koji nisu zadovoljavali osnovne etičke i metodološke kriterije istraživanja, uzorak je činilo 197 ispitanika (124 žene) čija se starost kretala u rasponu od 19 do 57 godine starosti ($M=23.98$, $SD=7.96$). Pored ovoga uzorka treba spomenuti da su u radu korišteni i podaci dobijeni 2016. godine na ispitanom uzorku od 260 ispitanika (112 žena) između 18 i 53 godine starosti ($M=24.17$, $SD=7.84$). Iz toga perioda 6.2% ispitanih je sebe svrstalo u kategoriju ispod prosječnog, 87.7% prosječnog i 6.2% iznad prosječnog materijalnog stanja porodice. Ukupno 24.6% ispitanih 2016. godine je bilo članom neke političke stranke.

Statistička obrada

U radu su analizirane i upoređene mjere deskriptivne statistike za dobijene procjene ličnosti političara za 2016. i 2018. U tu svrhu su korišteni t-test za nezavisne uzorke i diskriminativna

analiza. Veze između preferencija osobina političara i sociodemografskih varijabli u 2016. i 2018. godini su analizirane pomoću t-testa za nezavisne uzorke.

Instrumenti

U procjeni poželjnih osobina političara je korišten Inventar Velikih pet (The Big Five Inventory – BFI: John i Srivastava, 1999). Inventar čine 44 stavke koje su podijeljene u pet skala, koje odgovaraju dimenzijama ličnosti modela Velikih pet (Neuroticizam, Ekstraverzija, Prijatnost, Savjetnost, Otvorenost). Saglasnost sa stavkama se procjenjuje na petostepenoj skali Likertovog tipa. U dosadašnjim primjenama Inventar BFI-44 je pokazao zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike (John i sar., 2008; Čolović, Mitrović i Smederevac, 2005).

REZULTATI

Od rezultata su prvo razmotrene dobijene procjene poželjnih osobina političara. One su prvo analizirane prema dobijenim deskriptivnim parametrima za procjenjivane osobine ličnosti političara (tabela 1), a zatim upoređene sa vrijednostima dobijenim 2016. godine (tabela 2).

Tabela 1. Mjere deskriptivne statistike procjena poželjnih osobina ličnosti političara

	M	SD	S	K	Min	Max	α
NE	13.65	3.81	.93	.84	8	27	.71
EX	33.58	4.15	-1.22	2.10	17	40	.74
OI	39.35	6.44	-1.34	2.93	14	50	.78
PR	35.67	4.75	-.37	-.04	23	45	.73
SA	40.13	4.79	-1.43	2.17	22	45	.80

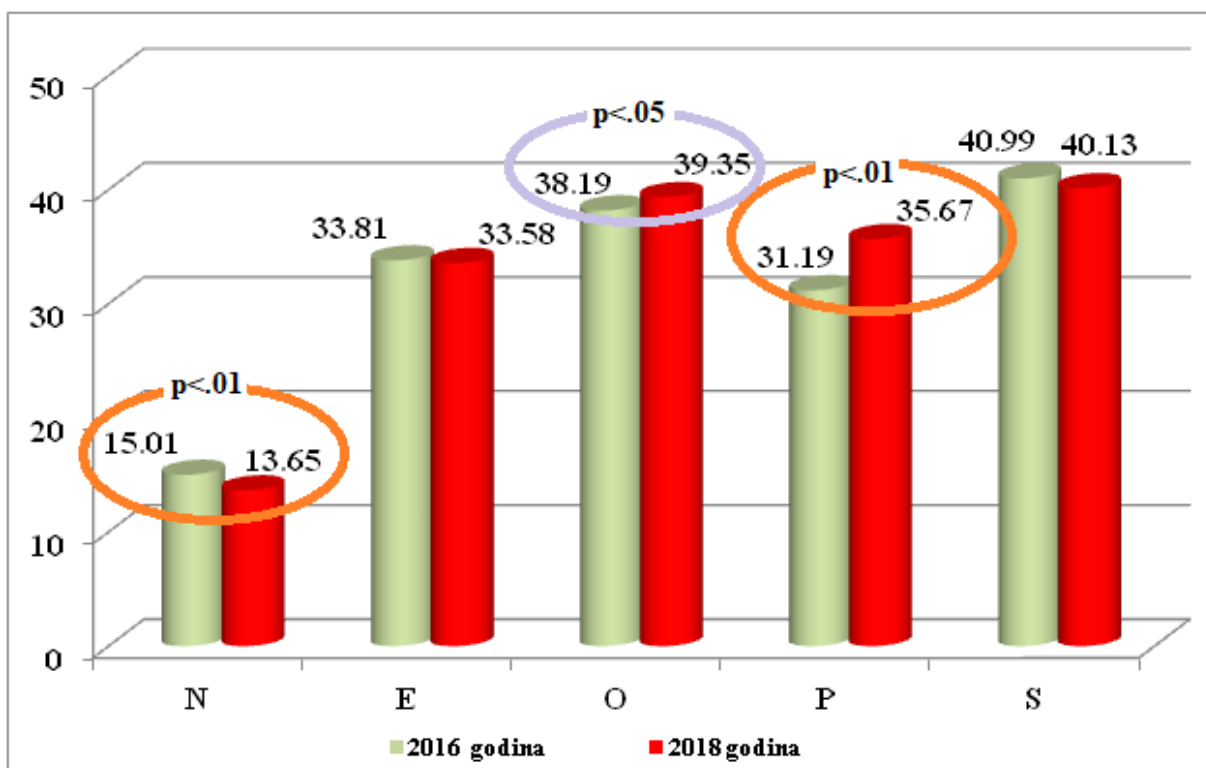
Kako se vidi u tabeli 1 dobijene procjene osobina Otvorenosti, Ekstraverzije i Savjesnosti su pomjerene prema višim vrijednostim. Vrijednosti skjunisa ovih osobina su statistički značajne ($S > +1.00$) a negativan predznak govori da ispitanici u prosjeku Otvorenost ka iskustvu, Ekstraverziju i Savjesnost smatraju vrlo poželjnim odlikama političara. Statistički značajne vrijednosti kurtozisa dodatno ukazuju da ovakav stav preovladava kod većine ispitanika. Pouzdanost skala iz kojih su izvedene procjene poželjnih osobina političara, izražena Cronbachovim koeficijentom je zadovoljavajuća.

U narednom koraku je izvršeno poređenje dobijenih rezultata ispitivanja 2016. i 2018. godine (tabela 2). Radi bolje preglednosti glavni nalazi su dodatno istaknuti u grafiku 1.

Tabela 2. T-test; Procjene poželjnih osobina političara 2016. i 2018. godine

		N	M	SD	SEM	F	Df	t	df	p
NE	2016	260	15.01	4.31	.38	2.04	.15	2.98	455	.00
	2018	197	13.65	3.81	.27					
EX	2016	260	33.81	4.22	.37	.42	.51	.47	455	.63
	2018	197	33.58	4.15	.30					
OI	2016	260	38.19	4.49	.39	9.88	.00	-1.91	455	.05
	2018	197	39.35	6.44	.46					
PR	2016	260	31.19	4.49	.39	.52	.47	-8.51	455	.00
	2018	197	35.67	4.75	.34					
SA	2016	260	40.99	4.95	.43	.14	.70	1.56	455	.11
	2018	197	40.13	4.79	.34					

Grafik 1. Procjene poželjnih osobina političara 2016. i 2018. godine

Poređenje rezultata dobijenih u sprovedenom ispitivanju sa rezultatima iz studije iz 2016. godine pokazalo je u prvom redu da se opšte preferencije građana nisu promijenile. Građani i dalje najpoželjnijim osobinama političara smatraju Otvorenost, Ekstraverziju i Savjesnost. Dvije primjetne razlike su vezane za osobine Prijatnosti i Neuroticizma. Naime ispitanici u 2018. godini osobinu Prijatnosti kod političara procjenjuju važnijom nego ranije. Na istom nivou statističke značajnosti ($p < .01$) registrovana je razlika i u odnosu na procjenu Neuroticizma. U ispitivanju 2018. godine građani emocionalnu stabilnost smatraju poželjnijom odlikom političara nego 2016.

Procjene poželjnih osobina političara su dovedene u vezu i sa sociodemografskim obilježjima ispitanika. U obzir su uzeti pol ispitanika, etnički sastav porodice i društva ispitanika, iskustvo traume prinudnog raseljenja usljed rata i ranjavanje ili smrt člana porodice u ratu.

Ispostavilo se da je pol ispitanika jedina sociodemografska varijabla koja ima statistički značajan uticaj na procjene poželjnih osobina političara. Prema dobijenim rezultatima (tabela 3) žene Ekstraverziju, Prijatnost i Savjesnost smatraju važnijim karakteristikama političara nego muškarci ($p < .01$). U isto vrijeme žene više kod političara vrednuju emocionalnu stabilnost nego muškarci ($p < .01$). Konačno, nešto manja ali i dalje statistički značajna razlika ($p < .05$) je registrovana i za procjenu Otvorenosti ka iskustvu. I ovu osobinu žene smatraju poželjnijom odlikom političara nego muškarci.

Tabela 3. T-test; Procjene poželjnih osobina političara prema polu

		N	M	SD	SEM	F	df	t	df	p
NE	ženski pol	124	13.09	3.70	.33	.49	.48	-2.76	195	.01
	muški pol	73	14.62	3.82	.45					
EX	ženski pol	124	34.24	3.85	.35	1.66	.20	2.96	195	.00
	muški pol	73	32.47	4.43	.52					
OI	ženski pol	124	40.07	6.06	.54	1.22	.27	2.07	195	.04
	muški pol	73	38.12	6.90	.81					
PR	ženski pol	124	36.65	4.62	.41	.13	.72	3.91	195	.00
	muški pol	73	34.00	4.54	.53					
SA	ženski pol	124	40.78	4.64	.42	.38	.54	2.52	195	.01
	muški pol	73	39.03	4.88	.57					

Poređenja procjena poželjnih osobina političara prema drugim sociodemografskim kriterijima nisu pokazala nikakve postojane tendencije na koje bi vrijedilo usmjeriti pažnju. Procjene poželjnih osobina političara ne pokazuju zavisnost od toga da li ispitanik dolazi iz jedno- ili višenacionalnog okruženja (tabele 4 i 5). Istovremeno, nalazi ukazuju da čak ni intenzivne socijalne traume, poput prinudnog raseljenja usljed rata ili smrti/ranjavanja člana porodice, ne utiču na procjene poželjnih osobina političara (tabele 6 i 7).

Tabela 4. T-test; Procjene poželjnih osobina političara prema etničkom sastavu porodice

		N	M	SD	SEM	F	df	t	df	p
NE	Višenacionalna porodica	103	13.22	4.05	.39	3.89	.05	-1.67	195	.09
	Jednonacionalna porodica	94	14.12	3.48	.35					
EX	Višenacionalna porodica	103	33.75	4.22	.41	.01	.91	.61	195	.54
	Jednonacionalna porodica	94	33.39	4.09	.42					
OI	Višenacionalna porodica	103	39.65	6.34	.62	.00	.95	.68	195	.49
	Jednonacionalna porodica	94	39.02	6.55	.67					
PR	Višenacionalna porodica	103	35.59	5.09	.50	1.76	.18	-.22	195	.82
	Jednonacionalna porodica	94	35.74	4.37	.45					
SA	Višenacionalna porodica	103	40.37	4.75	.46	.29	.59	.75	195	.45
	Jednonacionalna porodica	94	39.86	4.84	.49					

Tabela 5. T-test; Procjene poželjnih osobina političara prema etničkoj pripadnosti prijatelja

		N	M	SD	SEM	F	df	t	df	p
NE	Višenacionalno društvo	183	13.66	3.82	.28	.00	.96	.01	195	.99
	Jednonacionalno društvo	14	13.64	3.77	1.01					
EX	Višenacionalno društvo	183	33.70	4.04	.30	2.18	.14	1.48	195	.13
	Jednonacionalno društvo	14	32.00	5.36	1.43					
OI	Višenacionalno društvo	183	39.56	6.29	.47	.17	.67	1.68	195	.09
	Jednonacionalno društvo	14	36.57	7.86	2.10					
PR	Višenacionalno društvo	183	35.68	4.73	.35	.40	.52	.13	195	.89
	Jednonacionalno društvo	14	35.50	5.24	1.40					
SA	Višenacionalno društvo	183	40.31	4.66	.34	2.45	.11	1.85	195	.06
	Jednonacionalno društvo	14	37.86	6.01	1.61					

Tabela 6. T-test; Procjene poželjnih osobina političara prema traumi prinudnog raseljenja

		N	M	SD	SEM	F	df	t	df	p
NE	Prinudno mijenjali mjesto boravka	40	13.63	3.44	.54	.54	.46	-.05	195	.95
	Nisu mijenjali mjesto boravka	157	13.66	3.91	.31					
EX	Prinudno mijenjali mjesto boravka	40	33.73	4.13	.65	.03	.80	.24	195	.81
	Nisu mijenjali mjesto boravka	157	33.55	4.17	.33					
OI	Prinudno mijenjali mjesto boravka	40	40.38	5.19	.82	2.48	.11	1.12	195	.26
	Nisu mijenjali mjesto boravka	157	39.09	6.71	.54					
PR	Prinudno mijenjali mjesto boravka	40	35.43	4.74	.75	.04	.83	-.35	195	.72
	Nisu mijenjali mjesto boravka	157	35.73	4.77	.38					
SS	Prinudno mijenjali mjesto boravka	40	40.08	4.49	.71	.33	.56	-.08	195	.93
	Nisu mijenjali mjesto boravka	157	40.15	4.88	.39					

Tabela 7. T-test; Poželjne osobine političara prema traumi gubitka ili ranjavanja članova porodice

		N	M	SD	SEM	F	df	t	df	p
NE	Žrtva rata u porodici	114	13.49	3.83	.36	.32	.57	-.70	195	.48
	Bez žrtava rata u porodici	83	13.88	3.79	.42					
EX	Žrtva rata u porodici	114	33.62	4.28	.40	.77	.38	.15	195	.87
	Bez žrtava rata u porodici	83	33.53	3.99	.44					
OI	Žrtva rata u porodici	114	39.64	6.70	.63	.50	.47	.74	195	.46
	Bez žrtava rata u porodici	83	38.95	6.08	.67					
PR	Žrtva rata u porodici	114	35.51	4.94	.46	1.31	.25	-.54	195	.59
	Bez žrtava rata u porodici	83	35.88	4.50	.49					
SA	Žrtva rata u porodici	114	40.25	4.98	.47	.57	.448	.41	195	.67
	Bez žrtava rata u porodici	83	39.96	4.55	.50					

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati u sprovedenoj studiji su tumačeni u odnosu na sociodemografske karakteristike ispitanika, i u odnosu na rezultate studije sprovedene 2016. godine. Sa jedne strane time je dobijena mogućnost da se procjenjivani stavovi građana tretiraju kao dinamička varijabla preko koje je moguće pratiti efekte društvenih događanja. Sa druge strane, kroz razmatranje odnosa sa sociodemografskim odlikama ispitanika je moguće identifikovati konkretne faktore ili kriterijume koji utiču na izbor poželjnih osobina političara od strane građana. U odnosu na rezultate iz 2016. godine može se reći da nisu zabilježena značajna odstupanja rezultata. Generalna otvorenost političara koja okuplja Ekstraverziju i Otvorenost ka iskustvu, uz Savjesnost su i dalje odlike političara koje građani smatraju najpoželjnijim. S obzirom da se isti nalazi ponavljaju na ispitivanjima u Bosni i Hercegovini, a da su u potpunosti u skladu i sa studijama iz drugih kultura (Barbaranelli, Caprara, Vecchione i Fraley, 2007; Schoen i Schumann, 2007) možemo zaključiti da se radi u opštijoj sklonosti da se date osobine ličnosti političara naročito vrednuju. Na osnovu dobijenih rezultata zaključuje se da su stranačka identifikacija i podrška predsjedničkom kandidatu povezani sa Otvorenosti i Savjesnosti, a politički aktivizam sa Ekstraverzijom i Savjesnosti. Ukoliko bi identifikaciju sa strankom i kandidatom zamijenili etničkom grupom i *vođom* a politički aktivizam sa svakodnevnom preokupiranosti stanovnika BiH, politiziranjem stvarnosti, onda bi isto tumačenje mogli primijeniti i u našem slučaju. Ukoliko su date osobine prepoznate i kod političara onda su u direktnoj saglasnosti sa kriterijima građana. Pored toga, političari sa naglašenim poželjnim osobinama su i u prednosti u odnosu na političare koji su introvertniji ili ne pokazuju javnu otvorenost i pristupačnost. Uopšteno gledano, građani traže političke lidere koji su naglašeno otvoreni sa osjećanjem savjesnosti i odgovornosti.

U odnosu na rezultate iz 2016. godine najvažnije razlike se odnose na osobine Neuroticizma i Prijatnosti. Ispitanicima je Prijatnost političara značajno poželjnija osobina. Emocionalna stabilnost političara je za ispitanika u novoj studiji takođe značajno poželjnija nego ranije. Otvorenost ka iskustvu je opisana kao nešto poželjnija nego u prethodnoj studiji, ali generalna procjena važnosti ove osobine za političara u odnosu na ostale se nije značajno mijenjala. Gledano u cjelini, izgleda da su Otvorenost, Ekstraverzija i Savjesnost potvrđeni kao permanentno poželjne ili visoko vrednovane osobine kod političara. Kao takve vjerovatno imaju značajan uticaj na rezultate političkih izbora. Sa druge strane Prijatnost i Emocionalna stabilnost su izgleda osobine koje nisu toliko poželjne. Ipak, njihovo vrednovanje u toku vremena se izgleda može značajno mijenjati, vjerovatno pod uticajem različitih socijalnih faktora.

Potpuni izostanak veza između sociodemografskih varijabli sa procjenama poželjnih osobina političara nije bio očekivan. Na bazi ranijih istraživanja (Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004; Turjačanin i Čekrlija, 2006) očekivano je da varijable iz domena socijalne traume imaju određeni uticaj na stavove koji su povezani sa grupnim identitetima. Ovaj dio svakako ostaje jedan od problema kojim će se baviti naredne studije. Pol ispitanika se nameće kao jedini značajan izvor razlike u poželjnim osobinama političara. Posmatrano u cjelini, žene postavljaju više kriterije za sve osobine ličnosti. Prema njihovim procjenama poželjan političar je otvoreniji ka iskustvu,

ekstrovertniji, savjesniji, prijatniji i emocionalno stabilniji od modela poželjnog političara muškaraca.

Osnovna premisa demokratije je vladavina naroda, a da bi ona uspješno funkcionisala neophodno je da budu zadovoljeni i određeni uslovi: zainteresovanost građana za politiku, određeno znanje građana o politici i političkom ponašanju, i aktivna politička participacija (Bartels, 1996; Lau i Redlawsk, 1997). U slučaju kada ovi preduslovi nisu zadovoljeni, političke odluke se zasnivaju na primitivnijim konceptima i mehanizmima, kao što su grupni identiteti ili manifestne karakteristike političara. Predizborna kampanja najintenzivniji uticaj tako ostvaruje na one građane koji su i prije same kampanje imali jasan stav o vlastitim političkim preferencijama ili pripadnostima. Time se nameće i iskrivljena situacija da je u toku političke kampanje dovoljno održati inicijalnu podršku građana koja je zasnovana na spoljnim karakteristikama političara ili pukoj pripadnosti istoj socijalnoj grupi. Razmišljajući dalje, nije teško zamisliti situaciju u kojoj ispoljavanje poželjnih osobina u javnom diskursu (podržano iznošenjem poželjnih izjava) i održavanje određenog političkog imidža dominira nad praktičnom politikom i relevantnim političkim znanjem i djelovanjem. Situaciju u kojoj se dominacija određenih političkih stranaka zasniva na održavanju poželjnog opšteg utiska kod građana.

Za naredne istraživačke korake planirano je analizirati odnos više sociodemografskih varijabli sa poželjnim osobinama političara. Posebna pažnja će biti posvećena identifikaciji ličnih i socijalnih obilježja koja dovode do promjena u vrednovanju osobina političara.

LITERATURA

Abazović D. (2006). *Za boga i naciju*. Sarajevo: Magistrat.

Adorno, T.W., Frenkel-Brunsvik, E., Levinson, D.J., Sanford, R.N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York, London, W.W.W. Norton & Company.

Altemeyer, R. A. 1996. *The Authoritarian Specter*. Cambridge: Harvard University Press.

Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Vecchione, M., & Fraley, R. C. (2007). Voters' personality traits in presidential elections. *Personality and Individual Differences*, 42, 1199–1208.

Bartels, L. M. (1996). Uninformed voters: Information effects in presidential elections. *American Journal of Political Science*, 40(1), 194–230.

Blais, A., & Labbé-St-Vincent, S. (2011). Personality Traits, Political Attitudes and the Propensity to Vote. *European Journal of Political Research*, 50, 395-417.

Bobbio, N. (1987) *The Future of Democracy: A Defense of the Rules of the Game*. Cambridge: Polity.

Browning, R., & Jacob, H. (1964). Power motivation and the political personality. *Public Opinion Quarterly*, 28, 75–90.

- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1960). *The American voter*. New York: Wiley.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., & Zimbardo, P. G. (2002). When parsimony subdues distinctiveness. *Political Psychology*, 23, 77–96.
- Carney, D. R., Jost, J. T., Gosling, S. D., & Potter, J. (2008). The Secret Lives of Liberals and Conservatives: Personality Profiles, Interaction Styles, and the Things They Leave Behind. *Political Psychology* 29, 807-840.
- Conover, P. J., & Feldman, S. (1986). The role of inference in the perception of political candidates. In R. R. Lau & D. O. Sears (Eds.), *Political cognition* (pp. 127–155). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Converse, P. E. (1964). Attitudes and Non-Attitudes: Continuation of a Dialogue. In E. R. Tufte, (ed.), *The Quantitative Analysis of Social Problems*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Costantini, E., & Craik, K. H. (1980). Personality and politicians: California party leaders, 1960–1976. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 641–661.
- Čekrlija, Đ. (2016). *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Ćurak, N., Čekrlija, Đ., Sarajlić, E., i Turčalo, S. (2009). *Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Dalton R. J., & Wattenberg, M. (Eds.). (2000). *Parties without partisans: Political change in advanced industrial democracies*. Oxford, England: Oxford University Press
- Denny, K., & Doyle, O. (2008). Political Interest, Cognitive Ability and Personality: Determinants of Voter Turnout in Britain. *British Journal of Political Science* 38, 291- 310.
- Dollinger, S. J., Leong, F. T. L., & Ulicni, S. K. (1996). On traits and Values: With Special Reference to Openness to Experience. *Journal of Research in Personality*, 30, 23-41.
- Dragomirović, D. i Ačić, M. (2016). *Izborne aktivnosti u neizbornom periodu. Analiza dnevnih novina (online izdanja)*. U Čekrlija, Đ. (Ur.). *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti* (str. 38-47). Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Eysenck, H. J. (1982) *Personality, Genetics, and Behavior*. New York: Preager Verlag.
- Eysenck, H. J. (1954). *The Psychology of Politics*. London: Routledge and K. Paul.
- Eysenck, H. J., & Coulter, T. T. (1972). The Personality and Attitudes of Working-Class British Communists and fascists. *Journal of Social Psychology*, 87, 59-73.
- Eysenck, H. J., & Wilson, G. D. (1991). *The Eysenck Personality Profiler*. London: Corporate Assessment Network Ltd.
- Funk, C. L. (1996). Understanding trait inferences in candidate images. In M. X. Delli Carpini, L. Huddy & R. Y. Shapiro (Eds.), *Research in micropolitics. New directions in political psychology* (Vol. 5, pp. 97– 123). Greenwich, CT: JAI.
- Gallego, A, Buscha, F., Sturgis, P., & Oberski, D. (2014). Places and Preferences: A Longitudinal Analysis of Self-Selection and Contextual Effects. *British Journal of Political Science*, 46, 1-22.

- Gerber, A. S., Gregory, A. H., Doherty, D., & Dowling, C. M., (2011). Personality Traits and the Consumption of Political Information. *American Politics Research*, 39, 32-84.
- Gerber, A. S., Gregory, A. H., Doherty, D., Dowling, C. M., Raso, C., & Ha, S. E. (2011). Personality Traits and Participation in Political Processes. *The Journal of Politics*, 74, 692-706.
- Gregory, W., & Gallagher, T. J. (2002). Spectral analysis of candidates' nonverbal vocal communication: Predicting U.S. presidential election outcomes. *Social Psychology Quarterly*, 65, 298-308.
- Jones, P., & Hudson, J. (1996). The quality of political leadership: A case study of John Major. *British Journal of Political Science*, 26, 229-244.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339-375.
- Klofstad, C. A., Rind, C. A., & Peters, S. (2012). Sounds Like a winner: Voice Pitch Influences Perception of Leadership Capacity in both Men and Women. *Proceedings of the Royal Society of London B: Biological Sciences* 279(1738), 2698-2704.
- Kukić, S. (2010). Bosna i Hercegovina i ustavne reforme – Građanski odgovor. U D. Abazović i S. Hammer (Ur.) *Bosna i Hercegovina petnaest godina prije rata* (str. 187-214). Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Lau, R. R., & Redlawsk, D. P. (2001). Advantages and disadvantages of cognitive heuristics in political decision making. *American Journal of Political Science*, 45(4), 951-971.
- Levinson, D. (1958). The Relevance of Personality for Political Participation. *Public Opinion Quarterly*, 22, 3-10.
- Lazarsfeld, P. E., Berelson, B., & Gaudet, H (1948). *The people's choice*. New York: Columbia University Press.
- McCrae, R. R. (1996). Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin*, 120, 323-337.
- McClosky, Herbert. (1958). Conservatism and Personality. *American Political Science Review* 52, 27-45.
- Milbrath, L. W. (1965). *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* Chicago: Rand McNally.
- Mondak, J. J. (2010). *Personality and the Foundations of Political Behavior*. New York: Cambridge University Press.
- Mondak, J. J., & Halperin, K. D. (2008). A Framework for the Study of Personality and Political Behaviour. *British Journal of Political Science*, 38, 335-362.
- Pancer, S. M., Brown, S. D., & Barr, C. W. (1999). Forming impressions of political leaders: A cross-national comparison. *Political Psychology*, 20, 345-368.
- Pierce, P. (1993). Political sophistication and the use of candidate traits in candidate evaluation. *Political Psychology*, 14, 21-36.

- Popkin, S. (1991). *The reasoning voter*. Chicago: Chicago University Press.
- Puhalo, S., Milinović, J., i Arsenijević-Puhalo, A. (2009). Socio-psihološke karakteristike apstinentica i glasačica u Bosni i Hercegovini. *Psihologija*, 42(3), 329-339.
- Puts, D. A., Apicella, C. L., & Cárdenas, R. A. (2012). Masculine voices signal men's threat potential in forager and industrial societies. *Proceedings of the Royal Society B*, 279, 601-609. <http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2011.0829>.
- Rahn, W. M., Aldrich, J. H., Borgida, E., & Sullivan, J. (1990). A social cognitive model of candidate appraisal. In J. A. Ferejohn & J. N. Kuklinski (Eds.), *Information and democratic processes* (pp. 136-159). Chicago: University of Illinois Press.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The Big Five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 789-201.
- Rosenberg, S. W., Kahn, K., & Tran, T. (1991). Creating a Political Image: Shaping Appearance and Manipulating the Vote. *Political Behavior* 13(4), 345-67.
- Savjet ministara BiH (2017). Bosna i Hercegovina Izvještaj o razvoju BiH - Godišnji izvještaj 2016. Sarajevo. skinuto sa stranice [file:///C:/Users/Djordje/Downloads/ Izvjestaj_o_razvoju_za_2016._godinu.pdf](file:///C:/Users/Djordje/Downloads/Izvjestaj_o_razvoju_za_2016._godinu.pdf)
- Simonton, D. K. (1990). Personality and politics. In L. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 670-692). New York: Guilford Press.
- Schoen, HH., i Siegfried, S. (2007). Personality traits, partisan attitudes, and voting behavior. Evidence from Germany. *Political Psychology* 28(4):471-498.
- Sniderman, P., M. (1975). *Personality and Democratic Politics* Berkeley: University of California Press.
- Todorov, A., Mandisoza, A. N., Gore, A., & Hall, C. C. (2005). Inferences of competence from faces predict election outcomes. *Science*, 308, 1623-1626.
- Todosijević, B. (1996). Relacije između porodičnog funkcionisanja i autoritarnosti. U L. Genc i I. Ignjatović (Ur.), *Ličnost u višekulturalnom društvu* 3, (str. 195-213). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Trapnell, P. D. (1994). Openness versus intellect: A lexical left turn. *European Journal of Personality*, 8, 273-290.
- Vecchione, M., & Caprara, G. V. (2009). Personality Determinants of Political Participation: The Contribution of Traits and Self-Efficacy Beliefs. *Personality and Individual Differences*, 46, 487-492.
- Wattenberg, M. P. (1998). *The decline of American political parties. 1952-1996*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zaller, J. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York: Cambridge University Press.
- Živanović, M. (2016). Nemušti govor/jezik politike i političara: Pokušaj jednog socio-psihološkog eksperimenta. U Đ. Čekrlija (ur.), *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti* (str. 22-28). Banja Luka: Filozofski fakultet.

Desirable Big Five personality traits in politicians in Bosnia and Hercegovina 2016-2018

Đorđe Čekrlija*, Lana Vujaković*, Saša Čekrlija**

Abstract: Making political decisions belongs to the area of cognitive processes, but that does not mean that it is necessarily based on rational or critical thinking. In addition to the socio-historical context and personality characteristics of citizens, that primarily determine the political choices of citizens, the characteristics and preferences of those politicians are certainly an important factor as well. Citizens have their opinions and desires about what kind of personal characteristics or group identities should political leaders possess, and such preferences often come in conflict with their own real interests. In addition, regardless of the real characteristics of a politician, there is, however, a great chance that politician is going to control them during their public presentation. In this case, political decisions based on an assessment of the desirable characteristics of politicians very often have nothing to do with the real needs of an individual. The conducted study compared the desirable traits of politicians assessed by the citizens of Bosnia and Herzegovina in 2016 and 2018. The sample from 2018 consisted of 197 respondents (124 female), between 19 to 57 years of age ($M = 23.98$, $SD = 7.96$). The sample from 2016 consisted of 260 respondents (112 female) between 18 and 53 years of age ($M = 24.17$, $SD = 7.84$). 6.2% of the respondents from that period classified themselves as below the average, 87.7% average and 6.2% above the average. The survey was conducted online, and respondents assessed the personality traits of a desirable politician based on the BFI-44 questionnaire. The task was to estimate each trait and preference based on how desirable they are for a politician. After analyzing the results of 2018, a comparison with the 2016 results was made. In testing the differences in the obtained estimates of the desirable characteristics of politicians, t-test and discriminatory analysis were used.

As in the previous one, and in the study of 2018, Openness, Extraversion and Conscientiousness are the most important traits for a politician to have. In this study, unlike the previous one, the degree of importance that people attribute to Agreeableness and Emotional Stability increases. The main question that arises from these results is the possibility of their interpretation in relation to the dynamics of social events in Bosnia and Herzegovina between 2016 and 2018.

Keywords: desirable personality traits, Big Five, politicians.

Osobine ličnosti glasača i poželjne osobine političara

Slavena Novaković*, Ružica Malčić*, Đorđe Čekrlija*, Dijana Đurić**

* *Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*, ** *ZFMR „Dr. Miroslav Zopović“, Banja Luka*

Rezime: Jedan od osnovnih faktora koji determinišu političke odluke su osobine ličnosti glasača. Pored toga, ličnost političara za koje se glasa kao i ponašanja koja političari naglašavaju u svojim javnim nastupima, imaju značajan uticaj na oblikovanje glasačkih odluka građana. Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju značajnu povezanost osobina ličnosti glasača, njihovih vrijednosnih orijentacija i karakteristikama političara. U sprovedenom istraživanju cilj je bio ispitati povezanost između osobina ličnosti građana i poželjnih osobina političara. Istraživanje je sprovedeno u aprilu 2018. godine, u periodu koji je prethodio opštim izborima u Bosni i Hercegovini.

Ukupan uzorak ispitanika u istraživanju je iznosio 232, a njihova starost se kretala u rasponu od 19 do 57 godina starosti ($M=24.22$, $SD=8.27$). Ispitanici su popunjavali online upitnik, a ukupan uzorak je formiran koristeći tehniku snježne lavine. BFI-44 je korišten u procjeni osobina ličnosti građana, kao i u procjeni poželjnih osobina ličnosti političara. U statističkoj obradi su upoređene vrijednosti osobina dobijenih ličnom procjenom i procjenom poželjnih osobina političara. U tu svrhu je korišten t-test za uparene uzorke. Pored toga, odnos procjena ličnih osobina i procjene preferiranih osobina ličnosti političara je razmatran uz pomoć Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije. Dobijeni rezultati pokazuju da su Savjesnost, Otvorenost ka iskustvu i Emocionalna stabilnost najpoželjnije osobine ličnosti političara. Generalni je zaključak da ispitanici kod političara najpoželjnijim osobinama smatraju one na kojima i sami imaju izraženiji skor. Od sociodemografskih varijabli pol i indikatori socijalne traume pokazuju slabu povezanost sa procjenom poželjnih osobina političara.

Ključne riječi: osobine ličnosti, model Velikih pet, političari, glasači.

UVOD

U ovom radu se razmatra odnos između osobina ličnosti građana i njihovih procjena poželjnih osobina političara. Ličnost predstavlja relativno trajnu i nepromjenljivu organizaciju struktura ličnosti. Gledano iz tog ugla, procjene osobina ličnosti dobijene putem validiranih upitnika se mogu smatrati i relativno pouzdanim mjerama trajnim i stabilnim crtama ličnosti. Sa druge strane, naše procjene osobina ličnosti drugih su sklone varijabilnosti. Imajući u vidu dinamiku društvenih kretanja u zadnjih 100 godina, nameće se ideja da je nemoguće u toku jednog života pripadati samo jednoj ideološkoj struji. Uz porast obrazovanja, tehnološke napretke, razvoj filozofskih i hedonističkih misli, pojedincu i grupama je dato da mogu testirati različite društvene ideje i

vrijednosti u nastojanju da zadovolje svoje potrebe i želje. U sprovedenom istraživanju, osobine ličnosti građana i poželjne osobine političara su ispitane sa modelom Velikih pet (Big Five). Tvorac ovog modela je Goldberg. Riječ je o trenutno dominantnom modelu taksonomije osobina ličnosti, koji je nastao na temelju leksičkog pristupa u psihologiji ličnosti (Mitrović i Smederevac, 2006). Osnovna ideja leksičkog pristupa jeste da će ljudi individualne razlike koje su važne za ličnost pokušati verbalizovati kako bi lakše komunicirali. Stoga se u okviru leksičkog pristupa polazi od deskriptivnih termina koji su u vezi sa ličnošću da bi se najčešće faktorskom analizom te pojedinačne osobine ličnosti organizovale u manji broj bazičnih dimenzija. Rezultati faktorske analize najčešće sugerišu da se individualne razlike u ličnosti najtačnije mogu opisati kroz pet širokih faktora ili dimenzija, a to su: Ekstraverzija, Saradljivost, Savjesnost, Neuroticizam i Otvorenost. Upravo ovih pet dimenzija ličnosti su obuhvaćene modelom Velikih pet. U sprovedenoj studiji će se koristiti operacionalizacija Johna i Srivastavae (1999).

Uopšteno gledano, sve studije sugerišu postojanje struktura i mehanizama ličnosti koje su zaslužne za sklonosti pojedinca ka određenim društvenim ideologijama i obrascima političkog ponašanja. Uvažavanje važnosti društvenog konteksta i pripadnosti datoj grupi, se ističe kao dominantan faktor u oblikovanju političkih stavova (Eysenck, 1954; Eysenck i Wilson, 1991). Zaista, ogroman je broj studija u kojima je potvrđen odnos između osobina ličnosti i sklonosti različitim političkim ideologijama (Adorno Frenkel-Brunsvik, Levinson, Sanford, 1950; Altemeyer 1996; Carney, Jost, Gosling, i Potter. 2008; Jost, Glaser, Kruglanski i Sulloway, 2003; McClosky 1958; Sniderman 1975) ili obrascima političkog ponašanja (Blais i Labbé-St-Vincent 2011; Denny i Doyle 2008; Gerber, Gregory, Doherty, Dowling, Raso, & Ha 2011; Levinson 1958; Milbrath 1965; Mondak, Hibbing, Canache, Seligson i Anderson, 2010; Vecchione i Caprara 2009). Prema dosadašnjim nalazima iz prostora Velikih pet faktora ličnosti Ekstraverzija (Mondak i Halperin 2008;) i Savjesnost (Gallego, Buscha, Sturgis i Oberski, 2014; Gerber, Huber, Doherty i Dowling. 2011; Gerber i sar. 2011) su u pozitivnoj vezi sa sklonosti građana na vlastito pravo na glasanje. Više skorove na Otvorenosti postižu ispitanici skloni liberalnim društvenim orijentacijama (McCrae, 1996, Trapnell, 1994). Sklonost političkom konzervativizmu i autoritarnosti su povezani sa niskim skorom na traganju za senzacijama, konformizam i konvencionalizam (McCrae, 1996; Jost i sar. 2003). Isprepletenost sklonosti autoritarnim sistemima sa rigidnosti je potvrđena u velikom broju studija (Dollinger, Leong i Ulicni, 1996; Eysenck, 1982; Eysenck i Couter, 1972; Eysenck i Wilson, 1978). Hostilitet je identifikovan kao značajan korelat autoritarnosti (Todosijević, 1996). Među poželjnim osobinama ličnosti među glasačima visoko kotira i prijatnost (Caprara, Barbaranelli i Zimbardo, 2002). U okviru istraživanja američkih izbora 2006. godine, prijatnost i otvorenost su identifikovane kao prediktori glasanja za Kerryja, a Emocionalna stabilnost, savjesnost i energičnost za Busha (Barbaranelli, Caprara, Vecchione i Fraley, 2006). Pregledom literature se može ustanoviti da su osobine energičnost i prijatnost najviše vrednovane karakteristike ličnosti političara (Conover i Feldman, 1986; Pancer, Brown, i Barr, 1999; Pierce, 1993; Popkin, 1991; Rahn, Aldrich, Borgida, i Sullivan, 1990).

U dosadašnjim istraživanjima koja su se bavila poželjnim osobinama ličnosti političara u Bosni i Hercegovini pokazalo se da birači kod političkih lidera visoko vrednuju savjesnost, otvorenost i ekstraverziju (Čekrlija, 2016). Pri tome su od poželjnih odlika još visoko kotirali, poštenje, efikasnost, govorništvo, vizija i hrabrost. Drugim riječima, poželjnim osobina ličnosti i odlikama

političara se u prvom redu smatraju sposobnost da građanima pruži osjećaj lične sigurnosti/zaštićenosti u okviru vlastite etničke grupe. U zaključnom osvrtu na dobijene nalaze zaključeno je da građani Bosne i Hercegovine, upravo usljed osjećaja bazične nesigurnosti i straha i dalje u najvećoj mjeri biraju političke stranke koje u prvi plan ističu etničku pripadnost i etnički interes. Povezujući nalaze o osobinama ličnosti glasača i preferiranim/poželjnim osobinama političara nameće se pitanje njihovog međusobnog odnosa. Da li su osobine ličnosti građana povezane sa osobinama ličnosti koje građani kod političara preferiraju? U ovoj studiji je osnovni cilj ispitati prirodu njihove međusobne povezanosti i na osnovu dobijenih rezultata formulisati preciznije hipoteza o odnosu osobina ličnosti građana i poželjnim osobinama ličnosti političara.

METOD

Uzorak: Istraživanjem je obuhvaćeno 232 ispitanika (148 žena) čija se starost kretala u rasponu od 19 do 57 godina starosti ($M=24.22$, $SD=8.27$). Ispitivanje je sprovedeno u martu i aprilu 2018. godine, putem online upitnika, pri čemu je u animiranju ispitanika korištena tehnika snježne lavine. Od ukupnog broja ispitanika 168 su bili studenti, dok je broj učesnika sa završenom srednjom školom (40) i fakultetom (24) bio osjetno manji. Ukupno 120 ispitanika pripada jednoetničkim porodicama, dok su porodice 112 ispitanika multietničke. U cijelom uzorku svega 32 ispitanika imaju društvo sastavljeno isključivo od pripadnika iste etničke skupine. 68 ispitanika je tokom rada moralo prinudno promijeniti mjesto boravka, dok je kod 84 ispitanika zabilježen slučaj ranjavanja ili smrti člana porodice u ratu.

Instrumenti: U sprovedenom istraživanju je korišten inventar Velikih pet (The Big Five Inventory – BFI: John i Srivastava, 1999). Upitnik BFI-44 sastoji se od 44 stavke Likertovog tipa koje procjenjuju Velikih pet osobina ličnosti: Neuroticizam (NE, 8 stavki), Ekstraverziju (EX, 8 stavki), Otvorenost (OT, 10 stavki), Prijatnost (PR, 9 stavki) i Savjesnost (SA, 9 stavki). Ovaj instrument je u toku istraživanja korišten u dva navrata. U prvom slučaju, ispitanici su procjene indikatora osobina ličnosti davali prema vlastitom mišljenju koje su to poželjne osobine političara. Nakon toga, ispitanici su putem istog upitnika davali samoprocjene vlastitih osobina. U predstavljanju rezultata samoprocjene osobina ličnosti ispitanika su označene dodavanjem malog slova „g“ skraćenom nazivu osobina (NEg, EXg, OTg, PRg i SAg), odnosno malog slova „p“ iza procjenama poželjnih osobina političara (NEp, EXp, OTp, PRp i SAp).

Statistička analiza podataka U analizi podataka će se između procjena poželjnih osobina političara i procjena vlastitih osobina odnosi povezanosti ispitati putem Perasonovog koeficijenta korelacije. Odnosi između procjena vlastitih osobina i procjena poželjnih osobina političara će takođe biti analizirani putem t-testa za uparene uzorke.

REZULTATI

U rezultatima su prvo opisani deskriptivni parametri samoprocjena osobina ličnosti građana a nakon toga njihove procjene poželjnih osobina ličnosti političara (tabela 1).

Tabela 1. Mjere deskriptivne statistike osobina ličnosti ispitanika i poželjnih osobina političara

	M	SD	S	K	Min	Max	λ
NEg	19.08	5.27	.62	.63	10	34	.
EXg	28.52	5.23	-.09	-.96	19	38	
Olg	35.04	6.47	-.10	-.40	20	48	
PRg	34.81	5.01	.00	-.54	24	44	
SAg	32.26	5.75	.20	-.65	21	45	
NEp	13.59	3.88	.89	1.30	8	27	
EXp	33.69	3.61	-.37	-.72	26	39	
OIp	40.30	5.52	-.32	-.90	30	50	
PRp	35.82	4.73	-.16	-.22	24	45	
SAp	40.51	4.49	-1.69	3.61	23	45	

Prosječni skorovi ispitanika na osobinama ličnosti se ne razlikuje značajno od nalaza koji su dobijeni u drugim relevantnim primjenama uspitnika BFI na maternjem jeziku. Vrijednosti skjunisa i kurtozisa kao parametara odstupanja od normalne raspodjele ne prelaze granice statističke značajnosti (Muthe i Kaplan, 1985s). Konzistentnost izražena Cronbach λ koeficijentom je prihvatljiva za sve skale kojima su procijenjene osobine ličnosti.

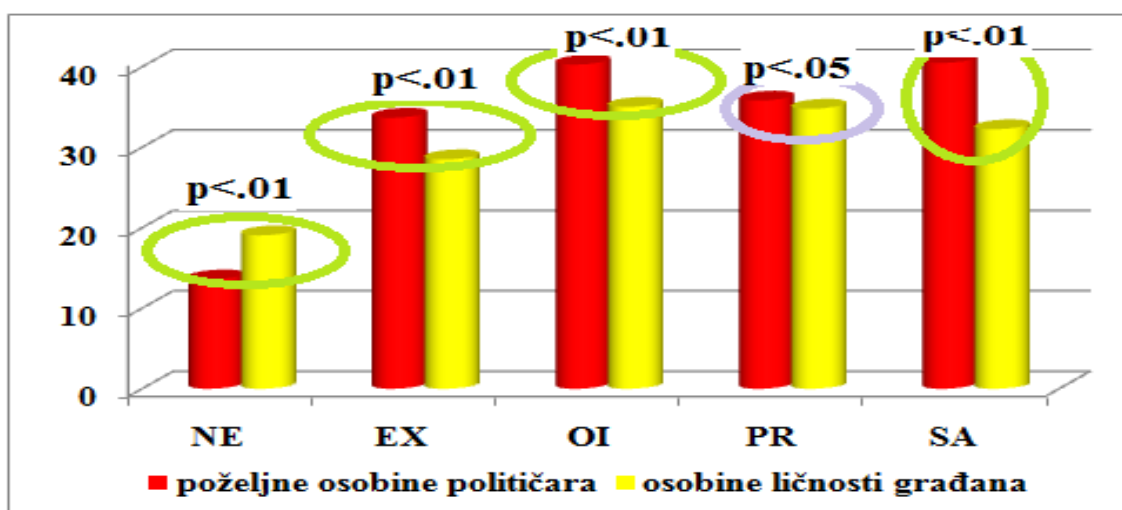
U procjeni poželjnih osobina ličnosti političara dobijeni su viši prosječni skorovi. Vrijednost skjunisa na skali Neuroticizma ($S=1.30$) je statistički značajna i sugerije da ispitanici više preferiraju emocionalnu stabilnost kod političara. Značajne vrijednosti parametara odstupanja od normalne raspodjele ($S=-1.69$, $K=3.61$) jasno ukazuju da ispitanici smatraju izraženu osobinu Savjesnosti vrlo poželjnom kod političara.

Tabela 2. T-test; Razlike u procjeni ličnih osobina i poželjnih osobina političara

		r	t(230)	p
NE	samoprocjene ispitanika	.20	6.74	.00
	poželjne osobine političara			
EX	samoprocjene ispitanika	.23	-6.70	.00
	poželjne osobine političara			
OI	samoprocjene ispitanika	.38**	-5.76	.00
	poželjne osobine političara			
PR	samoprocjene ispitanika	.60**	-2.18	.03
	poželjne osobine političara			
SA	samoprocjene ispitanika	.32**	-10.18	.00
	poželjne osobine političara			

Poređenje ličnih procjena osobina ličnosti i procijenjenih poželjnih osobina ličnosti (tabela 2 i grafik 2) pokazuje da se one međusobno statistički značajno razlikuju za sve osobine. Ispitanici procjenjuju da poželjni političari trebaju biti savjesniji, ekstravertniji, otvoreniji ka iskustvu i emocionalno stabilniji od samih ispitanika ($p < .01$). Prijatnost političara takođe treba da je viša nego kod samih građana, ali je ova razlika nešto slabije izražena ($p < .05$).

Grafik 2. Razlike u procjeni ličnih osobina i poželjnih osobina političara

Priroda odnosa osobina ličnosti i procjena poželjnih osobina ličnosti političara je analizirana pomoću Pearsonovog koeficijenta korelacije (tabela 3). Procjene poželjnih osobina ličnosti su u međusobnoj pozitivnoj korelaciji i negativnoj korelaciji sa neuroticizmom ($p < .01$). Drugim riječima nije moguće izdvojiti niti jednu osobinu ličnosti čija poželjnost nije usklađena sa procjenama ostalih osobina. Sa druge strane procjene vlastitih osobina ispitanika pokazuju isti smjer međusobnih korelacija, sa izuzetkom Prijatnosti koja ne pokazuje povezanost sa Neuroticizmom, Ekstraverzijom i Otvorenosti, svi ostali koeficijenti korelacije su statistički značajni na nivou $p < .01$.

Ispitivanje korelacija između procjena vlastitih osobina i procjena poželjnih osobina političara izdvojilo je Prijatnost kao centralnu osobinu ličnosti koja je povezana sa procjenama poželjnosti svih osobina ličnosti političara. Što ispitanici postižu više skorove na skali Prijatnost, to poželjnijom procjenjuju Prijatnost (.60, $p < .01$) i Savjesnost političara (.59, $p < .01$), Otvorenost političara prema iskustvu (.35, $p < .01$) i Emocionalnu stabilnost (-.32, $p < .01$) i Ekstravertnost političara (.26, $p < .05$). Viši skorovi na skali Prijatnosti takođe ukazuju na preferiranje Prijatnih (.62, $p < .01$), Savjesnih (.31, $p < .01$) i Emocionalno stabilnih političara (-.22, $p < .05$). Ekstraverzija i Otvorenost ka iskustvu ispitanika su povezane sa vrednovanjem istih osobina kod političara. Konačno, Neuroticizam ispitanika je u niskoj pozitivnoj korelaciji sa procjenom iste osobine kod političara (.20, $p < .05$).

Tabela 3. Korelacije procjena osobina ličnosti i poželjnih osobina političara

	Nep	EXp	OIp	PRp	SAp	NEg	EXg	OIg	PRg	SAg
NEp	1.00									
EXp	-.47**	1.00								
OIp	-.33*	.62**	1.00							
PRp	-.47**	.50**	.49**	1.00						
SAp	-.57**	.58**	.47**	.67**	1.00					
NEg	.20*	-.07	.03	-.13	-.12	1.00				
EXg	-.06	.22*	.22*	.19	.18	-.61**	1.00			
OIg	-.18	.20*	.37**	.17	.16	-.44**	.51**	1.00		
PRg	-.32**	.26*	.35**	.60**	.59**	-.18	.12	-.00	1.00	
SAg	-.22*	.18	.10	.42**	.31**	-.41**	.47**	.27**	.54**	1.00

U analizi uticaja sociodemografskih odlika ispitanika na procjene poželjnih osobina ličnosti političara prvo su analizirane razlike između žena i muškaraca. Kako se vidi u tabeli 4 statistički značajne razlike su zabilježene u procjenama poželjnosti osobina Prijatnost i Saradljivost. Prema dobijenim rezultatima žene smatraju ove dvije osobine poželjnijim odlikama političara od muškaraca ($p < .05$).

Sa druge strane, stepen obrazovanja ispitanika se nije pokazao relevantnom varijablom u određivanju poželjnosti osobina političara. Bez obzira na to da li su ispitanici završili srednju školu, fakultet ili trenutno studiraju stavovi o poželjnim osobinama političara se ne razlikuju (tabela 4).

Iako je bilo očekivano rezultati nisu pokazali nikakvu povezanost procjena poželjnosti osobina ličnosti političara sa etnicitetom porodice (tabela 5). Drugim riječim bez obzira da li potiču iz jedno ili višeetničkih porodica, ispitanici se ne razlikuju po preferencijama osobina ličnosti političara.

Tabela 4. T-test; Razlike u procjeni poželjnih osobina političara prema polu

	Pol	M	SD	SE M	t(230)	P
NEp	Muški pol	12.89	4.00	.91	1.92	.06
	Ženski pol	14.94	3.68	.60		
Exp	Muški pol	32.61	3.94	.92	-1.59	.11
	Ženski pol	34.26	3.34	.57		
OIp	Muški pol	38.45	6.33	1.41	-1.91	.06
	Ženski pol	41.33	4.79	.79		
PRp	Muški pol	33.78	4.63	1.06	-2.40	.02
	Ženski pol	36.86	4.47	.73		
SAp	Muški pol	38.95	4.91	1.09	-2.00	.04
	Ženski pol	41.40	4.03	.68		

Tabela 4. ANOVA; Razlike u procjeni poželjnih osobina političara i obrazovanju ispitanika

		M	SD	F(2,230)	p
NEp	Student	13.47	3.85	.51	.60
	Završena srednja škola	14.60	3.94		
	Završen fakultet	12.66	4.32		
Exp	Student	33.83	3.49	1.17	.31
	Završena srednja škola	32.22	3.99		
	Završen fakultet	35.00	3.68		
OIp	Student	40.45	5.43	.95	.39
	Završena srednja škola	38.50	6.65		
	Završen fakultet	42.33	3.61		
PRp	Student	36.17	4.89	.39	.67
	Završena srednja škola	34.80	4.68		
	Završen fakultet	35.16	3.92		
SAp	Student	40.87	4.45	.77	.46
	Završena srednja škola	38.90	5.40		
	Završen fakultet	40.83	2.78		

Tabela 5. T-test; Razlike u procjeni poželjnih osobina političara prema etnicitetu porodice

	Etnicitet porodice	M	SD	SE M	t(230)	P
NEp	Višeetnička porodica	12.62	3.18	.61	-1.82	.07
	Jednoetnička porodica	14.48	4.29	.79		
Exp	Višeetnička porodica	34.08	3.37	.67	.74	.46
	Jednoetnička porodica	33.33	3.84	.73		
OIp	Višeetnička porodica	40.62	5.47	1.05	.42	.67
	Jednoetnička porodica	40.00	5.63	1.04		
PRp	Višeetnička porodica	35.44	3.89	.74	-.57	.56
	Jednoetnička porodica	36.17	5.43	1.00		
SA	Višeetnička porodica	40.82	3.54	.67	.52	.60
	Jednoetnička porodica	40.18	5.34	1.02		

Nasuprot tome, etnički sastav šireg socijalnog miljea ispitanika je pokazao stanovit uticaj na procjene poželjnih osobina političara (tabela 6). Prema dobijenim rezultatima ispitanici koji imaju prijatelje druge etničke skupine ocjenjuju Otvorenost prema iskustvu poželjnijom osobinom ličnosti ($p < .05$).

Tabela 6. T-test; Razlike u procjeni poželjnih osobina političara prema etnicitetu prijatelja

	Etnicitet prijatelja	M	SD	SE M	t(230)	P
NEp	Višeetnička grupa	13.83	3.95	.57	1.01	.25
	Jednoetnička grupa	12.12	3.22	1.14		
Exp	Višeetnička grupa	33.47	3.66	.55	-1.00	.31
	Jednoetnička grupa	34.87	3.22	1.14		
OIp	Višeetnička grupa	44.42	3.55	1.34	-2.18	.03
	Jednoetnička grupa	39.71	5.51	.78		
PRp	Višeetnička grupa	35.50	4.79	.69	-1.25	.21
	Jednoetnička grupa	37.75	3.99	1.41		
SAp	Višeetnička grupa	40.22	4.68	.67	-1.21	.22
	Jednoetnička grupa	42.42	2.14	.81		

U konačnom dijelu je analiziran uticaj socijalne traume na procjene poželjnih osobina političara. Osnovno pitanje je bilo da li je na osnovu direktno doživljenih trauma izbjeglištva/raseljeništa i smrti/ranjavanja moguće predvidjeti sklonost određenom tipu političke ličnosti. Prema traumi prisilnog izbjeglištva/raseljeništa u toku rata nije zabilježen nikakav značajan uticaj na preferencije određenih osobina ličnosti političara (tabela 7).

Tabela 7. T-test; Razlike u procjeni poželjnih osobina političara prema traumi prinudnog raseljenja

Trauma raseljenja		M	SD	SE M	t(230)	P
NEp	Da	14.50	3.44	.86	1.112	.271
	Ne	13.20	4.02	.63		
Exp	Da	33.13	3.94	1.01	-.75	.48
	Ne	33.91	3.49	.57		
OIp	Da	40.18	4.96	1.27	-.09	.92
	Ne	40.35	5.78	.91		
PRp	Da	35.75	4.47	1.11	-.07	.94
	Ne	35.85	4.87	.77		
SAp	Da	40.00	4.05	1.04	-.51	.61
	Ne	40.70	4.67	.73		

Suprotno tome, statistički značajan uticaj trauma smrti ili ranjavanja člana bliže porodice je pokazalo na procjenu Neuroticizma kao poželjne osobine ličnosti političara. Ispitanici koji u svome ličnom iskustvu imaju trauma pogibije ili ranjavanja člana porodice Emocionalnu stabilnost smatraju poželjnijom osobinom političara. Suprotno tome, ispitanici koji nisu iskusili ovu trauma poželjnom smatraju izraženiju osobinu Neuroticizma ($p < .05$).

Tabela 8. T-test; Razlike u procjeni poželjnih osobina političara prema traumi žrtava u porodici

Smrt/ranjavanje člana porodice		M	SD	SE M	t(230)	P
NEp	Da	12.42	3.28	.64	-2.16	.03
	Ne	14.60	4.12	.75		
Exp	Da	34.44	3.42	.68	1.45	.15
	Ne	33.00	3.70	.71		
OIp	Da	41.20	5.50	1.10	1.09	.27
	Ne	39.58	5.50	.98		
PRp	Da	36.57	4.11	.80	1.11	.26
	Ne	35.16	5.18	.94		
SAp	Da	41.12	3.11	.62	.92	.36
	Ne	40.00	5.37	.98		

DISKUSIJA

U ovom radu razmatran je odnos između osobina ličnosti i poželjnih osobina ličnosti političara. Cilj rada je bio utvrditi na koji način osobine ličnosti potencijalnih glasača determinišu njihovo viđenje idealnog političara. Radi potpunijeg uvida u međudnos osobina ličnosti i poželjnih osobina ličnosti u razmatranje su uključene i sociodemografske karakteristike ispitanika. Na osnovu ukupnih rezultata se može reći da su identifikovani prilično stabilni odnosi između osobina ličnosti i poželjnih osobina ličnosti političara i samo naznake uticaja etniciteta i socijalne traume na preferirane osobine političara.

Građani najveću sklonost pokazuju političarima sa izraženim osobinama Neuroticizma i Savjesnosti. Parametri odstupanja od normalne raspodjele sugerišu grupisanje odgovora ispitanika na polovima skala koji opisuju izraženu Emocionalnu stabilnost i Savjesnost. Na procjenama ove dvije osobine su utvrđene i najizraženije razlike između samoprocjena osobina ličnosti ispitanika i procjena poželjnih osobina političara. Drugim riječima, ispitanici smatraju poželjnim da političari budu emocionalno stabilniji i savjesniji od njih samih. Isti smjer razlika u procjeni poželjnih osobina političara u odnosu na lične osobine je registrovan i kod Ekstraverzije i Otvorenosti ka iskustvu. Iako značajna, najmanja dobijena razlika u korist poželjnih osobina političara je vezana za osobinu Prijatnosti. Gledano u cjelini, ispitanici smatraju da je poželjno da političari budu značajno savjesniji, emocionalno stabilniji i otvoreniji, i umjereno prijatniji. Ukoliko dobijene rezultate povežemo sa nalazima studije Čekrlija i sar. (2016), nameće se zaključak da je poželjan političar onaj koji je bolji od ostalih građana po svim svojim osobinama ličnosti i sklonostima u ponašanju. Iako bi bilo opravdano pretpostaviti da je političar kompetentniji po pitanju znanja i vještina upravljanja različitim resursima na lokalnom, državnom, ili regionalnom nivou, neosnovanim se čini pretpostavka da političar treba da bude bolji i po svim osobinama ličnosti. Ukoliko se tome još doda i činjenica da je značajan broj istupa političara osmišljen sa namjerom da izazove određen utisak a ne da pokaže prave karakteristike ličnosti pojedinca, dobijene procjene poželjnih osobina političara građana postaju još nezasnovanije.

Dobijeni rezultati predstavljaju i idealnu priliku za primjenu psihodinamskih tumačenja odabranih poželjnih osobina ličnosti. Naglašena osobine Savjesnosti bi tako trebalo da upućuje na potrebu da se uvijek ima neko ko je nadređen u čiju se odgovornost može imati povjerenja i ko može preuzeti odgovornost. Naglašavanje osobine Otvorenost prema ljudima i iskustvu kod političara vjerovatno se tiče potrebe za postojanjem sigurnog, širokog a pitomog konteksta u kome se pojedinac ili grupe mogu ostvariti. Prijatnost, uz otvorenost političara daje slici poželjnog političara i dozu bliskosti i dostupnosti. Sumirajući sve navedeno možemo reći da ispitanici u političaru traže autoritativnu figuru koja će omogućiti jednostavnije funkcionisanje u svijetu obaveza, odgovornosti i morala, obezbijediti prijatan, nestresan kontekst u kome će zadovoljiti svoje socijalne interese i težnje i to obezbijediti kroz prijatnu socijalnu interakciju. Iako se autori uzdržavaju od prejednostavnih zaključaka, nemoguće je ne ukazati na bliskost sa odnosima koje dijete razvija sa roditeljima i potrebama koje zadovoljava u porodici.

Pored toga korelacije osobina ličnosti ispitanika sa procjenama poželjnih osobina političara pokazuje još jednu pravilnost. Naime, matrica korelacija pokazuje sklonost ispitanika da poželjnim osobinama političara prvenstveno smatraju one na kojima i sami imaju visok skor. Ovo posebno vrijedi za osobine Prijatnosti i Savjesnosti koje od svih osobina ličnosti političara najviše koreliraju sa poželjnim osobinama ispitanika Prijatnosti i Savjesnosti. Ispitanici sa višim skorovima na Ekstraverziji i Otvorenosti takođe ove dvije osobine smatraju najpoželjnijim kod političara. Konačno ispitanici sa niskim skorom na Nueroticizmu više preferiraju emocionalno stabilne političare. Ovakvi rezultati ukazuje i na sličnost sa dvofaktorskim modelima ličnosti De Younga (2002) ili Sauciera (2009). Iako se ovdje ne radi o istovjetnim mjerama ličnosti, nemoguće je negirati da se osobine ličnosti, u zavisnosti od međuodnosa sa preferencijama osobina političara, okupljaju u dvije šire strukture koje su bliske faktorima plasticitetu i stabilnosti, odnosno dinamizma i socijalnog dobra (*social properties*).

Analiza sociodemografskih varijabli ispitanika nije utvrdila njihov sistematski uticaj na preferirane osobine ličnosti političara. Naime, identifikovane razlike u preferenciji osobina ličnosti političara su saglasne nalazima ranijih studija prema kojima žene više preferiraju osobine Prijatnosti i Savjesnosti, a muškarci Ekstraverziju i Otvorenost (2017). Uticaj obrazovanja na procjene poželjnih osobina političara nije potvrđen. Međutim moguće je da za potpunu analizu nisu bile dovoljne samo tri kategorije ispitanika (studenti, završena srednja škola i završen fakultet). Stoga obrazovani nivo ispitanika treba uključiti u naredno ispitivanje, operacionalno definisano u veći broj kategorija. Pored toga, u cilju detaljnijeg ispitivanja uticaja sociodemografskih obilježja na preferencije ličnosti političara, u narednom istraživanju će biti uključen veći broj varijabli ovog spektra.

Socijalna trauma kao vrlo nezahvalan konstrukt psihologije ličnosti u ovom istraživanju nije se pokazala nesumnjivim prediktorom poželjnih osobina ličnosti političara. Sklonost ka političarima koji su Otvoreniji ka iskustvu je bolja od očekivane kod ispitanika koji imaju prijatelje među pripadnicima drugih etničkih skupina, ali su izostale veze sa svim ostalim poželjnim osobinama političara. Na bazi zaključaka iz Čekrlije i saradnika (Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004) očekivan je i viši stepen poželjnosti osobina Prijatnosti i Savjesnosti kod ispitanika sa višeetničkim društvom. Na osnovu istog istraživanja kao i dodatnih potvrda (Turjačanin i Čekrlija, 2006) očekivana je i značajna razlika između ispitanika determinisana etničkim sastavom porodice. U ovoj studiji uticaj varijabli iz domena socijalne traume je gotovo u potpunosti izostao. I ovaj konstrukt mora ostati uključen u naredna razmatranja jer kompleksna priroda socijalne traume zahtijeva njeno rasvjetljavanje iz mnogih uglova prije nego što dozvoli generalizaciju nalaza i formiranje zaključka.

Na osnovu ukupnih nalaza se može izvući opšti zaključak da ispitanici pokazuju sklonost da kao poželjne osobine ličnosti političara ocjenjuju one na kojima i sami postižu visoke skorove. Uz već navedene preporuke za naredno istraživanje, ovaj nalaz će u narednom istraživanju biti detaljno analiziran kroz provjeru više striktnih hipoteza koje je na osnovu ovdje dobijenih nalaza moguće formulisati.

LITERATURA

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunsvik, E., Levinson, D.J., Sanford, R.N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York, London, W.W.W. Norton & Company.
- Altemeyer, R. A. 1996. *The Authoritarian Specter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Vecchione, M., & Fraley, R. C. (2007). Voters' personality traits in presidential elections. *Personality and Individual Differences*, 42, 1199–1208.
- Blais, A., & Labbé-St-Vincent, S. (2011). Personality Traits, Political Attitudes and the Propensity to Vote. *European Journal of Political Research*, 50, 395-417.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., & Zimbardo, P. G. (2002). When parsimony subdues distinctiveness. *Political Psychology*, 23, 77–96.
- Carney, D. R., Jost, J. T., Gosling, S. D., & Potter, J. (2008). The Secret Lives of Liberals and Conservatives: Personality Profiles, Interaction Styles, and the Things They Leave Behind. *Political Psychology* 29, 807-840.
- Conover, P. J., & Feldman, S. (1986). The role of inference in the perception of political candidates. In R. R. Lau & D. O. Sears (Eds.), *Political cognition* (pp. 127–155). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Čekrljija, Đ. (2016). *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Čekrljija, Đ, Turjačanin, V. Puhalo, S. (2004). *Društvene orijentacije mladih*. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
- Denny, K., & Doyle, O. (2008). Political Interest, Cognitive Ability and Personality: Determinants of Voter Turnout in Britain. *British Journal of Political Science* 38, 291- 310.
- De Young, C. G., Shamosh, N. A., Green, A. E., Braver, T. S., & Gray, J. R. (2009). Intellect as Distinct from Openness: Differences Revealed by fMRI of Working Memory. *Journal of Personality and Social Psychology* 97, 883-92.
- Dollinger, S. J., Leong, F. T. L., 6 Ulicni, S. K. (1996). On traits and Values: With Special Reference to Openness to Experience. *Journal of Research in Personality*, 30, 23-41.
- Eysenck, H. J. (1982) *Personality, Genetics, and Behavior*. New York: Preager Verlag.
- Eysenck, H. J. (1954). *The Psychology of Politics*. London: Routledge and K. Paul.
- Eysenck, H. J., & Coulter, T. T. (1972). The Personality and Attitudes of Working-Class British Communists and fascists. *Journal of Social Psychology*, 87, 59-73.
- Eysenck, H. J., & Wilson, G. D. (1991). *The Eysenck Personality Profiler*. London: Corporate Assessment Network Ltd.
- Gallego, A, Buscha, F., Sturgis, P., & Oberski, D. (2014). Places and Preferences: A Longitudinal Analysis of Self-Selection and Contextual Effects. *British Journal of Political Science*, 46, 1-22.
- Gerber, A. S., Gregory, A. H., Doherty, D., & Dowling. C. M., (2011). Personality Traits and the Consumption of Political Information. *American Politics Research*, 39, 32-84.
- Gerber, A. S., Gregory, A. H., Doherty, D., Dowling. C. M., Raso, C., & Ha, S. E. (2011). Personality Traits and Participation in Political Processes. *The Journal of Politics*, 74, 692-706.

- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research 2* (pp. 102–138). New York: Guilford Press.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin, 129*, 339–375.
- Levinson, D. (1958). The Relevance of Personality for Political Participation. *Public Opinion Quarterly, 22*, 3-10.
- McClosky, Herbert. (1958). Conservatism and Personality. *American Political Science Review 52*, 27-45.
- McCrae, R. R. (1996). Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin, 120*, 323–337.
- Milbrath, L. W. (1965). *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* Chicago: Rand McNally.
- Mondak, J. J., & Halperin, K. D. (2008). A Framework for the Study of Personality and Political Behaviour. *British Journal of Political Science, 38*, 335-362.
- Muthe'n, B., & Kaplan, D. (1985). A comparison of some methodologies for the factor analysis of non-normal Likert variables. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology, 38*, 171–189.
- Smederevac, S., Mitrović, D. (2006). *Ličnost, metodi i modeli*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Pancer, S. M., Brown, S. D., & Barr, C. W. (1999). Forming impressions of political leaders: A cross-national comparison. *Political Psychology, 20*, 345–368.
- Pierce, P. (1993). Political sophistication and the use of candidate traits in candidate evaluation. *Political Psychology, 14*, 21–36.
- Popkin, S. (1991). *The reasoning voter*. Chicago: Chicago University Press.
- Rahn, W. M., Aldrich, J. H., Borgida, E., & Sullivan, J. (1990). A social cognitive model of candidate appraisal. In J. A. Ferejohn & J. N. Kuklinski (Eds.), *Information and democratic processes* (pp. 136–159). Chicago: University of Illinois Press.
- Saucier, G. (2009). What are the most important dimensions of personality? Evidence from studies of descriptors in diverse languages. *Social and Personality Psychology Compass, 3*, 620–637.
- Sniderman, P. M. (1975). *Personality and Democratic Politics*. Berkeley: University of California Press.
- Todosijević, B. (1996). Relacije između porodičnog funkcionisanja i autoritarnosti. U L. Genc i I. Ignjatović (Ur.), *Ličnost u višekulturalnom društvu 3*, (str. 195–213). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Trapnell, P. D. (1994). Openness versus intellect: A lexical left turn. *European Journal of Personality, 8*, 273–290.
- Turjačanin, V., i Čekrlija, Đ. (2006). *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Art print.
- Vecchione, M., & Caprara, G. V. (2009). Personality Determinants of Political Participation: The Contribution of Traits and Self-Efficacy Beliefs. *Personality and Individual Differences, 46*, 487-492.
- Wang, C. W. (2017). Gender Differences in the Effects of Personality Traits on Party Identification in the United States. *Journal of Woman, Politics & Policy, 38(3)*, 335-362

Voters' personality traits and desirable personality traits in politicians

Slavena Novaković*, Ružica Malčić*, Lana Vujaković*, Đorđe Čekrlija*

** Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*

Abstract: Some of the main factors that determine political decisions are personality traits of the voters making those decisions. In addition, the personality of the politician, as well as specific behaviours they emphasize in their public appearances have significant impact when forming voting decisions of the citizens. The results of the previous research show a significant connection between the personality traits of the voter, their values and the characteristics of the politicians. In the conducted research, the goal was to examine the connection between personality traits of the citizens and the desirable characteristics of politicians. The survey was conducted in April 2018, during the period preceding the general elections in Bosnia and Herzegovina.

The sample consisted of 232 respondents between 19 and 57 years of age ($M = 24.22$, $SD = 8.27$). Respondents completed the online questionnaire, and the overall sample was formed using a snowball technique. BFI-44 was used in assessing the personality traits of citizens, as well as in assessing the desirable personality traits of politicians. In the statistical analysis, the values of the characteristics obtained by personal assessment and the assessment of the desirable characteristics of politicians were compared. For this purpose, a t-test for paired samples was used. In addition, the relationship between the assessments of personal qualities and the assessment of the preferred personality traits of politicians was considered using Pearson's linear correlation coefficient. The results show that Consciousness, Openness to Experience and Emotional Stability are the most desirable personality traits of politicians. The general conclusion is that respondents consider the most desirable qualities for politicians those where they themselves have bigger scores. As for the socio-demographic variables, gender and social trauma indicators show poor connection with the assessment of the desirable characteristics of politicians.

Key words: personality traits, Big Five, politicians, voters.

Poželjne osobine ličnosti političara i odnosi sa etničkom vezanosti, etničkom otvorenosti i religioznošću

Petar Mrđa*, Danilo Bodroža*, Kasandra Ribić*, Đorđe Čekrlija*, Dijana Đurić**

*Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, **ZFMR „Dr. Miroslav Zotović“

Rezime: Cilj sprovedenog istraživanja je bio ispitati odnos etničke vezanosti, etničke otvorenosti i religioznosti sa preferencijama određenih osobina ličnosti kod političara. U procjeni poželjnih osobina ličnosti političara je primijenjen model Velikih pet osobina ličnosti, dok su etnička vezanost, otvorenost i religioznost posmatrane kao komponente kleronacionalizma.

U istraživanju je učestvovalo 175 ispitanika (78 žena) od 19 do 82 godine starosti. U procjeni poželjnih osobina političara je korišten upitnik BFI-44, a za procjene etničke vezanosti, etničke otvorenosti i konformističke religioznosti Skale EV-EO-R. U analizi podataka su posmatrane korelacije između procjena poželjnih osobina ličnosti političara i opisanih komponenta kleronacionalizma. Rezultati pokazuju da su na ispitanom uzorku Savjesnost i Emocionalna stabilnost najpoželjnije osobine političara. Rezultati pokazuju da su viši skorovi na etničkoj vezanosti, otvorenosti i religioznosti povezani i sa višim procjenama poželjnosti Savjesnosti i Emocionalne stabilnosti kao poželjnijih osobina. Na osnovu multiple regresione analize je utvrđeno da su visoke procjene poželjnosti osobina Savjesnosti i Otvorenosti kao iskustvu kod političara prediktivne za izraženu etničku otvorenost.

Ključne riječi: osobine ličnosti političara, etnička vezanost, etnička otvorenost, religioznost.

UVOD

Sprovedeno istraživanje predstavlja dio šireg projekta u kojem se razmatraju poželjne osobine ličnosti političara. U okviru ovog istraživanja poželjne osobine ličnosti političara su analizirane kroz odnose sa etničkom vezanosti, etničkom otvorenosti i konformističkom religioznošću.

Ispitivanju autoritarne ličnosti u nekadašnjoj Jugoslaviji je posvećena značajna pažnja (Đurić, 1987; Hofman, Uzelac i Ignjatović, 1987; Majstorović, Ignjatović i Salaj, 1994; Rot i Havelka, 1973). Konstrukt autoritarnosti razmatran je u okviru brojnih modela ličnosti, doveden u vezu sa različitim karakteristikama ličnosti i konstruktima socijalne psihologije, kao i socio-kulturnim kontekstom. Raspad zajedničke države dodatno je intenzivirao interesovanje za psihološke aspekte autoritarnosti. Nakon devedesetih godina prošlog vijeka najatraktivnija komponenta autoritarnosti za istraživače je postao etnocentrizam. Ovaj konstrukt je analiziran kroz različite operacionalizacije kao što su: etnički identitet, etnička vezanost i otvorenost, etničke distance, etnički stereotipi, etnička rekoncilijacija... (Turjačanin, 2015). Kroz brojne studije dobijen je zavidan korpus saznanja ukupnom doživljaju i odnosu prema vlastitoj i drugim etničkim grupama.

Pored toga, varijabla etničkog identiteta kojom se opisuju komponente etničke vezanosti i otvorenosti postala je sastavni dio svih ozbiljnih istraživanja društvenih pojava.

I u ovom istraživanju autoritarnost je posmatrana kroz komponentu etnocentrizma. Doživljaj vlastite i drugih etničkih skupina je operacionalizovan preko etničke vezanosti i otvorenosti, i upotpunjen varijablom religioznosti. S obzirom da je: 1) na Balkanu etnička pripadnost neraskidivo isprepletena sa pripadnosti određenoj religijskoj grupi (Turjačanin, 2007), 2) da se na ovim prostorima pojmovi etničke i religijske pripadnosti često brkaju¹ (Turjačanin, 2008), i 3) da istraživanja dosljedno izvještavaju o povezanosti etničke vezanosti i religioznosti (Gajić, 2006; Turjačanin i Čekrlija, 2006; Wolf i Momirović, 1988); ovakav pristup se nameće kao optimalno rješenje za ostvarivanje cjelovitog uvida u autoritarne sklonosti u balkanskim okvirima.

Konceptualno gledano, etnička vezanost se može tretirati oblikom etničkog identiteta. Dijeli zajednički prostor sa etnocentrizmom, nacionalizmom i patriotizmom ali omogućava i simultano postojanje višestrukih identiteta (Turjačanin, 2015). U najopštijem smislu se može opisati kao lojalnost prema vlastitoj etničkoj grupi i povezanost sa njenom sudbinom i sudbinom njenih članova. Za razliku od ostalih srodnih koncepata, etnička vezanost može da bude i negativnog predznaka. Drugim riječima izraženoj etničkoj vezanosti suprotnost nije samo nezainteresovanost za vlastitu etničku grupu, već se ona izražava i negativnim stavovima prema vlastitoj etničkoj grupi, distanciranjem ili njenim potpunim odbacivanjem. Druga komponenta odnosa prema etničkoj skupini je doživljaj i stav prema drugim etničkim skupinama. I ova komponenta se može opisati preko svojih polova, nacionalna etnička otvorenost nasuprot etničkoj zatvorenosti. Iako sva istraživanja ovog koncepta uključuju odnos prema vlastitoj i drugim etničkim grupama, postoji veći broj modela koji se razlikuju po predloženoj strukturi. Milosavljević zastupa mišljenje o postojanju jedinstvene dimenzije nacionalne vezanosti nasuprot nacionalne otvorenosti, dok Rot i Havelka (1973) navode pet tipova nacionalne vezanosti (isključiva nacionalna vezanost, istaknuta nacionalna vezanost, podijeljena nacionalna vezanost, opšteljudska vezanost, i anacionalizam i individualizam). Guetzkow (1955) na osnovu svojih studija izvještava o tri tipa nacionalne vezanosti: vezanosti za vlastitu naciju uz povezanost i sa drugim narodima; isključiva nacionalna vezanost; i izostanak osjećanja zajedništva sa nacijom kojoj se pripada. Na osnovu većeg broja studija (Turjačanin i Čekrlija, 2006) dobijeni su nalazi koji su dali jaku potporu dvodimenzionalnom modelu koji tvore etnička vezanost i etnička otvorenost (Čekrlija, 2013) i dali razloga za njegovu dalju validaciju. Jedan od najvažnijih aspekata validacije je bio povezivanje etničke vezanosti/otvorenosti sa konstruktom religioznosti. Povedeni vezama etnocentrizma i religioznosti u okviru autoritarnog sindroma ličnosti (Altemeyer, 1996; Adorno, Frenkel-Brunsvik, Levinson i Sanford, 1950), konzistentnim empirijskim nalazima koji ukazuju na njihovu povezanost (Čekrlija, Barać i Đurić, 2013; Gajić, 2006; Puhalo, 2006) i činjenice da etno-religijski identitet kao jedinstven konstrukt već prepoznat u politikološkim, sociološkim i filozofskim studijama (Živanović, 2016; Ćurak, 2006; Kukić, 1998; Mujkić, 2010). Wolf i Momirović (1988) su iznijeli tezu o kleronacionalizmu kao nadređenoj dimenziji koja okuplja etničku vezanost, etničku zatvorenost i religioznost. Potvrde visoke povezanosti ove tri komponente dale su i kasnije studije (Čekrlija, Đ., & Đurić, 2015; Dušanić, 2006; Gajić, 2006;).

¹ kako u istraživanjima, tako i u svakodnevnom životu

U sprovedenoj studiji etnička vezanost, etnička otvorenost i religioznost su posmatrane kao međusobno nezavisne varijable. Osnovi cilj istraživanja je ispitati da li su ove tri varijable, kao potvrđene subdimenzije autoritarnosti, indikatori poželjnosti određenih osobina ličnosti političara. Drugim riječima, da li su etnička vezanost, otvorenost i religioznost osobe povezani sa preferencijom određenih osobina ili ponašanja političara. Osobine političara su opisane na osnovu modela Pet velikih. Od ispitanika je traženo da za svaki od navedenih opisa ličnosti procjene koliko opisuje idealnog političara. Dobijeni skorovi na skalama ličnosti su tumačeni kao mjere poželjnih osobina političara. Opšta pretpostavka je da će ispitanici sa visokim skorom na dimenzijama kleronacionalizma poželjnim osobinama političara smatrati Savjesnosti i Emocionalnu stabilnost. Prema prvim ispitivanjima poželjnih osobina ličnosti utvrđeno je se ispitanici o procjenama poželjnih osobina političara ne razlikuju pretjerano od, na primjer, glasača iz USA (Barbaranelli, Caprara, Vecchione i Fraley, 2006). U oba slučaja Savjesnost i Otvorenost ka iskustvu se nameću kao primarne poželjne osobine, iza kojih su Emocionalna stabilnost i Prijatnost. Ipak, kada se dobijeni rezultati protumače u kontekstu vrijednosnih i političkih orijentacija ispitanika dobija se zaključak da je poželjan tip političara vođa autoritarnog tipa (Čekrlija, 2016). Stoga će u ovoj studiji biti direktno posmatrano da li je autoritarnost, ispoljena kroz etno-religijski kontekst direktno povezana sa sklonosti određenom tipu političara.

METOD

Uzorak

Svi ispitanici su upitnik popunjavali online. Uzorak je okupljen uz pomoć studenata koristeći tehniku snježne grudne (*snowball technique*). Nakon odbacivanja nekorektno popunjenih podataka ukupan uzorak je brojao 175 ispitanika (78 žena) od 19 do 82 ($M=36.34SD=14.20$) godine starosti. Ispitanici su bili različitog nivoa obrazovanja. Najveći broj njih je završio srednju školu dok je 7 ispitanika završilo osnovnu školu. Fakultet je završio 51 ispitanik, dok 21 trenutno studira.

Instrumenti

Za procjenu poželjnih osobina političara je korišten inventar Velikih pet (The Big Five Inventory – BFI-44: John i Srivastava, 1999). Upitnik se sastoji od 44 stavke Likertovog tipa podijeljenih u pet skala koje predstavljaju osobine ličnosti iz modela Velikih pet: Neuroticizam (NE, 8 stavki), Ekstraverzija (EX, 8 stavki), Otvorenost prema iskustvu (OI, 10 stavki), Prijatnost (PR, 9 stavki) i Savjesnost (SA, 9 stavki). Prilikom popunjavanja upitnika ispitanici su procjenjivali koliko svaki od indikatora osobina ličnosti predstavlja poželjnu osobinu političara.

Za procjene komponenti kleronacionalizma je korištena verzija upitnika koji sadrži kratke skale etničke vezanosti (EV), etničke otvorenosti (EO) i konformističke religioznosti (R). Skale EV i EO se sastoje od po 5, a skala R od 9 stavki. Skala je data u Likertovom formatu sa petostepenom skalom

saglasnosti sa tvrdnjama. U svojim dužim verzijama sve tri korištene skale su pokazivale zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike (Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004; Turjačanin i Čekrlija, 2006; Čekrlija, Barać i Đurić, 2013) što je i dalo osnova za formiranje njihovih kraćih verzija.

Metode statističke analize

U analizi podataka su prvo izračunate i razmotrene mjere deskriptivne statistike za procijenjene poželjne osobine ličnosti političara, etničku vezanost, etničku otvorenost i religioznost. Odnos između procjena poželjnih osobina ličnosti političara sa komponentama kleronacionalizma je razmotren koristeći Pearsonov koeficijent linearne korelacije. U posljednjem dijelu analize je korištena multipla regresiona analiza gdje su procjene poželjnih osobina političara postavljene u poziciju nezavisnih varijabli, a komponente kleronacionalizma varirane kao zavisna varijabla.

REZULTATI

U okviru analize podataka su prvo razmotrene mjere deskriptivne statistike. U tabeli 1 su predstavljeni deskriptivnih parametri procijenjenih poželjnih osobina ličnosti političara prema modelu Pet velikih (Neuroticizam, Savjesnost, Prijatnost, Otvorenost ka iskustvu i Ekstraverzija), etničke vezanosti, etničke otvorenosti i religioznosti. U tabelama su umjesto punih naziva osobina ličnosti i komponenti kleronacionalizma korištene njihove skraćenice.

Tabela 1. Mjere deskriptivne statistike, interne konzistencije, korelacije subskala sa uzrastom i polnim razlikama

	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Sk</i>	<i>Ku</i>	α	<i>r</i>	<i>t</i>
NE	8	8.00	35.00	16.54	5.38	.70	.56	.73	-.08	-.71
SA	9	13.00	45.00	38.72	6.58	-1.39	1.80	.86	.22**	.82
PR	9	13.00	43.00	32.10	7.01	-.19	2.05	.65	.14	2.37*
OI	10	16.00	50.00	36.25	6.64	-.36	.09	.77	.02	2.52*
EX	8	14.00	38.00	33.85	5.59	1.02	1.40	.59	.12	.16
EO	5	5.00	25.00	21.05	3.69	-1.26	2.15	.73	.14	-2.75**
EV	5	5.00	25.00	17.93	4.54	-.23	.64	.75	-.19*	2.46**
R	9	9.00	49.00	30.58	6.83	.21	.35	.82	.04	.39

*Napomene: N- broj stavki subskale, r- korelacija subskale sa uzrastom ispitanika; t- t vrijednost razlika između muškaraca i žena, * p<.05, **p<.01*

Na osnovu podataka iz Tabele 1 primjetno je da ispitanici na osobinama ličnosti kao što su Savjesnost, Prijatnost i Otvorenost ka iskustima pokazuju tendenciju na višim skorovima, dok na subskalama emocionalna stabilnost i ekstraverzija je evidentna tendencija na nižim skorovima. Subskale ekstraverzija i prijatnost imaju nešto nižu internu konzistenciju, a subskale emocionalna stabilnost, savjesnost i otvorenost ka iskustvima zadovoljavajuću prema konvencionalnoj graničnoj vrijednosti $\alpha=.70$. Za razliku od osobina ličnosti, subskale kleronacionalizma imaju zadovoljavajuću internu pouzdanost prema istoj konvencionalnoj graničnoj vrijednosti. Na ovim subskalama ispitanici uglavnom imaju tendenciju na višim skorovima, sa izuzetkom subskale etničke religioznosti gdje ispitanici pokazuju blagi trend ka nižim skorovima. Statistički značajne korelacije između korištenih subskala i starosne dobi uglavnom nisu identifikovane. Pozitivne statistički značajne korelacije niske veličine efekta (Cohen, 1988; Cumming, 2012) su pronađene između starosne dobi i savjesnosti, kao i između uzrasta ispitanika i etničke vezanosti. Takođe, utvrđene su i statistički značajne polne razlike na osobinama prijatnost ($t(173)=2.37, p<.05, d=.37$) i otvorenost ka iskustvima ($t(173)=2.52, p<.05, d=.35$). Ove razlike prema orijentacionoj klasifikaciji mogu se označiti kao razlike niskog intenziteta, pri čemu muškarci ostvaruju više skorove u odnosu na žene (Cohen, 1988; Cumming, 2012). Identifikovane su i male statistički značajne polne razlike na dimenzijama etnička otvorenost ($t(173)=2.75, p<.01, d=.41$) i etnička vezanost ($t(173)=-2.46, p<.01, d=.38$).

Tabela 2. Korelacije svih korištenih subskala

	SA	PR	OI	EX	EO	EV	R
NE	-.77**	-.32**	-.33**	-.40**	-.31**	-.24*	-.23*
SA		.41**	.49**	.42**	.35**	.23*	.20*
PR			.40**	.05	.24**	.05	.20*
OI				.19*	.40**	.10	.15*
EX					.18*	.19*	.07
EO						.15*	.01
EV							.40**

Napomena: $p<.05$ ** $p<.01$

Relacije osobina ličnosti i subskala kleronacionalizma su predstavljene u Tabeli 2. Na osnovu podataka iz Tabele 2 primjetno je da su identifikovane statistički značajne korelacije niskog intenziteta između osobina ličnosti i subskala kleronacionalizma. Tako, na primjer, emocionalna stabilnost je u negativnoj korelaciji sa sve tri subskale kleronacionalizma, pri čemu je najviša korelacija sa etničkom otvorenošću, savjesnost je u pozitivnoj korelaciji sa sve tri subskale (najviša korelacija sa etničkom otvorenošću). Prijatnost kao osobina ličnosti nije u statistički značajnoj korelaciji samo sa etničkom vezanošću, dok sa etničkom religioznošću i etničkom otvorenosti je u pozitivnoj statistički značajnoj korelaciji.

Ekstraverzija kao osobina ličnosti ostvaruje statistički značajne korelacije sa etničkom otvorenosti i etničkom vezanosti, dok korelacija izostaje sa etničkom religioznošću. Identifikovane korelacije su zanemarljive veličine efekta (Cohen, 1988, Cumming, 2012). Otvorenost ka iskustvu ostvaruje najvišu korelaciju sa etničkom otvorenosti, a zanemarljivu korelaciju sa etničkom religioznošću. Ova osobina ličnosti nije u korelaciji sa etničkom vezanosti (iskreno, nemam ideju za interpretaciju rezultata, osim za otvorenost ka iskustvima i etničkom otvorenosti).

S obzirom da su osobine ličnosti u korelaciji sa etničkom otvorenosti, etničkom vezanosti i etničkom religioznošću, u daljem utvrđivanju relacija između ovih konstrukata korištena je multipla regresiona analiza. U prvom koraku, osobine ličnosti su postavljene kao prediktori, dok je etnička religioznost definisana kao kriterijumska varijabla. Prediktorski model nije bio statistički značajan ($R^2=.05$, $F(5, 142)=1.41$, $p=.22$).

Tabela 3. Prediktori subskale konformističke religioznosti

<i>Prediktori</i>	<i>B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
NE	-.32	-.17	-1.39	.17
EX	.03	.02	.19	.85
OI	.00	.00	.03	.98
PR	.21	.15	1.69	.09
SA	-.12	-.07	-.55	.58

U drugom koraku, osobine ličnosti su ostale i dalje prediktori, dok je za kriterijumsku varijablu uzeta etnička otvorenost. Prediktorski model u ovom slučaju je bio statistički značajan i objašnjava oko 31% varijanse ($R^2=.314$, $F(5, 141)=12.88$, $p<.001$). Na osnovu podataka predstavljenih u Tabeli 4, vidimo da su Savjesnost i Otvorenost ka iskustvima statistički značajni prediktori etničke otvorenosti. Oba prediktora su u pozitivnoj vezi sa etničkom otvorenosti, što znači da porastom ovih prediktora raste i etnička otvorenost. Otvorenost ka iskustvima je nešto bolji pojedinačni prediktor.

Tabela 4. Prediktori subskale etnička otvorenost

<i>Prediktori</i>	<i>B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
NE	-.05	-.07	-.67	.51
EX	-.02	-.05	-.45	.65
OI	.18	.33	4.30	<.001
PR	.02	.05	.62	.54
SA	.17	.28	2.49	<.05

U trećem koraku, osobine ličnosti su ostale i dalje prediktori, dok je za kriterijumsku varijablu uzeta etnička vezanost. Prediktorski model, prema rezultatima prikazanim u tabeli 5, u ovom slučaju je bio statistički značajan i objašnjava oko 7% varijanse ($R^2=.077$, $F(5, 144)=2.41$, $p<.05$). Iako je prediktorski model u posljednjem slučaju statistički značajan, pojedinačni prediktori, tj. pojedinačne osobine ličnosti nisu statistički značajni prediktori etničke vezanosti.

Tabela 5. Prediktori subskale etnička vezanost

<i>Prediktori</i>	<i>B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
NE	-.06	-.07	-.58	.56
EX	.07	.09	.95	.35
OI	-.04	-.06	-.62	.54
PR	-.02	-.03	-.35	.73
SA	.14	.19	1.45	.15

DISKUSIJA

Cilj sprovedenog istraživanja je bio ispitati relacije poželjnih osobina političara sa etničkom vezanosti, etničkom otvorenosti i religioznošću ispitanika. Na osnovu ukupnih dobijenih rezultata može se reći da je djelimično potvrđena pretpostavka o preferiranju osobine Savjesnosti i Emocionalne stabilnosti, kao antipoda neuroticizmu kod ispitanika sa višim skorovima na etničkoj vezanosti/otvorenosti i religioznošću. Ipak, dobijeni nalazi su dovoljni samo za formulisanje preciznije hipoteze u narednom istraživačkom koraku, a koja bi se odnosila na prirodu registrovane veze.

Prvi nalazi o poželjnim osobinama političara su saglasni sa nalazima iz 2016. godine. Među ispitanicima su Savjesnost, Otvorenost kao iskustvu i Ekstraverzija najpoželjnije osobine ličnosti kod političara. Što se tiče etničke vezanosti, otvorenosti i religioznošću jedino značajnije skretanje skorova ispitanika je povišena etnička otvorenost. Ovaj nalaz je vrlo bitan za istraživanje jer predznak značajne vrijednosti kurtozisa označava smjer korelacija etničke otvorenosti i vezanosti. Naime kada se radi o uzorku čiji prosječni skorovi ukazuju na etničku simultanu vezanost i otvorenost ispitanika, korelacija između ove dvije varijable je pozitivna. U slučaju da se radi o etničkoj zatvorenosti korelacija je negativnog predznaka. U ovoj studiji deskriptivni parametri i pozitivna korelacija etničke vezanosti i otvorenosti potvrđuju da se radi o uzorku ispitanika koji su u prosjeku etnički otvoreni.

Od poželjnih osobina političara Savjesnost i Neuroticizam su povezani sa ispitivanim komponentama kleronacionalizma. Ispitanici sa višim rezultatima na skalama etničke vezanosti, otvorenosti i religioznošću preferiraju Savjesnost i Emocionalnu stabilnost kao osobine političara. Ukoliko bi ove veze interpretirali iz ugla autoritarne ličnosti, mogli bi se reći da su rezultati očekivani i logični. Emocionalna

stabilnost političara kod autoritarne strukture ličnosti se dovodi u vezu sa željenom redukcijom bazične neprijatnosti koja je kroz razvoj stečena zahvaljujući različitim autoritetima. Savjesnost sa druge strane bi trebala da šalje poruku o sposobnosti da sistem održi funkcionalnim ili ispravnim. Kako autoritarna ličnost nije sposobna da funkcionira van određenog sistema, savjesnost autoriteta ili u ovom slučaju političara se promiče u njegovu najvažniju karakteristiku. Ipak u dodatnom dijelu analize nisu dobijene potvrde veze registrovanih u korelacionoj analizi. Na osnovu procjena poželjnih osobina ličnosti nije se mogla predvidjeti etnička vezanost niti religioznost ispitanika. Tako ni značaj preferencija emocionalne stabilnosti i savjesnosti kod političara ne govori ništa direktno o etničkoj vezanosti ili religioznosti pojedinca. Za etničke vezanosti je potvrđena veza sa preferiranjem osobina Otvorenosti ka iskustvu i Savjesnosti kod političara. Ispitanici koji ove dvije osobine smatraju poželjnim karakteristikama političara vjerovatno imaju izraženu komponentu etničke otvorenosti. Ovdje je potrebno skrenuti pažnju na ulogu procjene Otvorenosti ka iskustvu. Naime, kako je utvrđeno bez obzira na tip društva, odnosno zemlju u kojoj se istraživanje sprovodi Savjesnost je poželjna osobina političara (Barbaranelli, Caprara, Vecchione i Fraley, 2006). Sa druge strane Savjesnost kao osobina ličnosti jeste povezana sa sklonosti autoritarnim sistemima, ali ništa manje nije utvrđena i kao korelat humanističke društvene orijentacije (Pierce, 1993; Popkin, 1991). Stoga bi Otvorenost ka iskustvu, kod samih građana ili prepoznata kod političara, mogla biti karakteristika ličnosti koja određuje prirodu veze Savjesnosti etničke otvorenosti nasuprot zatvorenosti. Na Otvorenosti ka iskustvu će stoga u narednom istraživačkom koraku, uz Savjesnost, biti usmjerena dodatna pažnja. Kao prvo, ove dvije osobine ličnosti se dosljedno pojavljuju kao najpoželjnije odlike političara. Drugo, u dosadašnjim studijama poželjnih osobina političara koje smo sproveli daju osnove za preciznije istraživačke hipoteze, kojima ne bi više cilj bio samo identifikacija faktora koji utiču na preferencije određenih osobina ličnosti političara već utvrđivanje stvarne prirode tog uticaja.

LITERATURA

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunsvik, E., Levinson, D.J., Sanford, R.N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York, London, W.W.W. Norton & Company.
- Altemeyer, R. A. (1996). *The Authoritarian Specter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Vecchione, M., & Fraley, R. C. (2007). Voters' personality traits in presidential elections. *Personality and Individual Differences*, 42, 1199–1208.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.
- Cumming, G. (2012). *Understanding The New Statistics: Effect Sizes, Confidence Intervals, and Meta-Analysis*. New York: Routlage, Taylor & Francis Group.
- Čekrlija, Đ. (2016). *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Čekrlija, Đ. (2016). Poželjne osobine ličnosti i vrijednosne orijentacije političara. u Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

- Čekrlija, Đ., Barać, J., i Đurić, D. (2013). Da li autoritarnost i nacionalna vezanost imaju zajedničku srž?. U S. Dušanić (Ur.), Zbornik radova: Vrijednosti i protivrječja društvene stvarnosti (str. 311-326). Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Čekrlija, Đ., & Đurić, D. (2015). Kleronacionalizam kao zajedničko ishodište nacionalne vezanosti, nacionalne isključivosti i religioznosti. *Radovi*, 21, 55-64.
- Čekrlija, Đ., Turjačanin, V., i Puhalo, S. (2004). *Društvene orijentacije mladih*. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
- Ćurak, N. (2006). *Obnova bosanskih utopija. Politologija, politička filozofija i sociologija dejtonske države i društva*. Sarajevo-Zagreb: Synopsis.
- Dušanić, S. (2006a). Religioznost i socijalni identiteti adolescenata. U V. Turjačanin, i Đ. Čekrlija. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet* (str. 79-90). Banja Luka: Art print.
- Gajić, T. (2006a). Zajednički prostor nacionalne vezanosti, nacionalne otvorenosti i etničkog identiteta. U V. Turjačanin i Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet* (str. 57-659). Banja Luka: Art print.
- Guetzkow, A. H. (1955): *Multiple loyalties*, Princetown, Princetown University Press.
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research 2* (pp. 102-138). New York: Guilford Press.
- Kukić, S. (1998). *Položaj građanina i naroda u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za zaštitu prava manjima i Asocijacija nezavisnih intelektualaca „Krug 99“.
- Mujkić, A. (2010). *Pravda i etnonacionalizam*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Fondacija Heinrich Böll.
- Pierce, P. (1993). Political sophistication and the use of candidate traits in candidate evaluation. *Political Psychology*, 14, 21-36.
- Popkin, S. (1991). *The reasoning voter*. Chicago: Chicago University Press.
- Puhalo, S. (2006). Povezanost etničkog identiteta i individualističkih i kolektivističkih vrijednosnih orijentacija mladih u Bosni i Hercegovini. U V. Turjačanin, i Đ. Čekrlija. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet* (str. 91-101). Banja Luka: Art print.
- Rot, N., i Havelka, N. (1973): *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
- Turjačanin, V. (2007). *Religija kao ideologija*. Banja Luka: Comesgrafika.
- Turjačanin, V. (2015). Socijalna psihologija etničkog identiteta. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turjačanin, V., i Čekrlija, Đ. (2006). *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Art print.
- Wolf, B., & Momirović, K. (1988). Metrijske karakteristike skale stavova prema kleronacionalizmu. *Primijenjena psihologija*, 9(1) 239-43.
- Živanović, M. (2016). Nemušti govor/jezik politike i političara: Pokušaj jednog socio-psihološkog eksperimenta. U Đ. Čekrlija (ur.), *Ličnost i društvo: Poželjne osobine i društvene vrijednosti*. Banja Luka: Filozofski fakultet.

Desirable personality traits in politicians and relationship with ethnic attachment, ethnic openness and religiosity

Petar Mrđa*, Danilo Bodroža*, Kasandra Ribić*, Đorđe Čekrlija*, Dijana Đurić**

*Faculty of Philosophy, University of Banja Luka **ZFMR „Dr. Miroslav Zotović

Abstract: The aim of the conducted research was to examine the relationship between ethnic attachment, ethnic openness and religiosity with preferences of certain personality traits in politicians. In assessing desirable personality traits of politicians, Big five model of personality was used, while ethnic attachment, openness and religiosity are observed as components of clero-nationalism.

The study involved 175 respondents (78 female), between 19 and 82 years of age. In the assessment of the desirable characteristics of the politicians, the BFI-44 questionnaire was used, and the ethnic attachment, ethnic openness and conformist religiosity were measured with EV-EO-R Scale. The data analysis included correlations between assessments of desirable personality traits in politicians and described components of clero-nationalism. The results show that Consciousness and Emotional Stability were the most desirable characteristic in politicians. The results also show that higher scores on ethnic attachment, openness and religiosity are associated with higher desirability of Consciousness and Emotional Stability. Based on multiple regression analysis, it has been established that high estimates of the desirability of Consciousness and Openness to experience in politicians are predictive of high ethnic openness.

Key words: personality traits in politicians, ethnic attachment, ethnic openness, religiosity.

Uticaj socijalne trauma i karakteristika ličnosti na kleronacionalizam

Milica Telić*, Kristina Petreš*, Đorđe Čekrlija*, Dijana Đurić*, Lana Vujaković**

Filozofski fakultet, Banja Luka*, *ZFMR "Dr. Miroslav Zotović, Banja Luka."*

Rezime: Sprovedeno istraživanje bavi se analizom odnosa osobina ličnosti, socijalne traume i kleronacionalizma. U dosadašnjim istraživanjima utvrđene su stabilne relacije između osobina ličnosti tumačenih prema Frojd-Abrahamovoj teoriji psihoseksualnog razvoja i različitih subdimenzija autoritarnosti. U ovoj studiji je pored uticaja osobina ličnosti analizirani doprinos socijalne traume nastanku kleronacionalizma. Socijalnom traumom je u sprovedenom istraživanju označeno postojanje žrtava rata u porodici ispitanika. Kroz istraživanje se nastojao ustanoviti međuodnos socijalne traume i osobina ličnosti kao i njihov ukupni uticaj na kleronacionalizam.

U ispitivanju je učestvovalo 1128 ispitanika (576 žena) čija se starost kretala od 18 do 61 (M031.96, SD=6.16). Ispitivanje je organizovano grupno, a učešće u istraživanju je bilo u potpunosti dobrovoljno i anonimno. Za procjenu osobina ličnosti korišten je upitnik za procjenu fiksacija libida REKA, dok je kleronacionalizam procjenjivan skalom EVEOR. Za procjenu antiintraceptivnosti je korištena skala AI, samopoštovanja Rozenbergova RSES, dok je agresivnost mjerena skalom VAPO98. U obradi podataka je primjenjena multipla regresiona analiza gdje je kleronacionalizam bio zavisna, dok su sociodemografske varijable zajedno sa mjerama ličnosti fiksacijama libida činile skup prediktorskih varijabli. U primjenjenoj medijacionoj analizi socijalna trauma je postavljena kao nezavisna varijabla, kleronacionalizam kao zavisna dok su fiksacije libida i druge osobine ličnosti posmatrane u poziciji medijacionih varijabli.

Dobijeni rezultati pokazuju da je socijalna trauma značajan prediktor kleronacionalizma. Ispitanici sa prisutnom ovom vrstom traume postižu više skorove na kleronacionalizmu. Sa druge strane, mjere oralne, uretralne i falusne fiksacije su značajni prediktori kleronacionalizma. Od osobina ličnosti se još izdvaja značaj agresivnosti kao prediktor kleronacionalizma. Dobijeni rezultati su saglasni sa ranijim nalazima o etiologiji autoritarnosti. Pored toga, kroz istraživanje je potvrđen i značaj socijalne traume u ispoljavanju kleronacionalizma, u smislu da prisustvo socijalne traume ove vrste pojačava kleronacionalizam.

Ključne riječi: socijalna trauma, kleronacionalizam, karakteristike ličnosti, Frojd-Abrahamova teorija psihoseksualnog razvoja.

UVOD

Etnička vezanost i otvorenost, kao i religioznost su u posljednjih tridesetak godina na prostorima gdje se govori varijantama B-H-S jezika razmatrane iz najrazličitijih uglova. U domenu psihologije su ove varijable analizirane kroz odnose sa različitim osobinama i patološkim strukturama ličnosti, najširim

spektrum socijalnopsiholoških varijabli i socijalnih orijentacija, i konceptima razvojne psihologije. Sumirajući nalaze brojnih studija možemo sa pravom reći da raspoložemo velikom količinom saznanja o etničkoj vezanosti, etničkoj otvorenosti i religioznosti, kako pojedinačno, tako i u okviru kleronacionalizma kao nadređene strukture. Po svojoj prirodi ove varijable se najčešće smještaju u okvire sindroma autoritarnosti, i kao takve do sada se one mogu smatrati prilično rasvijetljenim.

Istraživanja u kojima se razmatraju etnička vezanost, etnička otvorenost i religioznost se grubo mogu podijeliti u dvije skupine. U prvu spadaju studije u kojima se analiziraju odnosi sa različitim osobinama ličnosti, ličnim sklonostima ili socijalnim orijentacijama. Drugoj skupini pripadaju istraživanja u kojima se analizira uticaj različitih sociodemografskih varijabli na etničku vezanost, otvorenost i subdimenzije kleronacionalizma. Njima se uglavnom nastoji ustanoviti da li pripadnike određene društvene kategorije karakterišu određene specifičnosti vezane za neku od subdimenzija kleronacionalizma. Sprovodeći istraživanja sa ovakvim sukcesivnim pristupom značajan dio specifičnijih saznanja ostaje van domašaja dostupnih metoda zaključivanja. Zaključivanje o odnosima aspekata kleronacionalizma sa konativnim varijablama će u potpunosti biti moguće tek kada se u obzir simultano budu uzimale i specifičnosti koje obilježavaju određene socijalne (pod)grupe. Stoga je u ovom istraživanju kleronacionalizam posmatran kao rezultanta uticaja psiholoških i sociodemografskih varijabli, ali i njihovog specifičnog međudnosa. Cilj istraživanja je da ispita da li socijalna trauma utiče na intenzitet kleronacionalizma i da li karakteristike ličnosti imaju medijatorsku ulogu u oblikovanju ukupnog odnosa između socijalne traume i kleronacionalizma.

Za socijalnu traumu najčešće nema jedinstvene definicije jer ne postoji usaglašeno mišljenje o tome šta sve predstavlja okolnosti i uzroke koji je izazivaju. Ipak ako se pogledaju diskusije na tu temu (Echo-Chak, 2010), ili određenja koja daju Jeffrey (2012), Hernandez (2007), Prager (2011), Hollander (2013) može se zaključiti da postoji dobar dio oko koga su svi autori saglasni. Naime, pod socijalnom traumom se u najopštijem smislu podrazumijevaju negativne psihičke posljedice traumatičnih situacija ili događaja koji su nastali bazirani na pripadnosti određenim socijalnim grupama. Pri tome je važno naglasiti da socijalna trauma podrazumijeva, i realno doživljeno lično traumatično iskustvo zasnovano na određenoj pripadnosti određenoj socijalnoj kategoriji, i anksioznost uzrokovanu mogućnosti da se zbog pripadnosti vlastitoj grupi dožive neprijatnosti. Drugim riječima socijalna trauma predstavlja ukupno neprijatno, traumatično iskustvo koje je posljedica same pripadnosti određenoj socijalnoj grupi za koju se vežu određeni stavovi, stereotipi ili predrasude. Ukoliko bi tragali za istraživanjima koja u vezu dovode koncept socijalne traume sa karakteristikama ličnosti ili konkretno kleronacionalizmom potraga ne bi ishodila previše nalaza. Međutim ako socijalnu traumu posmatramo kroz varijable direktnog ratnog iskustva, izbjegličkog statusa, statusa etničke manjine, ili posmatramo kroz kategorije porodica poginulih, nestalih, ranjenih ili nezaposlenih učesnika rata onda ćemo doći do zaključka da je koncept socijalne traume daleko širi nego što se na prvi pogled čini. Nažalost, u isto vrijeme se dolazi do zaključka da je potrebna sistematizacija dobijenih istraživačkih nalaza koji su nominalno svrstani u okvire brojnih rasutih koncepata, a po svojoj prirodi pripadaju domenu socijalne traume (Echo-Chak, 2010). U ovom istraživanju su odabrane dvije varijable koje bez sumnje predstavljaju izvore socijalne traume. Prva varijabla je je obuhvatila iskustvo vezano za ranjavanje ili smrt člana porodice u ratu. Njen uticaj na kleronacionalizam je analiziran kroz poređenje ispitanika sa takvim direktnim iskustvom i onima koji su imali sreću da se ne susretnu direktno sa takvim stresorom. Drugi indikator socijalne traume je vezan za etničku strukturu porodice ispitanika.

S obzirom da je rat u Bosni i Hercegovini bio prvenstveno etnički određen, jasno je da su etnički miješane porodice imale dodatni izvor stresa jer nisu mogle razviti niti jedan puni grupni identitet zasnovan na etničkoj pripadnosti. Dosadašnje provjere odnosa dvije opisane varijable sa etničkim identitetom, otvorenosti i religioznosti uglavnom pokazuju suprotstavljene rezultate. Naime, opšti je zaključak da smrt ili ranjavanje člana porodice ima potencijalno pozitivan uticaj na izraženost etničke vezanosti i religioznosti, i to prvenstveno u porodicama čiji članovi pripadaju istoj etničkoj grupi (Turjačanin i Čekrlija, 2006; Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004). Suprotno tome, pripadnici porodica koje uključuju i članove drugih etničkih grupa pokazuju veći stepen etničke otvorenosti.

U ispitivanjima odnosa između osobina ličnosti i etničke vezanosti i otvorenosti postoji veliki broj studija. Najveća saglasnost među nalazima se tiče povezanosti osobina Prijatnosti i Otvorenosti sa etničkom otvorenosti (Sibley i Duckitt 2008). Religioznost se pak najčešće pokazuje korelatom Savjesnosti i Prijatnosti (Kosek, 1999; Saroglou, 2002; Taylor i MacDonald, 1999). Posmatrajući veze etničke vezanosti, etničke otvorenosti i religioznosti sa osobinama ličnosti koje pripadaju sindromu autoritarnosti (Adorno, Frankel-Brunswick, Levinsoni, 1950) dobija se precizniji uvid u njihovu prirodu. Sumirajući nalaze studija koje se bave odnosom etničke vezanosti i otvorenosti sa subdimenzijama autoritarnosti (Turjačanin i Čekrlija, 2006; Čekrlija, Barać i Đurić, 2013; Čekrlija, Vujaković i Đurić, 2017), zaključeno je da etnička vezanost i otvorenost predstavljaju osnovni kontekst za ispoljavanje autoritarnih tendencija ličnosti (Čekrlija, 2016). S obzirom da je primarni grupni identitet u savremenim državama razvijen na etničkoj pripadnosti, očekivano je da se autoritarne sklonosti prvenstveno kanališu kroz etnocentrizam. Religioznost pak kroz više zasebnih istraživanja (Turjačanin i Čekrlija, 2006) pokazuje isprepletenost sa opštim konformizmom pojedinca.

U najvećem broju istraživanja do sada smo u rasvjetljavanju prirode konstrukta autoritarnosti i njegovih struktura osobina ličnosti koristili Frojd-Abrahamovu teoriju psihoseksualnog razvoja ličnosti. Sa jedne strane, polazna, a možda i najvažnija saznanja o prirodi sindroma autoritarnosti su dobijena korištenjem dinamičkih interpretacija psihoanalitičke teorije ličnosti i bilo bi u najmanju ruku neozbiljno negirati ih. Sa druge strane, brojni koncepti psihoanalize danas se nalaze u okvirima drugih psiholoških teorija, pod drugim terminima ali sa principima funkcionisanja, tako da su i danas nezaobilazni, mada u novom ruhu. Stoga se čini jednostavnije ostati pri ranije provjerenom teorijskom okviru koji je ponudio mnoge valjane interpretacije. Frojd-Abrahamova teorija psihoseksualnog razvoja ličnosti je korištena kao teorijska baza u razmatranju karakteristika ličnosti i različitih dimenzija autoritarnosti. Na osnovu faktora ličnosti koje definišu indikatori fiksacija libida u oralnoj, analnoj, uretralnoj i falusnoj fazi direktno su analizirani antiintraceptivnost (Čekrlija, 2001; Marinković, 1996) i religioznost (Čekrlija, 2007b). Pored toga i validacione provjere praksofilije (Rašović, Stojanović, Rajaković, Lukić, 2001) i ordofilije (Stojanović, Trogrlić i Mitrović, 2001), konformizma (Dušanić, 2006; Gajić, 2006). Ukupni zajednički rezultati sprovedenih studija pokazuju da je oralna fiksacija, sa indikatorima sklonosti unošenju, primarne agresivnosti i niske kontrolabilnosti, najznačajniji korelat ili prediktor subdimenzija autoritarnosti kao što su antiintraceptivnost ili religioznost. Fiksacija u falusnoj fazi se kao korelat subdimenzija autoritarnosti najčešće javlja u paru sa oralnom. Analna i uretralna fiksacija imaju izgleda više moderatorski uticaj na subdimenzije autoritarnosti, odnosno preuzimaju ulogu u modifikovanju sklonosti autoritarnosti čije su osnove postavljene u oralnoj fazi.

Od osobina ličnosti je u istraživanje uključena i antiintraceptivnost. Ona je definisana kao suprotstavljanje subjektivnom, imaginativnom i osjećajnom, inicirano strahom od potisnutih zabranjenih impulsa i gubitka emocionalne kontrole. Prema dobijenim nalazima i generalizacijama koje su iz njih izvedene antiintraceptivnost bi trebalo da predstavlja samu srž autoritarnosti (Čekrlija, Vujaković, i Đurić, 2017; Mitrović i Gradinovački, 1996). Njena egzistencija je potvrđena i kroz analizu odnosa sa Eysenckovim faktorima ličnosti (Ignjatović, Stojanović, Marinković i Orozović, 1996) kao i analizu odnosa sa brojnim drugim subdimenzijama autoritarnosti (Čekrlija, 2007a; Stojanović, 1996). Uopšteno govoreći, mjera antiintraceptivnosti se može prihvatiti kao validna alternativa procjeni autoritarnosti. Konačno u karakteristike ličnosti su uključeni i samopoštovanje i agresivnost.

Samopoštovanje se zasniva na opštoj sklonosti pojedinca da vlastite karakteristike i sposobnosti evaluira u pozitivnom ili negativnom svjetlu (Rosenberg, 1965). Odnosi između samopoštovanja i varijabli zasnovanih na etničkoj pripadnosti su razmatrani u velikom broju istraživanja. Kroz veći broj studija sprovedenih na različitim uzorcima je utvrđena stabilna veza između etničke vezanosti (Martinez and Dukes, 1997; Phinney, 1992; Roberts et al., 1999; Smith, Walker, Fields, Brookins, & Seay, 1999), i etničke otvorenosti sa samopoštovanjem (Tajfel & Turner, 1979; Taylor & Moriarty, 1987; Verkuyten i Masson, 2005). Takođe je identifikovana i povezanost religioznosti sa samopoštovanjem (Bagley i Mallick, 1997; Khalek i Eysenck, 1983). Prema nalazima brojnih studija koje se bave socijalnim traumama i dimenzijama autoritarnosti samopoštovanje pojedinca predstavlja važan faktor u interpretiranju određenog konteksta kao stimulacije koja treba ili ne treba da rezultira autoritarnim sklonostima. Agresivnost, sa druge strane je posmatrana kao stepen spremnosti da se u neprijatnim situacijama agresivno reaguje (Ignjatović, 1978). Ovakva postavka agresivnosti se tumači kao reakcija na prijetnju i nema za primarni cilj ugrožavanje drugog već ličnu odbranu. Gledano na taj način, opisana agresivnost bi se u širem smislu mogla tretirati i kao stepen otpornosti na frustracije. Skala VAPO-98 (Ignjatović, 1989) kojom je operacionalizovan ovaj tip agresivnosti je u svojim primjenama pokazala vrlo dobre psihometrijske karakteristike i pristojne korelacije sa drugim mjerama agresivnosti (Ignjatović i Kurbalija, 1999).

Kako je već rečeno u prvi plan istraživanja je stavljen odnos socijalne trauma i kleronacionalizma. Kakva je priroda odnosa različitih kategorija socijalne traume sa stepenom izraženosti kleronacionalizma? Sljedeće pitanje se odnosi na ulogu osobina ličnosti u oblikovanju kleronacionalizma. Da li varijable ličnosti predstavljaju samo prediktore kleronacionalizma, ili uz to imaju i ulogu medijatora kroz koje sociodemografske varijable, kao potencijalni izvori socijalne traumatizovanosti, potiču kleronacionalizam?

METOD

Ispitanici

U sprovedenom istraživanju je učestvovalo 1128 ispitanika (576 žena) čija se starost kretala u rasponu od 18 do 61 godine ($M=31.96$, $SD=6.16$). Ukupno 347 ispitanika je svrstano u kategoriju socijalno traumatizovanih (imali žrtve rata u porodici).

Instrumenti

U mjerenju fiksacija libida je korišten upitnik REKA (Ignjatović, Mitrović, Jevremov, 2003) kojom je operacionalizovana Frojd–Abrahamova teorija psihoseksualnog razvoja ličnosti. Sastoji se od 40 stavki koje pripadaju skalama: oralni stadij, analni stadij, uretralni stadiji falusni stadij. Skale oralnog i analnog stadija uključuju indikatore pasivne i agresivne komponente stadija. Skala uretralnog stadija sastoji se od opisa nemogućnosti da se kontroliše urinarni trakt i socijalnog stida usljed enureze, dok skala falusnog stadija pored netrpeljivosti prema starijima, sadrži i skup indikatora autoerotizma. Koeficijenti relijabilnosti skala su zadovoljavajući (oralna, $\alpha=.84$; analna, $\alpha=.82$; uretralna, $\alpha=.80$; falusna, $\alpha=.85$). Uz stavke je ponuđena petostepena skala saglasnosti na kojoj se vrijednosti kreću od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno).

Antiintraceptivnost je procijenjena skalom AI (Ignjatović, Orozović, Stojanović, Marinković, Bujak, Mitrović, Kosanović, 1996). Skala obuhvata 40 stavki kojima je antiintraceptivnost definisana kao netrpeljivost prema emocijama, psihologiji i umjetnosti. Uz stavke je data sedmostepena skala saglasnosti sa vrijednostima od 1 (potpuno netačno) do 7 (potpuno tačno). Dobijena pouzdanost skale iznosi $\alpha=.93$.

Samopoštovanje osobe je procijenjeno Rosenbergovom Skalom globalnog samopoštovanja (RSE, Rosenberg 1965). Skala je zasnovana na pretpostavci o postojanju samopoštovanja kao globalne procjene vlastitih karakteristika, a koja je sastavljena od povezanih aspekata samopoimanja. RSE je godinama upotrebljavana u istraživanjima i tretirana je kao jednodimenzionalna skala koja pouzdano mjeri globalno samopoštovanje. U ovom istraživanju je korištena kao skala Likertovog tipa sa pet stepeni saglasnosti sa odgovorima, a njen koeficijent pouzdanosti iznosi $\alpha=.81$.

Skala VAPO-98 (Ignjatović, 1998) je data u skraćenom S–R formatu. Sastoji se od 12 situacija i 9 reakcija i to tako poredanih da su uz svaku situaciju date po tri reakcije. To znači da ispitanik za svaku situaciju procjenjuje intenzitet tri vlastite reakcije. Skala je sumaciona i skor na testu predstavlja ukupnu mjeru agresivnosti kao spremnosti da se agresivno reaguje u situacijama koje se interpretiraju kao opasne i neprijatne.

Upitnik EV-EO-R je korišten kao u procijeni kleronacionalizma. Sastoji se od tri skale: etnička vezanost (EV; 5 stavki), etnička otvorenost (EO; 5 stavki), i konformistička religioznost (R). Uz stavke je ponuđena petostepena skala saglasnosti na kojoj se vrijednosti kreću od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno). Mjera kleronacionalizma je izvedena kao suma skorova na skalama EV, EO i R. Napominjemo da je za potrebe izvođenja ukupnog skora kleronacionalizma kao mjera etničke vezanosti uzet pol suprotne dimenzije EO etnička zatvorenost.

Statistička obrada podataka

Za potrebe ovog rada primijenjeno je nekoliko statističkih procedura. Prvo su pomoću t-testa za nezavisne uzorke upoređeni prosječni skorovi ispitanika u zavisnosti od iskustva socijalne traume. Socijalne traume, karakteristika ličnosti sa kleronacionalizmom razmatrani su uz pomoć multiple regresione analize i medijacione analize (Preacher Hayes, 2004).

REZULTATI

U prvom dijelu analize su razmatrane osobine ličnosti u zavisnosti od socijalne traume, odnosno da li su u pitanju porodice ispitanika koji su imali bliske žrtve tokom rata ili nisu. Dobijeni rezultati (tabela 1) pokazuju da se dvije poredene grupe ispitanika statistički značajno razlikuju u odnosu na antiintraceptivnost, religioznost i kleronacionalizam. Nalazi pokazuju da su ispitanici koji su imali žrtve rata u porodici statistički značajno antiintraceptivniji, religiozniji i da imaju izraženiju crtu kleronacionalizma. Utvrđene razlike su statistički značajne na nivou $p < 0.01$.

Tabela 1. t-test razlike u mjerama ličnosti s obzirom na socijalnu traumu

Socijalna Trauma ²		M	SD	T	P
OF	DA	39.50	8.94	1.41	.16
	NE	38.59	10.40		
AF	DA	14.67	4.84	1.54	.13
	NE	14.13	5.59		
UF	DA	18.61	5.15	.68	.50
	NE	18.38	5.55		
FF	DA	23.20	6.52	1.39	.17
	NE	22.59	6.89		
AI	DA	130.91	65.99	2.66	0.01
	NE	121.79	46.06		
VAPO	DA	96.65	26.69	.88	.38
	NE	95.08	28.21		
GSE	DA	19.97	3.65	.62	.53
	NE	19.83	3.38		
EV	DA	18.41	3.95	1.04	.30
	NE	18.16	3.58		
EO	DA	10.00	3.66	-.48	.63
	NE	10.11	3.50		
R	DA	35.94	7.36	3.25	.00
	NE	34.11	6.82		
KN	DA	64.35	9.03	3.39	.00
	NE	62.41	8.64		

Primjenom hijerarhijske multiple regresione analize je nastavljeno razmatranje odnosa između socijalne traume i osobina ličnosti. Ovaj put su kao nezavisne varijable u prvom koraku multiple regresione analize uzete varijable iz seta socio-demografskih karakteristika (pol ispitanika, starost ispitanika, nacionalna pripadnost roditelja i prijatelja, da li je bilo žrtava u ratu). U drugom koraku

² Da li je u ratu bilo žrtava u porodici.

su kao mjere osobina ličnosti uključene fiksacije libida (oralna, analna, uteralna, i falusna), agresivnost, antiintraceptivnost i samopoštovanje.

U prvom koraku multiple regresione analize koeficijent multiple korelacije iznosi $R=.18$ (što pokazuje svega 3% objašnjene ukupne varijanse). Vrijednost parametra ($F(5,1097)=6.390, p<0.1$), ukazuje na postojanje značajnih veza između prediktorskih i zavisne varijable. Kao značajni prediktori na osnovu vrijednosti regresionih koeficijenata se izdvajaju starost ispitanika ($-11, p<.01$), nacionalna pripadnost prijatelja ($-.07, p<.05$) i žrtve u ratu ($-.09, p< 0,1$). Sumirajući rezultate možemo zaključiti da mlađi ispitanici, zatim ispitanici koji nemaju prijatelje druge etničke skupine i ispitanici koji imaju ratne žrtve u porodici postižu viši skor na kleronacionalizmu.

Uključivanje procjena ličnosti u narednom koraku multiple regresione analize je rezultiralo koeficijentom višestruke korelacije $R=.91, (F(12,1090)=414.054, p<0.1)$. Iz domena teorije psihoseksualnog razvoja kao statistički značajni prediktori kleronacionalizma se pokazuju oralna ($\beta=.35^{**}$), uretralna ($\beta=.17^{**}$), falusna fiksacija ($\beta=.16^{**}$). Vrijednost regresionog koeficijenta za antiintraceptivnost je takođe statistički značajna ($\beta=.24^{**}$), dok se za mjeru samopoštovanja ($\beta=.06^*$) može reći da je registrovana značajnim prediktorom samo zbog velikog broja ispitanika u uzorku. Ipak, od svih mjera ličnosti najznačajnijim prediktorom kleronacionalizma se pokazuje agresivnost ($\beta=.66^*$). Pri tome, iako se radi o vrlo niskim vrijednostima, starost ispitanika i žrtve rata prestaju biti relevantni prediktori kleronacionalizma.

Tabela 2. Regresioni koeficijenti (predikcija kleronacionalizma na osnovu sociodemografskih varijabli i karakteristika ličnosti)

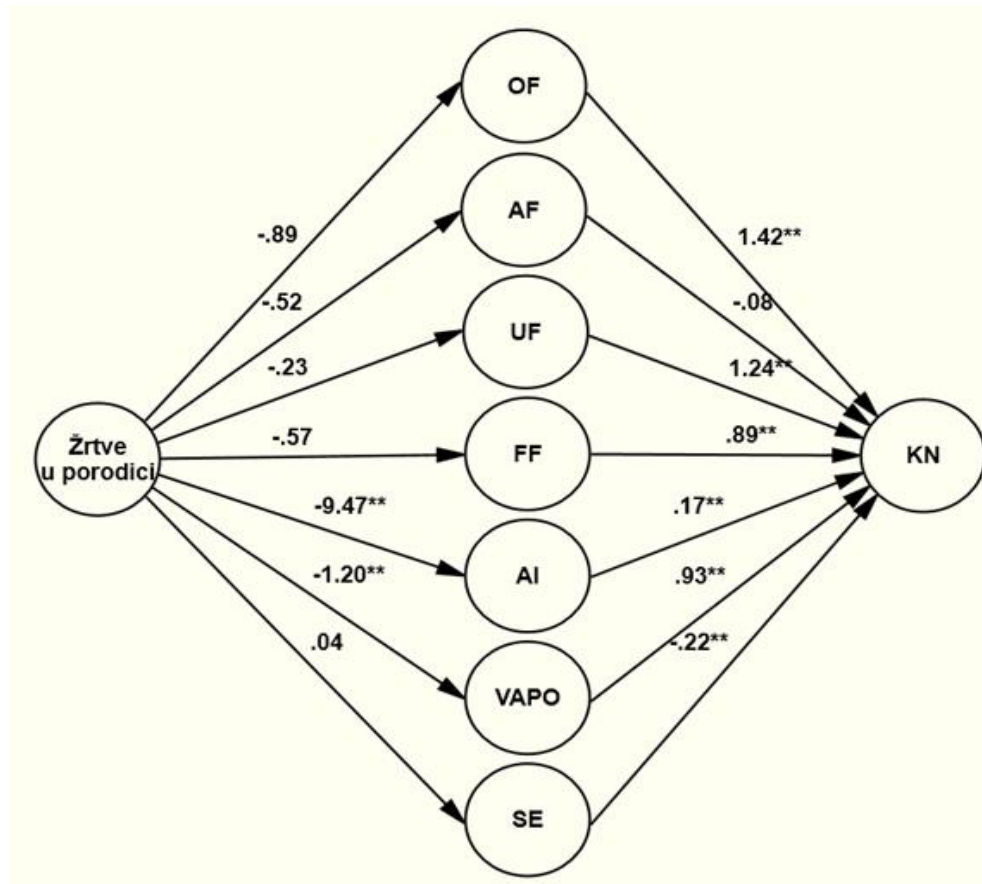
	B	
pol	.08*	.011
starost	-.11**	.000
nacionalna pripadnost roditelja	.00	.994
nacionalna pripadnost prijatelja	-.07*	.018
da li je bilo žrtava u ratu	-.09**	.002
pol ispitanika	-.03*	.041
starost ispitanika	.01	.665
nacionalna pripadnost roditelja	-.04**	.004
nacionalna pripadnost prijatelja	.00	.697
da li je bilo žrtava u ratu	-.03*	.010
OF	.36**	.000
AF	-.01	.446
UF	.17**	.000
FF	.16**	.000
AI	.24**	.000
VAPO	.66**	.000
SE	.06**	.000

U nastojanju da se ostvari precizniji uvid u prirodu uticaja sociodemografskih varijabli i karakteristika ličnosti na stepen izraženosti kleronacionalizma primijenjena je medijaciona analiza (Preacher i Hayes, 2004). Uloga socijalne traume je zbog svoje važnosti u ovom slučaju izdvojena iz seta sociodemografskih obilježja i postavljena kao primarna nezavisna varijabla. U prvom navratu mjere karakteristika ličnosti (oralna, analna, uretralna i falusna fiksacija, antiintraceptivnost, agresivnost i samopoštovanje) su definisane kao medijatorske varijable dok je opšta mjera kleronacionalizma zavisna varijabla. Testirani model obuhvata pristojnih 67% varijanse ($R=.83$), uz vrijednost statistika varijanse $F(8,1095)=655.92$ ($p<.01$).

I direktan (-7.84) i ukupni uticaj (-3.02) socijalne traume na stepen izraženosti kleronacionalizma je statistički značajan ($p<.01$).

Rezultati predstavljeni na slici 1 pokazuju uticaj socijalne traume na antiintraceptivnost i agresivnost. Od medijacionih varijabli jedino analna fiksacija nije u značajnom odnosu sa kleronacionalizmom. Najviše veze sa kleronacionalizmom imaju oralna i uretralna fiksacija. Prema visini veza sa zavisnom varijablom vrijedi navesti falusnu fiksaciju i agresivnost, dok je doprinos antiintraceptivnosti u objašnjenju kleronacionalizma najmanji. Odnos samopoštovanja i kleronacionalizma je negativan.

Slika 1. Medijaciona analiza (Odnos socijalne traume, karakteristika ličnosti i kleronacionalizma)

Note: **- $p<.01$

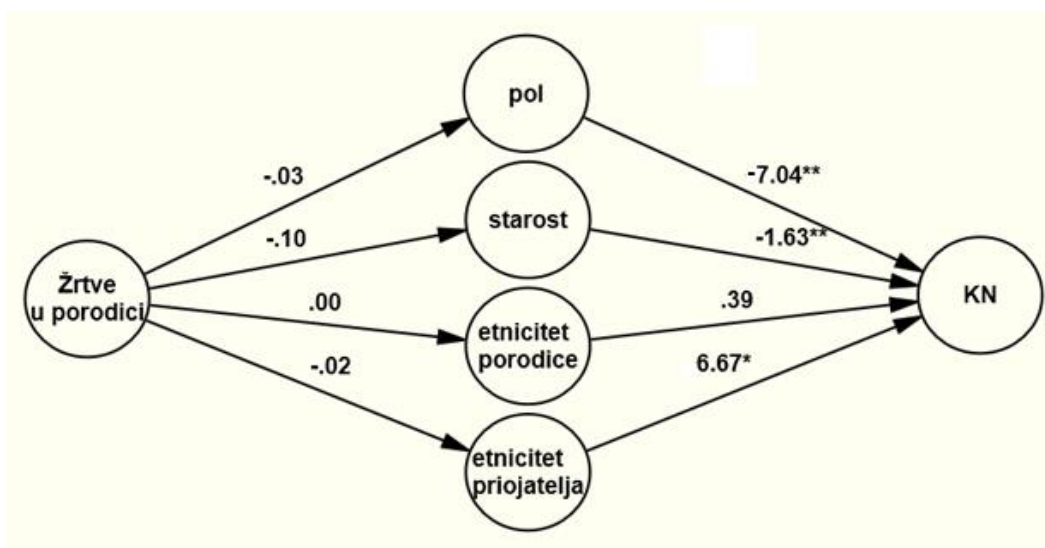
U drugoj medijacionoj analizi su sociodemografska obilježja ispitanika (pol, starost, etnička pripadnost članova porodice i prijatelja) zamijenile karakteristike ličnosti u poziciji medijacionih varijabli. Socijalna trauma i kleronacionalizam su zadržani kao nezavisna i zavisna varijabla.

Vrijednost koeficijenta višestruke korelacije između varijabli u testiranom modelu je ovaj put nešto niža ($R=.30$; 9% objašnjene varijanse), uz statistički značajnu vrijednost statistika varijanse ($F(5,1109)=6.87$, $p<.01$).

Vrijednosti parametara direktnog (-8.90) i ukupnog uticaja (-8.98) socijalne traume na kleronacionalizam su statistički značajane ($p<.01$), negativnog predznaka i vrlo ujednačene.

Rezultati na slici 2 pokazuju odsustvo bilo kakvog odnosa socijalne traume sa inim sociodemografskim obilježjima. Sa druge strane regresioni koeficijenti pokazuju izraženiji kleronacionalizam kod muškaraca ($p<.01$), mlađih ispitanika ($p<.05$) i ispitanika koji imaju samo prijatelje vlastite etničke skupine.

Slika 1. Medijaciona analiza (Odnos socijalne traume, sociodemografskih varijabli i kleronacionalizma)

DISKUSIJA

Uopšteno gledano, dobijeni rezultati podržavaju tezu o povezanosti socijalne traume i karakteristika ličnosti sa kleronacionalizmom. U odnosu na karakteristike ličnosti nalazi istraživanja su u skladu sa ranijim nalazima o fiksacija libida i subdimenzija autoritarnosti. Sa druge strane polna pripadnost,

starost zajedno sa prisustvom pogođenosti socijalnom traumom varijable su koje treba imati u vidu prilikom razmatranja kleronacionalizma.

U okvirima sprovedene studije prvo je neophodno ukazati na prirodu analizirane varijable kleronacionalizma. Povedeni idejom Wolf i Momirovića (1988), a na bazi indirektnih (Turjačanin i Čekrlija, 2006) i direktnih empirijskih (Čekrlija, Barać i Đurić, 2013), sugestivnih rezultata dobijenih primjenom dužih verzija upitnika korištenih u ovom istraživanju, kleronacionalizam je posmatran kao nadređena karakteristika ličnosti koja objedinjuje etničku otvorenost, etničku otvorenost (negativan pol) i religioznost. U sprovedenom istraživanju stavke na skali EO su rekonstruirane tako da njihov zbir predstavlja ukupnu mjeru etničke zatvorenosti (EZ). Zbir etničke zasnovanosti sa skorovima na skalama etničke vezanosti i konformističke religioznosti je uzet kao opšta mjera kleronacionalizma. Ovakav pristup, iako djeluje logički utemeljeno nema svoju direktnu empirijsku potvrdu, se zasniva primarno na ranijim nalazima a ne i na psihometrijskoj provjeri upitnika EV-EO-R. Ovaj podatak treba imati u vidu kao potencijalno ograničenje studije. Međutim kako dobijeni nalazi podržavaju ideju o pozitivnom međuodnosu etničke vezanosti, zatvorenosti i religioznosti, čini se da generalni zaključak studije nije pogođen ovim nedostatkom.

Povezanost kleronacionalizma sa procjenama fiksacija libida saglasna je sa generalnim nalazima o vezi investicija libida određene faze razvoja sa autoritarnosti (Čekrlija 2001, Čekrlija i sar. 2016; Čekrlija, 2008; Ignjatović, Stojanović, Marinković i Orozović, I. 1997; Marinković, 1996). Dobijeni rezultati sugeriraju primarni značaj oralne i falusne fiksacije u razvoju ličnosti sklone kleronacionalizmu. Kao i u prethodnim studijama nalazi sugeriraju da su začeci autoritarne ličnosti zasnovani na načinu interpretacije sveukupnih stimulusa koje pojedinac prima. Stimulusi u smislu ličnih potreba za sebe vežu interpretiranje potrebe kao prijatne ili neprijatne promjene, koja će ili neće biti zadovoljena, na prijatan ili neprijatan način. Osjećaj uskraćenosti pri zadovoljavanju potreba ili suprotno tome, pretjerano uživanje u zadovoljavanju potreba generiše intenzivniju investiciju libida u oralnoj fazi, što se kasnije odražava na opštije sklonosti u ponašanju pojedinca. Svaka kasnija situacija u životu koja bude interpretirana kao potreba ili nelagoda, vezaće za sebe stečene obrasce ponašanja, mišljenja i formiranja stavova. Ovo posebno vrijedi za interpretaciju osjećaja ugroženosti, imajući u vidu da je potreba za sigurnosti i preživljavanjem prva koju treba zadovoljiti. Dovodeći oralne fiksacije u vezu sa kleronacionalizmom mogli bi pretpostaviti da se radi o jednostavnom mehanizmu gdje izraženi vezanost za vlastitu etničku grupu i religiju omogućavaju interpretaciju opšte situacije sigurnijom, manje neprijatnom i neopterećenijom opasnostima. Značajno prisustvo indikatora oralne agresivnosti trebalo bi da ukaže na nisku trpljivost kleronacionalista kako pri odlaganju zadovoljenja potreba, tako i u situaciji procjenjene ugroženosti ili opasnosti. Agresivnost koja se primjećuje kod neadekvatnog zadovoljenja potreba ili doživljaja ugroženosti nemaju komponentu zadovoljstva, već je prvenstveno sredstvo za ponovno dostizanje homeostaze. Nerazriješen edipalni kompleks iskazan kroz netrpeljivost prema starijim takođe je očekivan korelat kleronacionalizma. Prije svega, jedna od karakteristika autoritarnih sistema poput fašizma i nacizma je otvoreno nipodaštavanje svih slabih pripadnika društva, među kojima su i stariji. Sa druge strane, etnički identitet predstavlja idealan poligon za razrješenje edipalne krize. Doprinos razrješenju edipalne krize može omogućiti etnički i religijski identitet u domenu kojeg se barem dijelom ostvaruje identifikacija i bliskost sa ocem, Sa druge strane, na drugu etničku ili religijsku skupinu se projektuje osjećaj straha i neprijatnosti od oca, čime se izlazi na kraj sa ambivalentnim odnosom prema ocu, ali u širem kontekstu. Imajući u vidu da se superego

počinje razvijati u falusnoj fazi ne smije se zaboraviti da se u ovom periodu pored odnosa prema autoritetu razvija i osnova za opšti stav prema pravilima ponašanja. Ona su najčešće usklađena sa načinom na koji se doživi autoritet. Ukoliko je to u nekom rigidnijem obliku, bazirano na dominaciji oca i anksioznosti sina, onda će vjerovatno rezultirati u konformističkom odnosu prema pridržavanju pravila ponašanja. Sa druge strane, uspješno razrješen edipalni konflikt je osnova za kritičko promišljanje o moralnim načelima prije njihovog usvajanja, a ne submisivnost prema pravilima i autoritetu. Analna fiksacija nije u vezi, dok uretralna fiksacija kao jedina prelazna faza (od analne ka falusnoj) pokazuje značajnu povezanost sa kleronacionalizmom. Kako kleronacionalizam individue doprinosi doživljaju pripadnosti i zaštićenosti, čini se logičnim korelatom uretralne fiksacije. Osjećanje nesigurnosti i slabe sposobnosti kontrole situacije, zasnovano na doživljenim neprijatnostima pri usvajanju uretralne fiksacije svakako svoje pribježište može naći u etno-religijskom identitetu. Na ovom mjestu je poželjno obrazložiti i jednu činjenicu koja se pokazuje pravilom u svim istraživanjima koja su analizirala fiksacije libida sa inim psihološkim varijablama (Čekrlija, 2007b; Čekrlija, 2001; Čekrlija, Đuti i Mirković, 2015). Ukoliko se oralna fiksacija pokaže korelatom neke varijable po pravilu je identifikuje robustna veza sa još barem jednom mjerom fiksacija libida. Ovim se nalazima potvrđuje i teorijska logika koja nalaže da zaostalost libida u najranijoj fazi psihoseksualnog razvoja povlači i manji potencijal za uspješno prevazilaženje konflikata narednih faza, odnosno dodatno "lijepljenje" libida u narednim fazama. Kako se oralna fiksacija konstantno pokazuje najdosljednijim i primarnim prediktorom subdimenzija autoritarnosti, vjerovatno je vrijeme za opštiji zaključak da su sklonosti stečene u oralnoj fazi glavni izvor autoritarnosti. Uretralna i falusna fiksacija bi trebalo da prema rezultatima ove studije imaju dodatni uticaj na formiranje sklonosti ka kleronacionalizmu. Negativan stav prema emocijama i subjektivnom su očekivan korelat kleronacionalizma. U prvom redu zbog toga što se antiintraceptivnost identifikuje kao *quinta esencia* autoritarnosti (Čekrlija, Vujaković i Đurić, 2017). Sa druge, kleronacionalizam je zasnovan na ideji snažne, konkretne grupe, sa realnim ciljevima i ozbiljnim problemima, tako da prema tome ne bi trebalo da ostavlja previše prostora emocijama, maštanju ili umjetnosti koja je sama sebi cilj. Konačno, dobijena veza agresivnosti i kleronacionalizma se može tumačiti u širem kontekstu. Naime, kao mjera sklonosti agresivnom reagovanju u situacijama koje se procjenjuju kao opasne ili neprijatne skala VAPO predstavlja operacionalizaciju agresivnosti kakva je karakteristična za oralnu fazu. Time dobijamo još jedan direktan argument u prilog važnosti oralne fiksacije u etiologiji autoritarnosti.

Socijalna trauma se takođe pokazala značajno povezanom sa kleronacionalizmom. Ukoliko se radi o ispitaniku u čijoj je porodici bilo žrtava u toku rata povećava se vjerovatnoća sklonosti kleronacionalizmu. Poret toga socijalna trauma intenzivira svoj uticaj i preko fiksacija libida, tako da ukupno gledano ona ostvaruje dvostruki uticaj na kleronacionalizam. Jedna od najznačajnijih negativnih karakteristika pripadnosti socijalno traumatizovanim grupama je veći stepen vulnerabilnosti i otežano zadovoljenje potreba, što nas ponovo direktno vodi ka intenziviranju sklonosti da se agresivno reaguje na neprijatne stimuluse. Time i sama etnička uslovljenost pripadnosti kategoriji socijalno traumatizovanih i predstavlja povoljan kontekst za sklonost kleronacionalizmu. Dodajmo pri tome da u kontekstu šireg shvatanja socijalne traume i njenog uticaja na ponašanje i formiranje stavova treba imati u vidu da su kleronacionalizmu podložniji mlađi muškarci, kao i život u homogenoj sredini.

LITERATURA

- Čekrlija, Đ. (2007b). Relacije religioznosti i fiksacija libida (Relations between religiosity and libido fixation). *Primenjena psihologija: Društvo, porodica i ponašanje*, 37-50.
- Čekrlija, Đ. (2007a). Relation of antiintraceptivity and religiosity. Book of *abstracts: XIII Empirical researches in Psychology* (pp. 84-85). Belgrade, Serbia
- Čekrlija, Đ. (2001). Relacije antiintraceptivnosti i fiksacija libido. *Psihologija*, 1-2, 237-251.
- Čekrlija, Đ., Barać, J., i Đurić, D. (2013). Da li autoritarnost i nacionalna vezanost imaju zajedničku srž?. U S. Dušanić (Ur.), *Vrijednosti i protivrječna društvene stvarnosti* (str. 311-326). Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Čekrlija, Đ., Vujaković L., Đurić, D. (2017). Antiintraceptivnost, konformizam, ordofilija, porodična okupljenost i nacionalna vezanost: U kom grmu leži autoritarnost? U Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo IV* (str. 6-26). Banja Luka. Filozofski fakultet i Friedrich Ebert Stiftung.
- Ignjatović, I. (1978). *VAPO (varijable agresivnosti – podsticaji-odgovori) – Skala za procjenu agresivnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja,
- Ignjatović, I. (1989). *Skala za procjenu agresivnosti VAPO*. Beograd: Savez društava psihologa Srbije.
- Ignjatović, I., Kurbalija, D. (1999). Skala VAPO-98 - MERNE karakteristike, norme i relacije sa drugim skalama ličnosti. Dani empirijske psihologije, Beograd.
- Ignjatović, I., Stojanović, D., Marinković, N., i Orozović, I. (1996). Indikatori antiintraceptivnosti, Ajzenkovog modela ličnosti i Frojdovih fiksacija – hijerarhijska faktorska analiza. Rad predstavljen na X kongresu psihologa Jugoslavije. Petrovac na Moru, Crna Gora.
- Kosek, R. B. (1999). Adaptation of the Big Five as a hermeneutic instrument for religious constructs. *Personality and individual differences*, 27(2), 229-237.
- Marinković, N. (1996). *Kanonike relacije između antiintraceptivnosti kao subdimenzije Adornovog prostora autoritarnosti i fiksacija libida Frojdove razvojne teorije*. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija.
- Martinez, R. O., and Dukes, R. L. (1997). The effects of ethnic identity, ethnicity, and gender on adolescent well-being. *Journal of Youth and Adolescence*, 26, 503–516.
- Mitrović i Gradinovački (1996). Odnosi antiintraceptivnosti mjerene skalom Aali i skale autoritarnosti iz upitnika MK-240. U L. Genc i I. Ignjatović (Ur.), *Ličnost u višekulturnom društvu*, 3 (pp.185-194). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Phinney, J. S. (1991). Ethnic identity and self-esteem: A review and integration. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 13, 193-208.
- Phinney, J. S. (1992). The Multigroup Ethnic Identity Measure: a new scale for use with diverse groups. *Journal of Adolescent Research*, 7, 156–176.

- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717–731.
- Rašović, M., Stojanović, D., Rajaković, Lj., i Lukić, Lj. (2001) Praksofilija i antiintraceptivnosti. Rezimeji; VII Empirijska istraživanja u psihologiji.
- Roberts, R. E., Phinney, J. S., Masse, L. C., Chen, Y. R., Roberts, C. R., & Romero, A. (1999). The structure of ethnic identity of young adolescents from diverse ethnocultural groups. *Journal of Early Adolescence*, 19, 301–322.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: A metaanalytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15-25.
- Sibley, C.G., & Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 248–279
- Smith, E. P., Walker, K., Fields, L., Brookins, C. C., & Seay, R. C. (1999). Ethnic identity and its relationship to self-esteem, perceived efficacy and prosocial attitudes in early adolescence. *Journal of Adolescence*, 22, 867–880.
- Stojanović, D. (1996). *Egzistencija konstrukta antiintraceptivnosti kao subdimenzije autoritarnosti*. Diplomski rad. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija.
- Stojanović, D., Trogrlić A., i Mitrović, D. (2001). Ordofilija i antiintraceptivnost. Stojanović, D., Trogrlić, A. i Mitrović, D. (2001). Ordofilija i antiintraceptivnost, Rad predstavljena na skupu VII naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji, Beograd, Srbija.
- Taylor, A., & MacDonald, D. A. (1999). Religion and the five factor model of personality: An exploratory investigation using a Canadian university sample. *Personality and Individual Differences*, 27(6), 1243-1259.
- Taylor, D. A., & Moriarty, B. F. (1987). In-group bias as a function of competition and race. *Journal of Conflict Resolution*, 31, 192-199.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Verkuyten, M., & Masson, I. (2005). "New Racism", Self esteem, and ethnic relations among minority and majority youth in the Netherlands. *Social Behavior and Personality An International Journal* 23(2), 137-154. DOI. 10.2224/sbp.1995.23.2.137
- Wolf, B., & Momirović, K. (1988). Metrijske karakteristike skale stavova prema kleronacionalizmu. *Primijenjena psihologija*, 9(1) 239-43.

Analiza sadržaja udžbenika Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole

Dorđe Čekrlija*, Dragan Dragomirović*, Lana Vujaković*

**Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*

Rezime: U radu je izvršena analiza udžbenika Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole koji se u Bosni i Hercegovini (BiH) primjenjuje na teritoriji Republike Srpske (RS). Osnovni cilj studije je bio ispitati da li analizirani udžbenik zadovoljava osnovne kriterijume koje treba da ispuni svaki udžbenik: da je usklađen sa intelektualnim kapacitetima učenika kojima je namijenjen, da utiče na motivaciju učenika da koristi vlastite intelektualne sposobnosti i da pomaže u formiranju školskih navika.

Za analizu je odabrano prvih 17 nastavnih jedinica iz udžbenika koje pokrivaju prvo polugodište 2. razreda osnovne škole. U okviru svake tematske jedinice je određen: broj riječi i rečenica; vrsta riječi i rečenica; i nivo potreban za razumijevanje pojmova na koje se odnosi svaka riječ i rečenica formiran prema Piježeovim [Piaget] stadijima intelektualnog razvoja.

Prema dobijenim nalazima 17 analiziranih tematskih jedinica je napisano sa ukupno 874 riječi koje su podijeljene u 85 rečenica. Najveći broj riječi pripada imenicama (278), glagolima (247) i zamjenicama (102). U ukupnom analiziranom tekstu 32 rečenica su složene, 52 proširene, a 1 rečenica je prosta. Povezujući podatke o broju i vrsti riječi i rečenica nameće se zaključak da tekst udžbenika u prvom redu predstavlja skup činjenica ili pojmova koje treba zapamtiti. Pored toga većina religijskih koncepata i ideja se predstavlja na nivou aksioma ili postulata i njihova je primarna svrha usvajanje i sposobnost reprodukovanja od strane učenika. Udžbenik svojim sadržajem ne nudi mogućnost šire analize izučavanih pojmova na aktuelnom stadiju intelektualnog razvoja učenika. Značajan broj pojmova iz domena religije sa kojima se učenici prvi put susreću svojom konceptualizacijom je iznad aktuelnog stadija intelektualnog razvoja učenika. Od 10 bazičnih kompetencija koje se postavljaju kao opšti cilj obrazovanja udžbenik vjeronauke uključuje samo socijalno-građansku. Nedostatkom udžbenika se može smatrati i izostanak recenzenata van domena teologije.

Opšti je zaključak da udžbenik vjeronauke za drugi razred osnovne škole ima značajnih nedostataka. U prvom redu korištenu terminologiju udžbenika bi trebalo prilagoditi uzrastu i intelektualnom razvoju učenika. Pored toga da bi se udžbenik unaprijedio u metodičkom i didaktičkom smislu u njegovu izradu bi bilo nužno uključiti i eksperte iz pedagogije i psihologije.

Ključne riječi: vjeronauka za drugi razred osnovne škole, analiza sadržaja.

UVOD

Analize planova i programa, silabusa i kurikuluma obrazovnih sistema kao najopštije definisan primarni cilj postavljaju formiranje i razvoj određenih kompetencija na osnovu kojih će učenik u nastavku svoga školovanja, ali i opšteg bitisanja, biti kadar da adekvatno odgovori na vlastite potrebe ili zahtjeve sredine. Kompletan razvoj čovjeka, kako ontogenetski, tako i filogenetski se zasniva se na razvoju i učenju, u njegovom najširem smislu (Radonjić, 1992). Osobine ličnosti, emocije, obrasci ponašanja, stavovi, vrijednosti, predrasude se tokom života prema razvojnim mogućnostima i dostupnim oblicima učenja usvajaju i usavršavaju. Ako se pri ovome promišljanju prisjetimo jednostavne činjenice da je učenje podređeno opštem razvoju jedinke, onda je jasno da se na umu moraju imati i ograničenja koja nameće dinamika razvoja intelektualnih funkcija i uzrasna ograda. Uzrast djeteta od 6 do 15 godina je period najintenzivnijeg razvoja intelektualnih funkcija koji predstavlja prelaz sa mišljenja djeteta na mišljenje odraslih. Razvoj intelektualnih funkcija se u prvom redu odnosi na opštu inteligenciju kao sposobnost uviđanja odnosa i rješavanja problema uopšte. U okviru opšte inteligencije se razvijaju deduktivno mišljenje, induktivno i eksperimentalno mišljenje, rješavanje problema u užem smislu i stvaralačke sposobnosti. Istraživanja ukazuju da je opšta inteligencija daleko značajnija za savladavanje školskih programa nego određene specifične sposobnosti (Ivić, 1976a, 1976b). Tek oko 12. godine nastupa izraženija diferencijacija sposobnosti kada se kao relativno nezavisne počinju javljati verbalne, numeričke, specijalne, praktične i umjetničke sposobnosti. Saznanja ove vrste do sada bi trebalo da spadaju u domen nužne opšte kulture za struke koje se bave planiranjem sistema obrazovanja i određenja metoda kojima se nastoje ostvariti finalni ciljevi obrazovanja. Jedan od primarnih elemenata u sistemu obrazovanja u koji je nužno da ovakva saznanja budu uključena su udžbenici. Preciznije rečeno, udžbenici bi trebalo da su po definiciji zasnovani na saznanjima o razvoju intelektualnih sposobnosti djece kojoj su namijenjeni. Ukoliko bi ovo prihvatili kao osnovni kriterij u procjeni kvaliteta udžbenika, onda su preostala dva iz kategorije nužnih motivacioni i formativni faktor. S obzirom da svaka funkcija koja se javlja traži da bude upražnjavana, udžbenik treba da motiviše i angažuje intelektualne funkcije koje se u školskom periodu razvijaju. Sa druge strane, dijete po polasku u školu uči i ispunjava školske obaveze bez motivacije, bez sposobnosti vremenskog i prostornog planiranja, i sa nerazvijenom sposobnošću održavanja selektivne pažnje u dužem vremenskom periodu. Udžbenik treba da predstavlja pomoćno sredstvo u formiranju bazičnih *školskih navika*.

U ovoj studiji je analiziran udžbenik punog naziva Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole (biblijska istorija Novog zavjeta) (Dubravac, 2012) koji je u upotrebi u Republici Srpskoj. Cilj rada je analiza sadržaja udžbenika, a namjera je da se ispita koliko je udžbenik usklađen sa osnovnim kriterijumima koje bi svaki udžbenik trebalo da ispunjava. Pored sadržaja udžbenika, analiziraće se i nekoliko drugih parametara u okvirima izdavačke djelatnosti vezane za naučne i obrazovne sadržaje, i u odnosu na nadležnost u kreiranju politike obrazovnog sistema RS. Razlozi za analizu sadržaja udžbenika vjeronauke su sljedeći:

- 1) Ne postoje podaci o usklađenosti vjeronauke kao školskog predmeta sa kompetencijama koje su određene kao opšti ishodi obrazovanja. S obzirom da se vjeronauka zasniva na drugačijim metodološkim principima saznavanja neophodno je provjeriti da li su plan i program, kao i udžbenici vjeronauke usklađeni sa opštim školskim kurikulumima.

2) Udžbenici vjeronauke su potpuno van nadležnosti i kontrole ministarstava nauke i obrazovanja. Sadržaj kao i ostale karakteristike udžbenika u potpunosti određuju vjerski službenici, sa upitnim pedagoškim, metodičkim ili didaktičkim saznanjima o kriterijima kvalitetnog udžbenika.

3) Vjeronauka pokriva vrlo apstraktnu oblast, a učenici nisu nedovoljno kognitivno razvijeni za potpuno razumijevanje i kritičko promišljanje o religijskim učenjima i vrijednostima. Stoga je neophodno razmotriti terminologiju koja se u vjeronauci koristi. Da li je dovoljno razumljiva učenicima i koliko kompleksne teme učenik može u različitim periodima svoga kognitivnog razvoja da adekvatno usvoji.

4) U poučavanju bilo kakvih ideja postoji mogućnost otklona ka ideološkom usmjeravanju. S obzirom na kompleksnost i apstraktnost sadržaja vjeronauke, nedovoljnu kognitivnu razvijenost učenika za njeno puno izučavanje, i činjenicu da je Bosna i Hercegovina nerijetko poligon etno-religijskih sukoba nužno je voditi računa i o ovoj komponenti.

5) Konačno, u Bosni i Hercegovini nije izvršena niti jedna ozbiljna analiza udžbenika vjeronauke. S obzirom da je vjeronauka nastavni predmet ravnopravan ostalim, baždarenje udžbenika bi trebalo da je sastavni dio procesa unapređenja sistema obrazovanja. Pored toga vrlo su rijetke ozbiljne studije u kojima se religijski koncepti dovode u vezu sa razvojnim aspektima ličnosti (Hadžić-Krnetić, 2011, 2012)

Prilikom analize će se prvo razmotriti količina sadržaja po nastavnim jedinicama, vrste riječi i rečenica koje su u udžbeniku korištene. Težina i razumljivost riječi i rečenica će biti analizirana prema Pijaževim [Piaget] stadijima kognitivnog razvoja. Naime za sve riječi i rečenice u tekstu će se procijeniti koji stadij kognitivnog razvoja je potreban da bi se data riječ ili rečenica adekvatno shvatila. Na taj način bi trebalo da se dođe do osnovnog uvida u kvalitet i težinu sadržaja koji se učenicima prezentuje u okviru nastave vjeronauke. Dobijeni rezultati će biti analizirani i prodiskutovani u odnosu na pedagošku vrijednost i značaj udžbenika, kao i u odnosu na implikacije na širem društvenom nivou. S obzirom da je zahtjevnost termina iz udžbenika procjenjivana prema Pijaževim stadijima kognitivnog razvoja u dijelu koji slijedi je dat i njihov pregled.

Pijažev stadiji kognitivnog razvoja

Testirajući djecu i njihovu sposobnost rješavanja problema, Pijaže je primijetio da sva djeca u zadatku prave iste greške, te je shvatio da su u pitanju kvalitativno različiti procesi mišljenja na određenim uzrastima. Pijažev prvobitni interes za biologiju je uticao na to da biološke faktore odredi kao presudne u razvoju djeteta. Prema njegovom shvatanju, učenje je podređeno zrenju i maturaciji. Govorio je o uticaju sredine i kulturoloških faktora, ali je smatrao da je njihova moć ograničena. Socijalni i kulturološki faktori mogu da uspore ili ubrzaju razvoj, ali ne i da promijene redoslijed javljanja operacija u razvoju. Dijete stvara određene šeme koje ili prilagođava vanjskim informacijama (akomodacija) ili u koje, bez modifikacije, inkorporira te informacije (asimilacija). Izbalansiravši ova dva procesa nastaje adaptacija, uravnoteženje, kada dijete postiče adekvatan odnos i interakciju sa sredinom. Po Pijažeu postoje četiri glavna stadijuma u intelektualnom razvoju: senzomotorni, predoperacionalni, stadijum konkretnih i stadijum formalnih operacija. **Senzomotorni period** traje od rođenje do druge godine, karakteriše se upoznavanjem kao i dovođenjem svega u vezu sa vlastitim tijelom. 'Element misli' u ovom slučaju su čisto čula (percepcija) i pokreti (motorika), zbog čega je ovaj period u razvoju i dobio ovakvo ime. Dostignuća

ovog stadijuma su stvaranje kategorija objekta, prostora, vremena i uzročnosti. Dijete tek nakon šest mjeseci počinje da shvata da objekat i dalje postoji čak i kad nije u njegovom vidnom polju. Takođe, ono uspijeva da odvoji vremenske kategorije: prije i poslije. Pijaže naglašava da saznanje djeteta u ovoj prvoj fazi razvoja zavisi od interakcije subjekta (njega samog) i objekta. Druga faza u razvoju djeteta naziva se **predoperacionalno mišljenje**, i traje od druge do sedme godine. Da bi se prešlo sa senzomotornog na stadijum predoperacionalnog mišljenja moraju da budu zadovoljeni neki uslovi. Dolazi do pojave simboličke funkcije, odnosno dijete je sada u stanju da odvoji oznaku od onoga što ona označava. Ono je sad sposobno da zamišlja objekte i misli o stvarima. Ipak, ono što predstavlja glavnu prekretnicu na ovom stadijumu je pojava govora, koji otvara put ka socijalizaciji ponašanja. Osim socijalizacije, dolazi do interiorizacije govora, to jest, pojave mišljenja i interiorizacije akcije. Karakteristika govora je tek postepeno razvijanje njegove komunikativne uloge. U ovoj fazi, govor je više pratnja materijalnih aktivnosti. Do sedme godine, djeca nisu u mogućnosti da ostvaruju istinsku komunikaciju. Igraju se i pričaju, ali to je više kolektivni monolog, te se zato naziva egocentričnim. Dijete za sebe misli da je mjera svih stvari i sve prilagođava sebi. Tek pri kraju ovog perioda ono shvata da postoji svijet i nezavisno od njega. Iako na predoperacionalnom stadijumu dolazi do interiorizacije akcionih šema, odnosno njihovog premiještanja na mentalni plan, u ovom periodu te mentalne akcione šeme su vezane za tačno određene probleme i objekte, i nepovezane jedna sa drugom. O tome svjedoči odsustvo konzervacije i neosjetljivost na protivrječnost. Prisutno je takođe opažajno mišljenje, gdje dijete čvrsto vjeruje da su stvari onakve kakve mu izgledaju. Treći je stadijum **konkretnih operacija**, koji traje od sedme do dvanaeste godine. U ovom periodu dolazi do razdvajanja mentalnih akcionih šema od pojedinačnih problema, i dijete je sada u stanju da te mentalne akcione šeme uspješno povezuje i njima manipuliše. Tako nastaju operacije koje su sada ne samo internalizovane, već i reverzibilne. Dijete sada shvata i konzervaciju pojmova, odnosno shvata da objekat ne mijenja svoju suštinu ako je promijenio površinski izgled ili oblik. Dijete, takođe, postaje osjetljivo na protivrječnost i prestaje dominacija opažajnog mišljenja. U mogućnosti je sada da vrši serijaciju objekata, ali to je najčešće vezano samo za objekte koji su prisutni u djetetovom vidnom polju. Dolazi i do pojave ovakvih logičkih radnji, i logičke misli koje su na ovom stadiju još uvijek su ograničene ličnim iskustvom. Sposobnost da se grupišu objekti sa istim ili sličnim obilježjima u okviru neke veće kategorije je takođe jedno od dostignuća ovog stadijuma. Dolazi do potpunog prestanka egocentričnog govora. Dijete je u stanju da ostvaruje saradnju sa vršnjacima jer je naučilo da razlikuje sopstvenu od tuđih tačaka gledišta. Sada je u stanju da shvati pravila igre i da do određene mjere argumentuje svoje tvrdnje. Zadnji i najviši je stadijum **formalnih operacija** koji započinje poslije jedanaeste godine. Najistaknutije obilježje ove faze jeste da dijete više ne mora da procjenjuje samo na osnovu konkretnih objekata, već se javlja i sposobnost logičkog i apstraktnog mišljenja. Djeca više nisu zarobljenici konkretne situacije ili stvarnosti, i sposobni su da prave kombinacije i planove na mentalnom planu. Neke od karakteristika i dostignuća stadijuma formalnih operacija su: razdvajanje realnog i mogućeg, hipotetičko-deduktivno mišljenje, odvajanje forme od sadržaja, propozicionalno mišljenje i kombinatorika. Dijete je u mogućnosti da samo postavlja i manipuliše hipotezama i da pravi planove za budućnost. Sada je sposobno da izvrši mentalnu i logičku analizu problema, da argumentuje svoje stavove i da rasporedi prioritete. U ovom se periodu stiču vlastiti stavovi i uvjerenja oko nekih važnih životnih pitanja. Intenzivira se želja za samostalnosti i nezavisnosti.

Prema ovakvoj konceptualizaciji Pijažea kognitivni razvoj se ne može ubrzati niti promijeniti redoslijed kognitivnih faza razvoja. Svaki dječji uzrast ima svojstven način razumijevanja svijeta oko sebe, kao i

određene limite do kojih ga može razumjeti. Ista logika je primijenjena u sprovedenoj studiji u odnosu na sadržaj udžbenika vjeronauke. U drugom razredu škole učenici imaju jasne kognitivne limite i raspolažu kognitivnim operacijama koje ne dozvoljavaju da se im svijet, pogotovo njegovi apstraktni aspekti, tumači iz pozicije ostvarenog stadija punih formalnih operacija. Takvo saznanje bi trebalo da je i prvi kriterijum u kreiranju udžbenika iz bilo kojeg predmeta, a posebno iz vjeronauke gdje je učenicima potrebno približiti pojmove koji često ni starijima nisu najjasniji.

METOD

Uzorak

Za potrebe ove studije iz udžbenika Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole (Dubravac, 2012) je odabrano prvih 17 nastavnih jedinica (lekcija). Odabrane lekcije pokrivaju period prvog polugodišta i sadrže osnovne koncepte, smjernice i pojmove na kojima se zasniva vjeroučenje. Prvih 17 lekcija se jedne strane spada u prigodne uzorke jer u analizu nije uzet potpun udžbenik. Sa druge strane, s obzirom da se analizom sistematski obuhvata polovina ukupne školske godine, može se reći da je uzorak sasvim dovoljan da se na osnovu dobijenih rezultata odgovori na postavljenu hipotezu, i da ispunjava kriterije da se svrsta među namjenske i potpune/kompletne (Krippendorff, 2004). Radi boljeg razumijevanja kriterijuma koji su primijenjeni u analizi sadržaja treba napomenuti da je analizirani udžbenik namijenjen populaciji učenika starosti 7 do 8 godina, čije su intelektualne funkcije u najvećoj mjeri razvijene do nivoa konkretnih operacija.

Analiza sadržaja

Analiza sadržaja je bila usmjerena na sljedeće karakteristike teksta: broj nastavnih jedinica u koje je tekst podijeljen, broj rečenica i riječi u tekstu, vrste riječi, vrste rečenica, stepen složenosti riječi. Navedene karakteristike teksta su operacionalno definisane u sljedeće varijable:

Vrsta riječi – prema opštoj klasifikaciji riječi su podijeljene u 10 vrsta: imenice, zamjenice, pridjevi, glagoli, brojevi, priloz, prijedlozi, veznici, rječce i uzvici (Stevanović, 1970).

Vrsta rečenice – najopštija podjela rečenica prema sastavu je na proste i složene, a u ovom radu koristimo uobičajenu školsku distinkciju na proste, (prosto)proširene i složene (Stevanović, 1974; Stevanović 1998).

Stadij kognitivnog razvoja prema Pijažeu (senzomotorni, predoperacionalni, konkretne operacije i formalne operacije). Za potrebe ove studije svi termini iz teksta su razvrstani u kategorije potrebnih formalnih operacija za razumijevanje pojma i kategoriju dovoljnih konkretnih operacija ili niže. Osnovni cilj uvođenja ove varijable je mogućnost poređenja prosječnog stepena intelektualnog razvoja učenika sa zahtjevima udžbenika koji im je namijenjen.

Zastupljenost riječi iz teksta je analizirana u cjelini, prema rečenicama u kojima se nalaze i prema nastavnim jedinicama u kojima su sadržane. Zastupljenost rečenica je analizirana u cjelini i prema nastavnim jedinicama u kojima se sadržane.

Metode statističke analize

U analizi podataka je primijenjena frekvencijska analiza. Statistički parametri na osnovu kojih je zaključivano o stepenu prisustva određenih kategorija riječi i rečenica je hi-kvadrat test.

REZULTATI

Udžbenik Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole koji se u Bosni i Hercegovini primijenjuje na području Republike Srpske se sastoji od ukupno 34 nastavne jedinice od kojih je prvih 17 ušlo u analizu. Prvih 17 analiziranih nastavnih jedinica uključuju ukupno 874 riječi ne uključujući naslove. Najkraća tematska jedinica se sastoji od ukupno 19 riječi (*O krstu*) a najduža od 91 riječi (*Potop i Noje*). Kako se vidi u tabeli 1, broj riječi i rečenica u okviru zasebnih lekcija konstantno raste. Osnovni utisak koji daju dobijeni rezultati je da su korištene rečenice predugačke i prekompleksne, pogotovo imajući u vidu uzrast učenika kojima je udžbenik namijenjen.

Tabela 1. Zastupljenost riječi i rečenica po tematskim jedinicama

Lekcije	broj rečenica	broj riječi
Lekcija 1	4	26
Lekcija 2	2	43
Lekcija 3	3	19
Lekcija 4	4	32
Lekcija 5	6	38
Lekcija 6	5	64
Lekcija 7	4	35
Lekcija 8	4	43
Lekcija 9	4	45
Lekcija10	6	80
Lekcija11	6	63
Lekcija12	5	47
Lekcija13	8	91
Lekcija14	9	72
Lekcija15	6	67
Lekcija16	4	48
Lekcija17	5	61
Total	85	874

Rezultati u tabeli 2 prikazuju analizu vrste riječi prema stepenu zastupljenosti u tekstu. Vidi se da po broju riječi imenice i glagoli čine više od polovine riječi u ukupnom tekstu. Ukoliko njima dodamo zamjenice i pridjeve koji u tekstu uz imenice i glagole predstavljaju bazične nosioce informacije, onda se vidi da više od 70% ukupnog broja riječi čine termini čije značenje ili funkciju treba zapamtiti u kontekstu tematske jedinice ili opšteg religijskog učenja. Napominje se da se određen broj pojmova i ličnih imena ponavlja ili je učenicima poznat od ranije ali to ne smanjuje opšti utisak da su tematske jedinice opterećene informacijama koje učenici treba da zapamte u kontekstu vjeronauke.

Tabela 2. Vrste riječi prema zastupljenosti

	f	%
Imenice	278	31.8
Glagoli	247	28.3
Pridjevi	58	6.6
Zamjenice	102	11.7
Brojevi	19	2.2
Prijedlozi	81	9.3
Prilozi	17	1.9
Veznici	63	7.2
Rječce	9	1.0
Total	874	100.0

Što se tiče vrsta rečenica zastupljenih u analiziranom tekstu (tabela 3), od ukupno 85 svega je jedna prosta ali po broju riječi a ne po sastavu (*Molitva Gospodnja...*, str. 14), dok je 61.2% proširenih rečenica. U odnosu na ukupan broj rečenica, kao i zastupljenost prostih i proširenih, utisak je da su složene rečenice zastupljene u prevelikom stepenu (37.6%). Primjer preduge i prekomplikovane rečenice se vidi u tematskoj jedinici Krsni znak (*Prvo ih stavljamo na čelo pominjući riječi "U ime Oca" potom, na grudi izgovarajući "i Sina", zatim dodirujemo desno rame i kažemo "i Svetoga", te lijevo rame kazivanjem riječi "Duha".*, str. 8). Iako prividna valjanost sugeriše da se radi o jasnim smjernicama, u ovoj rečenici se mogu primijetiti dva praktična problema. Kao prvo autori bespotrebno koriste vrlo nezgrapnu rečeničku konstrukciju koja ništa od poruke koju nastoji prenijeti ne bi izgubila da je podijeljena u dvije, tri ili četiri rečenice. U ovom slučaju su upotrijebljena četiri različita termina sa istim značenjem (pominjući, izgovarajući, kažemo i kazivanjem) u nastojanju da se izbjegne ponavljanje i održi dinamika rečenice. Time se učenicima otvaraju nepotrebne dileme koje nisu u vezi sa temom koja se izučava i koje u krajnjoj liniji nisu dostupne potpunom razumijevanju na bazi aktuelnog stadijuma kognitivnog razvoja učenika drugog razreda. Primjer prekomplikovane rečenice se može izdvojiti i u

nastavnoj jedinici Avramova žrtva (*Avram i tada poslušaj Boga i, kad sve pripremi za žrtvu, anđeo ga zaustavlja dajući mu mogućnost žrtvovanja ovna*, str. 36).

Tabela 3. Vrste rečenica prema zastupljenosti

	f	%
proste	1	1.2
proširene	52	61.2
složene	32	37.6
Total	85	100.0

U odnosu na Pijažeeve stadije kognitivnog razvoja utvrđeno je da 14% pojmova u tekstu za puno razumijevanje zahtijeva ostvaren nivo formalnih operacija (tabela 4). Ovom prilikom naglašavamo da je u tekstu registrovan i određen broj riječi koje se u potpunosti mogu razumjeti kao samostalni pojmovi, čak i na nivou konkretnih operacija. Međutim, zajedno sa još jednim ili dvije riječi tvore koncept ili pojam koji je učenicima preapstraktan ili nejasan u odnosu na izvorno značenje pojedinačnih riječi. Odvojene riječi *zaboraviti* i *bog* (iako sam po sebi visoko apstraktan pojam) bi trebalo da imaju jasna značenja kao termini. Povezani u cjelinu (*Vremenom ljudi su zaboravili na boga...*, str. 30) daju sasvim drugi smisao. Pored toga mogu se izdvojiti i primjeri u kojima više konkretnih termina čini rečenicu čiji smisao zahtijeva postojanje viših kognitivnih struktura da bi se razumio (*Molimo se za hljeb kao hranu, za današnji dan.*, str. 16). Tome treba dodati i slučajeve kada jedan zahtjevniji apstraktniji pojam čini nejasnijim neki drugi, koji je do tada imao jasno značenje (*...padnemo u iskušenje...*, str. 16). Na osnovu ovakvih nalaza se može zaključiti da tekst sadrži značajnu količinu termina koji zahtijevaju viši stepen kognitivnog razvoja da bi se adekvatno izučavao od onog na kojem se učenici trenutno nalaze. Pored toga, korištena konstrukcija rečenica dodatno čini apstraktnijim i one termine koji su učenicima u potpunosti razumljivi.

Tabela 4. Riječi prema stadiju intelektualnog razvoja potrebnom za puno razumijevanje

	F	%
stadij predoperacionalni i konkretnih operacija	750	85.8
stadij formalnih operacija	124	14.2
Total	874	100.0

Nivo kognitivnog razvoja potreban za adekvatno razumijevanje korištenih termina razmatran je i u okviru različitih vrsta riječi. Kako se vidi iz tabele 5 sve riječi svrstane u kategoriju formalnih

operacija pripadaju imenicama, pridjevima i glagolima. Na osnovu tog zaključujemo da su najkompleksniji termini upravo oni koji su i najvažniji u tekstu: radnje, akteri i objekti, i njihove karakteristike. S obzirom da su samo u ove tri vrste riječi zastupljeni termini iz kategorije formalnih operacija jasno je da su statistički parametri morali pokazati statistički značajnu razliku ($\chi^2(8)=125.989$, $p<.01$; $r=-.27$, $p<.01$; $\eta=.38$). Stoga je analiza ponovljena još jednom samo sa riječima koje pripadaju imenicama, glagolima i pridjevima. I ovaj put su dobijene vrijednosti parametara koji ukazuju na statistički značajnu razliku u zastupljenosti različitih vrsta riječi među terminima različitim po kognitivnoj zahtjevnosti ($\chi^2(2)=39.160$, $p<.01$; $r=-.13$, $p<.01$; $\eta=.26$). Imenice su najzastupljenije u kategoriji kognitivno zahtjevnijih. Pored toga imenice koje zahtijevaju stadij formalnih operacija imaju veći udio u ukupnom korpusu imenica (3%) nego što je to slučaj sa glagolima (10). Pridjevi koji zahtijevaju stadij formalnih operacija čine ukupno jednu trećinu ukupnog broja ove vrste riječi. U odnosu na ukupan broj glagola, ova vrsta riječi je najmanje zastupljena u kategoriji pojmova koji zahtijevaju viši stadij operacija (10%).

Tabela 5. Vrste riječi prema stadiju intelektualnog razvoja potrebnom za puno razumijevanje

	stadij predoperacionalni i konkretnih operacija	stadij formalnih operacija
imenice	193	85
glagoli	225	22
pridjevi	41	17
zamjenice	102	0
brojevi	19	0
prijedlozi	81	0
prilozi	17	0
veznici	63	0
rječce	9	0
Total	750	124

Tabela 6. Vrste riječi prema stadiju intelektualnog razvoja potrebnom za puno razumijevanje 2

	stadij predoperacionalni i konkretnih operacija	stadij formalnih operacija
imenice	193	85
glagoli	225	22
pridjevi	41	17
Total	459	124

Analiza zastupljenosti vrsta riječi je pokazala nekoliko pravilnosti. U prvom redu u svakoj tematskoj jedinici, kao i u cjelini, je najviše imenica, glagola i pridjeva. U prosjeku ove tri kategorije uglavnom prelaze granicu od oko 70% ukupnog teksta nastavne jedinice. Ukoliko u nekoj od nastavnih jedinica postoji manji broj imenica on je uglavnom nadoknađen povećanjem prisustva zamjenica. Primjena hi-kvadrat testa pokazala je da se nastavne jedinice ne razlikuju statistički značajno u odnosu na zastupljenost različitih vrsta riječi ($\chi^2(128)=136.229$, $p=.29$; $r=.01$, $p<.83$; $\eta=.10$).

Tabela 7. Vrste riječi po nastavnim jedinicama

		Nastavne jedinice																	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Σ
IM	f	12	14	8	9	15	14	11	19	13	25	15	17	28	24	17	18	19	278
	%	46.20	32.60	42.10	28.10	39.50	21.90	31.40	44.20	28.90	31.30	23.80	36.20	30.80	33.30	25.40	37.50	31.10	31.80
GL	f	6	9	4	6	8	20	10	6	14	31	22	14	27	17	21	12	20	247
	%	23.10	20.90	21.10	18.80	21.10	31.30	28.60	14.00	31.10	38.80	34.90	29.80	29.70	23.60	31.30	25.00	32.80	28.30
PR	f	1	6	2	2	2	4	3	5	1	1	2	5	8	5	6	2	3	58
	%	3.80	14.00	10.50	6.30	5.30	6.30	8.60	11.60	2.20	1.30	3.20	10.60	8.80	6.90	9.00	4.20	4.90	6.60
ZA	f	3	2	2	7	6	10	5	1	9	9	10	5	8	8	8	5	4	102
	%	11.50	4.70	10.50	21.90	15.80	15.60	14.30	2.30	20.00	11.30	15.90	10.60	8.80	11.10	11.90	10.40	6.60	11.70
BR	f	0	1	0	0	1	1	3	4	2	1	2	1	1	1	0	0	1	19
	%	0.00	2.30	0.00	0.00	2.60	1.60	8.60	9.30	4.40	1.30	3.20	2.10	1.10	1.40	0.00	0.00	1.60	2.20
PRj	f	1	4	2	5	2	11	1	2	5	5	6	2	11	8	6	4	6	81
	%	3.80	9.30	10.50	15.60	5.30	17.20	2.90	4.70	11.10	6.30	9.50	4.30	12.10	11.10	9.00	8.30	9.80	9.30
PRI	f	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2	2	0	2	3	2	3	1	17
	%	0.00	2.30	5.30	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	2.50	3.20	0.00	2.20	4.20	3.00	6.30	1.60	1.90
VE	f	2	6	0	3	4	4	2	6	1	5	4	3	5	5	4	2	7	63
	%	7.70	14.00	0.00	9.40	10.50	6.30	5.70	14.00	2.20	6.30	6.30	6.40	5.50	6.90	6.00	4.20	11.50	7.20
RJ	f	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	3	2	0	9
	%	3.80	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	1.30	0.00	0.00	1.10	1.40	4.50	4.20	0.00	1.00
Σ		26	43	19	32	38	64	35	43	45	80	63	47	91	72	67	48	61	874

Stepen kognitivne zahtjevnosti riječi u tekstu je analiziran i prema nastavnim jedinicama (tabela 8). Prisustvo termina koji zahtijevaju razvijene formalne operacije da bi bili adekvatno zastupljeni u različitim nastavnim jedinicama se kreće od 4% (*Stvaranje svijeta*, str. 20) do 25% (*Avramova žrtva*, 36%). Ipak zastupljenost ovih termina po nastavnim jedinicama nije registrovana kao statistički značajna. Drugim riječima može se reći da se termina koji zahtijevaju razvijene formalne operacije podjednako protežu kroz cijeli analizirani udžbenik. ($\chi^2(16)=23.937$, $p=.09$; $r=.00$, $p<.89$; $\eta=.16$).

Tabela 8. Riječi različitog stadija intelektualnog razvoja potrebnog za puno razumijevanje po nastavnim jedinicama

	preoperacionalni i stadij konkretnih operacija	stadij formalnih operacija
1.00	20 76.9%	6 23.1%
2.00	40 93.0%	3 7.0%
3.00	15 78.9%	4 21.1%
4.00	27 84.4%	5 15.6%
5.00	31 81.6%	7 18.4%
6.00	53 82.8%	11 17.2%
7.00	30 85.7%	5 14.3%
8.00	41 95.3%	2 4.7%
9.00	39 86.7%	6 13.3%
10.00	70 87.5%	10 12.5%
11.00	58 92.1%	5 7.9%
12.00	39 83.0%	8 17.0%
13.00	79 86.8%	12 13.2%
14.00	65 90.3%	7 9.7%
15.00	51 76.1%	16 23.9%
16.00	36 75.0%	12 25.0%
17.00	56 91.8%	5 8.2%

U posljednjem dijelu rada analizirane su vrste rečenica s obzirom na prisustvo riječi različitog kognitivnog razvoja potrebnog za njegovo puno razumijevanje (tabela 9). Najveći broj riječi koje zahtijevaju nivo formalnih operacija je prisutan u okviru složenih rečenica. Takođe se vidi gotovo podjednaka zastupljenost termina koji zahtijevaju stadij formalnih operacija u okviru proširenih i složenih rečenica. Dodatna provjera je pokazala da se različite vrste rečenica ne razlikuju statistički značajno prema prisustvu riječi koje zahtijevaju različit nivo kognitivnog razvoja ($\chi^2(2)=2.848$, $p=.24$; $r=.09$, $p=.42$; $\eta=.18$).

Tabela 9. Riječi različitog stadija intelektualnog razvoja potrebnog za puno razumijevanje po vrstama rečenica

	predoperacionalni i stadij konkretnih operacija	stadij formalnih operacija	Σ
proste	0 0.0%	1 100.0%	1 100.0%
proširene	33 63.5%	19 36.5%	52 100.0%
složene	16 50.0%	16 50.0%	32 100.0%
Total	49 57.6%	36 42.4%	85 100.0%

DISKUSIJA

U ovom radu je analiziran sadržaj udžbenika Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole autora Krstana Dubravca (2012), koji se u Bosni i Hercegovini koristi na području Republike Srpske. Analizirano je 17 prvih nastavnih jedinica prema količini teksta koji sadrže, vrstama riječi i rečenica i kompleksnosti upotrijebljenih termina. Pored toga u obzir je uzeta i zvanična izdavačka procedura vezana za sam udžbenik vjeronauke.

Dobijeni rezultati u cjelini ukazuju da udžbenik Pravoslavna vjeronauka za II razred ne ispunjava osnovne kriterijume kvalitetnog udžbenika. Ono što se može tretirati zadovoljavajućom karakteristikom je nastojanje autora da se kroz nastavne jedinice postepeno uvode osnovni pojmovi. Početne nastavne jedinice su jednostavnije i sa manje teksta. Svaka nastavna jedinica je praćena zadacima u vidu crtanja i bojenja sadržaja koji se tiču njenog sadržaja. Uz svaku lekciju se nalaze i pitanja koja su namijenjena pomoći pri učenju. Za ova pitanja se može reći da su

usmjerena usvajanju i reprodukciji nastavnih sadržaja a ne njegovom razumijevanju u širem kontekstu.

Nastojanja da se osnovni pojmovi i ideje vjeronauke postepeno uvedu u nastavu su narušena strukturom rečenica koje autor koristi. Naime, rečenice su u velikom broju slučajeva preduge i prekompleksne. Složene rečenice su prisutne u previše slučajeva sa strukturom koja odudara od rečenica sa kojima se uglavnom susreću učenici drugog razreda. Autor se pri konstrukciji rečenica u većoj mjeri rukovodio nastojanjem da rečenice zadrže prizvuk vjerskog učenja nego principima jednostavnosti i razumljivosti. U više slučajeva rečenice pored novih pojmova iz vjeronauke koji tek treba da se objasne sadrže i pojmove koji učenicima drugog razreda nisu u sastavu redovnog vokabulara ("*cjeliva*", str. 6; "*obrazac*", str. 14; "*iskušenje*", str. 16; "*poznanja*", str. 24). Ovakve pojmove prema Vigotskom (1997) učenici mogu formirati tek na nivou pseudolančanog ili difuznog kompleksa ili u najboljem slučaju pseudo-pojma. Primjer rečenice koju učenik drugog razreda svakako ne može shvatiti u punom obliku je prisutan u nastavnoj jedinici Molitva gospodnja ("*Molitva Gospodnja,...*", str. 14). Ovom rečenicom autor završava nastavnu jedinicu nastojeći učenika uvesti u raspoloženje koje je preporučljivo za molitvu. Međutim, učenici drugog razreda osnovne škole nisu sposobni u potpunosti shvatiti poruku ovakvog tipa rečenice. Dodatni problem prekompleksnih rečenica u udžbeniku je i prisustvo značajnog broja termina koje učenik ne može shvatiti u punom obliku. S obzirom na kognitivni uzrast učenika, termini i pojmovi koji zahtijevaju ostvaren stadij formalnih operacija ne mogu biti u potpunosti adekvatno shvaćeni. Termini iz domena religijskog učenja ili života (poput: "*episkop*", "*preosveštenstvo*", str. 6; "*blagosilja*", str. 24; "*griješiti*³"; "*žrtvovanja*", str. 36; "*blagoslov prvenstva*", str. 38) su visoko apstraktni i nemoguće je očekivati od učenika da ih usvoje u punoj mjeri. Ovakav zaključak ukazuje na činjenicu da bi religijska učenja bila primjerenija tek starijem uzrastu učenika. Prema uspostavljenim kriterijima postignuća učenika u drugom razredu učenici treba da su sposobni da samostalno čitaju nastavne jedinice ali sa terminologijom koja odgovara uzrastu. Drugim riječima postoje koncepti i pojmovi koje učenici drugog razreda osnovne škole nisu u stanju da shvate. Na ovom mjestu treba istaći da je nemoguće da učenici ne susreću pojmove koji su iznad njihovih trenutnih kognitivnih sposobnosti. Ipak to ne znači da se novi zahtjevniji pojmovi mogu iznositi bez poštovanja pravila razvoja. Većina novih koncepata sa kojima se učenici susreću pripada zoni budućeg a ne narednog razvoja (Ignjatović, 1990). To nas direktno vodi zaključku da učenik na aktuelnom kognitivnom nivou razvoja može ostvariti samo reproduktivno ili socijalno poželjno znanje. Sa druge strane, novi pojmovi ne mogu se objašnjavati dodatnim do tada nepoznatim pojmovima. Na taj način učenike drugog razreda uvodi se u svijet dvostrukih neologizama. Većina pojmova iz domena vjeroučenja za učenike predstavlja neologizme čija se značenja mijenjaju tokom razvoja. U tom procesu prema stepenu razumijevanja i sposobnosti dati termin prelazi put od kompleksa do punog pojma. U višim fazama kognitivnog razvoja nekad visoko apstraktni pojmovi postaju konkretna sredstva koja se koriste u definisanju drugih pojmova. Međutim, objašnjavanje jednog apstraktnog pojma učenicima drugog razreda uvođenjem novih pojmova koji takođe prevazilaze aktuelni kognitivni razvoj učenika, nije djelotvorno. Razumijevanje teksta se ne povećava dok se ne povećava količina apstraktnih pojmova koje treba shvatiti i

³ U smislu činjenja grijeha a ne običnih svakodnevnih pogrešaka.

usvojiti. U krajnjoj liniji ovakav pristup može samo pojačati animozitet učenika prema sadržajima koji se izučavaju ili dovesti do neadekvatnog usvajanja sadržaja vjerovauke. Jedna od pojava koja je opažena prilikom analize udžbenika je slučaj u kome jedna riječ mijenja značenje cijele rečenice, odnosno kada je svojim značenjem čini kompleksnijom i učeniku daljom nego što se to čini. U rečenici *“Molimo se za hljeb kao hranu, za današnji dan.”* (str. 16) nema niti jedna riječ koja je učenicima drugog razreda nepoznata. Sve riječi u ovoj rečenici oni svakodnevno koriste. Međutim u ovom slučaju smisao i značenje rečenice su značajno drugačiji od onoga što učenici mogu pojmiti. Stoga je situacija takva da je vrlo upitno kakav smisao i pouku učenici njome dobijaju. Sličan primjer je prisutan i u rečenicama *“Tokom molitve razgovaramo sa Bogom.”* (str. 12), *“Bog im je dao porod.”* (str. 26) ili *“I poslije Noja ljudi su počeli grijehiti.”* (str. 32). Ako u obzir uzmemo rečenicu *“I Avram je prinosio Bogu žrtve.”* (str. 34) možemo na prvi pogled zaključiti da ona ne sadrži nikakav problematičan sadržaj. Međutim ako razmotrimo pojam *žrtve* ili *žrtvovanja*, zaključićemo da je ovaj pojam toliko kompleksan da ga učenici na stadiju konkretnih operacija ne mogu shvatiti u punoj mjeri. Pogotovo kada se u obzir uzme činjenica da se prva značenja pojma *žrtva* uglavnom vežu za konkretnu ličnu trpnju zarad određenog zadovoljstva ili benefita. Iako u religijskom smislu počiva na istim osnovama, *žrtvovanje* podrazumijeva prvenstveno nastojanje da se ritualom i odricanjem od nekog dobra⁴ približi nadnaravnom. Jedan od najboljih primjera u kome se vidi nepravilno korištenje termina koje otežava usvajanje određenog sadržaja je pomenuta rečenica *“Prvo ih stavljamo na čelo pominjući riječi “U ime Oca” potom, na grudi izgovarajući “i Sina”, zatim dodirujemo desno rame i kažemo “i Svetoga”, te lijevo rame kazivanjem riječi “Duha.”* (str. 8). Vidimo da se za isti pojam koriste četiri različite riječi. U nastojanju da očuva jednu rečenicu koja će svojom strukturom što više nalikovati izvornoj molitvi, autor je samo bespotrebno zakomplikovao zadatak koji je predstavljen pred učenike. Učenicima drugog razreda nije u predviđenim kompetencijama poznavanje četiri različita termina za „govor“. Korištenjem većeg broja kraćih rečenica uz bolji izbor termina učenicima bi se olakšao zadatak, učinio im sadržaj poznatijim i bližim i ne bi odvuкао pažnju sa sadržaja koji teba biti upamćen ka potrebi da se zapamte sve upotrijebljene riječi koje označavaju radnju govora.

Imajući u vidu rezultate dobijene analizom sadržaja udžbenika Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole koji se primjenjuje u RS, možemo zaključiti da postoje problemi neadekvatno korištene terminologije. Rečenice su previše kompleksne dok su pojmovi i termini korišteni u udžbeniku u više slučajeva prekomplikovani učenicima drugog razreda da bi mogli biti shvaćeni u potpunosti. Prilikom pisanja udžbenika nije se vodilo računa o usklađivanju korištene terminologije sa aktuelnim stadijem kognitivog razvoja učenika kojima je udžbenik namijenjen. Na ovom mjestu je zgodno i prokomentarisati izdavačku politiku Katihetskog odbora. Naime, autor udžbenika je protonamjesnik, dok su glavni i odgovorni urednik i recenzenti takođe sveštena lica. Jednostavnije rečeno, u izdavačku politiku udžbenika za vjeronauku su uključena samo sveštena lica, bez učešća stručnjaka sa polja pedagogije ili psihologije. Stoga se i didaktički i metodički aspekti udžbenika čine najproblematičnijim. Naime, iako ciljevi nadležnih religijskih institucija mogu biti ostvareni postojanjem vjeronauke i putem ovakvog udžbenika, opšti ciljevi obrazovanja nisu. Ako je sadržaj izučavanja pisan učenicima

⁴ Najčešće jestivog.

neprilagođenim jezikom bez pridržavanja opštih kriterija kvalitetnog udžbenika, onda udžbenik ne ispunjava svoju svrhu. Kao takav učeniku ne približava nastavne sadržaje, otežava njihovo usvajanje i smanjuje opštu motivaciju za učenje i školski rad. Kompletan zaključak je posebno protumačiti i u odnosu na činjenicu da je Bosna i Hercegovina vijekovima opterećena etno-religijskim sukobima. Posljedice zadnjeg sukoba se još uvijek osjete i sastavni su dio svakodnevnog života. U takvom kontekstu religijski identitet se vrlo tijesno veže uz etnički i čini osnovu daljih podjela u društvu. Etničko-religijski je uz religijski u Bosni i Hercegovini ujedno i dominantni grupni identitet. Ukoliko se u državi opterećenoj etničkim i religijskim distancama vjeroučenje sprovodi na neadekvatan način postoji opravdan strah od religijske indoktrinacije mladih. Naime, tumačenje vjerskih ideja i smjernica učenicima koji još nisu na nivou formalnih operacija pogotovo putem neadekvatnih udžbenika može proizvesti suprotan efekat od željenog. Umjesto promocije opštih humanističkih vrijednosti, dosljednosti, altruizma i mira, vjeronauka se može pretvoriti u poligon za promovisanje isključivosti i vrijednosti samo jedne religijske grupe. Pogotovo ukoliko je zasnovana na neadekvatnim udžbenicima koji nisu prilagođeni kognitivnom razvoju učenika.

Imajući u vidu sve navedene rezultate opšti zaključak je da udžbenik Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole u izdanju od 2012. godine ne ispunjava zahtjeve kvalitetnog udžbenika. Stoga se predlaže revizija udžbenika u saradnji sa akademskim i prosvjetnim stručnjacima iz područja pedagogije (prvenstveno didaktike i metodike), psihologije i srpskog jezika. Takođe se generalno preporučuje razmatranje sadržaja vjeronauke u najranijim razredima osnovne škole i dinamike njihovog uvođenja u nastavni program, što bi trebalo da bude primarno usklađeno sa intelektualnim razvojem učenika. Vrijedne empirijske provjere te vrste već postoje u našoj zemlji (Hadžić, 2005; Hadžić-Krnetić, 2010; Hadžić-Krnetić, 2011; Hadžić-Krnetić, 2012) pa bi ih trebalo i koristiti u cilju unapređenja školskog sistema.

LITERATURA

Dubravac, K. (2012). *Pravoslavna vjeronauka za II razred osnovne škole (biblijska istorija Novog zavjeta)*. Banja Luka: Katihetski odbor.

Hadžić, A. (2005). *Formiranje religijskih pojmova kod adolescenata i odraslih osoba*, magistarska teza, Filozofski fakultet, Banja Luka

Hadžić-Krnetić, A. (2011). *Afektivna vezanost i religioznost kod adolescenata i odraslih osoba*. Doktorska disertacija, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci.

Hadžić-Krnetić, A. (2012). Bog kao figura afektivne vezanosti – konstruisanje instrumenta. *Psihički razvoj, mentalno zdravlje i rad - zbornik radova* (str. 160–174). Niš: Filozofski fakultet.

Ignjatović, N. (1990). Pedagoške implikacije teorije Vigotskog. *Psihologija*, 23(1), 145-153.

- Ivić, I. (1976a). Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: I - Razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenik. *Psihologija*, 9(1)- 2, 25-45.
- Ivić, I. (1976b). Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: II - Oblici učenja i udžbenik. *Psihologija*, 9(3-4), str. 61-74
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: and introduction to its methodology* (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage
- Pijaže, Z.. i Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: ZUNS.
- Radonjić, S. (1992). *Opšta psihologija II*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
- Stevanović, M. (1970). *Savremeni srpskohrvatski jezik. Gramatički sistemi i književnojezička forma 1. Fonetika, morfologija*. 2. izdanje, Naučna knjiga: Beograd. (ćir.)
- Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik. Gramatički sistemi i književnojezička forma 2. Sintaksa*. 2. izdanje, Naučna knjiga: Beograd. (ćir.)
- Stevanović, M. (1998). *Gramatika srpskog jezika*. Zavetno slovo: Beograd. (ćir.)
- Vigotski, L. S. (1977). *Mišljenje i govor*. Nolit: Beograd.

Content analysis of the Orthodox religious education textbook for the 2nd grade of the primary school

Đorđe Čekrlija*, Dragan Dragomirović*, Lana Vujaković*

**Faculty of philosophy, University of Banja Luka*

Abstract: In the paper, content analysis of the Orthodox religious education second grade textbook, that has been in use in Republic of Srpska, one of the entities in Bosna and Hercegovina, was conducted. The main aim of the study was to examine whether the analyzed textbook meets the basic criteria that every textbook has to fulfill: to be in line with students' intellectual abilities, to affect students' motivation to use their own intellectual abilities and to help the process of school habits formation.

The first 17 teaching units, covering the first semester of the 2nd grade, were selected and analyzed from the textbook. Within each unit the number of words and sentences was determined, as well as the type of words and sentences, and the necessary level to understand the terms that shape the words and sentences, based on Piaget's stages of intellectual development.

According to the obtained results, 17 thematic units were written with a total of 874 words, divided into 85 sentences. Most of the words are nouns (278), verbs (247), and pronouns (102). As for the analyzed sentences, 32 of them are complex, 52 compound, and 1 sentence is simple. Combining these information about the number and type of words and sentences leads to the conclusion that the content of the textbook is primarily a set of facts or concepts, that needs to be memorized. In addition, most religious concepts and ideas are presented as axioms or postulates, and their primary purpose is moving towards the ability to memorize and repeat. The textbook does not offer a wider analysis of the lessons learned at the current stage of student's intellectual development. A significant number of terms, that students hear of for the first time, are with their conceptualization above the current stage of their intellectual development. Considering the 10 basic competencies that are set as the general goal of education, the textbook of religious education involves only social and civic ones. One of the flaws of the textbooks is also the absence of reviewers outside the theology domain.

It is a general conclusion that the textbook for religious education for the second grade of primary school has significant shortcomings. First, textbook terminology should be adapted to students' age and intellectual development. In addition, in order to improve the textbook, in the methodical and didactic sense, it is necessary to include experts in fields of pedagogy and psychology in its creation.

Keywords: catechism textbook, content analysis.

Dvofaktorski model etničke vezanosti i otvorenosti, i trofaktorski upitnik etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti (EV-EO-R): validaciona studija

Dorđe Čekrlija*

**Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*

Rezime: Rad se sastoji iz dva dijela. U prvom dijelu rada je provjeravana zasnovanost dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti i etničke otvorenosti. U drugom dijelu rada je testiran upitnik EV-EO-R, koji pored skale etničke vezanosti i otvorenosti uključuje i skalu konformističke religioznosti. U prvoj studiji je testirana ideja o egzistenciji dvije nezavisne dimenzije koje opisuju prostor doživljaja vlastite i drugih etničkih grupa. Istraživanje je sprovedeno na 2062 ispitanika (1090 žena) od 18 do 43 godine starosti ($M=29.44$, $SD=2.18$). U ispitivanju je korišten upitnik NVNO. Dobijeni rezultati podržali su postojanje dvije dimenzije etničke vezanosti i etničke otvorenosti na osnovu kojih je moguće formirati četiri profila etničke vezanosti/otvorenosti. Dodatna diskusija je pokazala da predloženi dvodimenzionalni model uspješno inkorporira sve ostale teorijske modele kao svoje modifikacije.

U drugoj studiji je testiran upitnik EV-EN-R. Sastoji se od tri skale: etničke vezanosti (EV, 5 stavki), etničke otvorenosti (EO, 5 stavki) i konformističke religioznosti (R, 9 stavki). Pored provjere psihometrijskih karakteristika i faktorske strukture upitnika, analizirana je i mogućnost da upitnik, kao jedinstvenu kompozitnu mjeru, daje i opštu procjenu kleronacionalizma. Uzorak je uključio 1133 studenata (577 žena) između 19 i 28 godina starosti ($M=21.97$, $SD=2.15$). U statističkoj analizi podataka su pored računanja psihometrijskih karakteristika primijenjene eksploratorna i konfirmatorna faktorska analiza. Dobijeni rezultati pokazuju da sve tri skale upitnika imaju zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike. Ipak, upitnik EV-EO-R nema jedinstven predmet mjerenja te ne može biti prihvaćen kao jedinstvena mjera kleronacionalizma.

Ukupni nalazi pokazuju da se etničke vezanosti i otvorenosti mogu tumačiti na bazi predloženog dvofaktorskog modela, dok se upitnik EV-EO-R može koristiti u procjeni etničke vezanosti, etničke otvorenosti i religioznosti.

Ključne riječi: dvofaktorski model etničke vezanosti/otvorenosti, etnička vezanost, etnička otvorenost, religioznost, upitnik EV-EO-R.

Studija 1

Provjera dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti-otvorenosti

UVOD

Pored toga što je u Bosni i Hercegovini pitanje etničkog identiteta, odnosno nacionalno pitanje (kako se to više nego često pogrešno izjednačava) problem na nivou praktičnog, svakodnevnog života, mora se konstatovati da i u akademskim tretmanima ovi pojmovi imaju vrlo različita tumačenja. Terminološka i konceptualna zbrka oko ovih termina je, slobodno možemo reći, zamrljala skoro sve što je do sada rađeno na tu temu. U prvom se redu misli na nedovoljno poznavanje značenja samih termina koji se upotrebljavaju. A odmah nakon toga (ali se čini se gorim posljedicama) je korištenje ovih termina od strane onih koji se njime bave iz pogrešnih pobuda ili bez jasnih ciljeva. Prvi dio objašnjenja svakako treba da se tiče distinkcije termina „etnička grupa“ i „nacionalna grupa“. Naime, jednostavno govoreći dok se termin etničko koristi kada mislimo na grupe kao što su Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Nijemci, Irci, Italijani,... termin nacija se u koristi u znatno širem smislu, onda kada se jednom kategorijom nastoje obuhvatiti svi stanovnici jedne države. Najjednostavniji, a svakako i najpoznatiji primjer jesu Sjedinjene Američke Države gdje su svi njeni stanovnici po nacionalnoj pripadnosti Amerikanci, dok se prema etničkoj pripadnosti mogu razlikovati Afroamerikanci, Latinoamerikanci, Italoamerikanci (ili Amerikanci afričkog, latinoameričkog, italijanskog, irskog,...itd. porijekla). Dakle, dok se termin nacija odnosi uglavnom na državnu pripadnost, termin etničko se primijenjuje da bi se ukazalo na porijeklo jednog naroda u okviru nacije kao šire društvene grupe. Prisjećajući se brojnih nejasnoća prilikom ranijih interpretacija navedenih termina u ovom radu će se termini etničko i nacionalno posmatrati kao sinonimi (što je i najčešće praksa u najvećem broju psiholoških studija na prostorima bivše države). Razlog za to je nastojanje da se ostvari lakše sporazumijevanje sa čitaocima, kao i nastojanje da se preskoče potencijalne kritike koje nemaju nikakve veze niti sa psihologijom niti sa kvalitetom samih istraživanja, već se isključivo tiču potrebe da se iz kamena voda iscijedi, a zatim se ista u nedogled presipa iz praznog u šuplje⁵. Zadatak ovog rada je u prvom redu da razmotri prirodu *etničke vezanosti*. Naime, iako se zdravorazumski gledano čini da ne postoji mnogo potrebe za dodatnim naučnim razmatranjem, postoji nekoliko razloga zbog kojih je odlučeno da se strukturi ovog konstrukta posveti ozbiljna pažnja. Kao prvo, postoji nekoliko teorijskih shvatanja koja na različit način posmatraju i tretiraju etničku vezanost. Druga je pomenuta zbrka na relaciji termina etničko-nacionalno. Konačno treće, rasvjetljavanjem prirode ovih konstrukata dobila bi se barem mogućnost da socijalna dešavanja tumače sa objektivnog stanovišta.

Razmatranju etničke vezanosti ozbiljnije se pristupa negdje od sredine XX vijeka. Najčešće se opisuje kao osnovna karakteristika psihološkog određenja odnosa pojedinca prema svojoj etničkoj grupi. Vezanost za vlastitu etničku skupinu se može posmatrati kao psihološka dimenzija, čiji intenzitet može biti u rasponu od intenzivne lojalnosti i usmjerenosti na svoju naciju, preko neutralnog odnosa, pa sve do potpunog odsustva lojalnosti prema vlastitoj grupi (ili čak potpunog odsustva interesa za nju). Od psiholoških razmatranja problema etničke vezanosti među prvima se ističu istraživanja Guetzkowa (1955) koji polazi od

⁵ Ili bi obratno?

određenja lojalnosti kao stava koji predisponira osobu da reaguje na objekat stava (ideju, osobu, grupu) postupcima za koje smatra da su podrška objektu na koji je stav upravljen. Etnička lojalnost je prema tome definisana kao vezanost za nacionalnu državu, bilo da ona postoji ili da se teži ka njenom formiranju. Dalje prema ovom autoru tri su psihološka izvora lojalnosti: lojalnost kao operacionalizovano sredstvo za ostvarenje drugih ciljeva; lojalnost kao vrijednost sama za sebe; konformizam kao izvor lojalnosti. U skladu sa tim Guetzkow ističe i postojanje tri tipa pojedinaca koji ispoljavaju različite oblike nacionalne vezanosti: oni koji pored vezanosti za svoju naciju osjećaju i povezanost sa drugim narodima; oni koji su vezani samo za svoju naciju; oni koji ne osjećaju zajedništvo sa nacijom kojoj pripadaju.

Sa druge strane Rot i Havelka (1973) nacionalnu vezanost definišu kao "sistem međusobno povezanih stavova u kojima dolazi do izražaja odnos pojedinca prema sopstvenoj naciji, svojoj nacionalnoj državi i teritoriji, vlastitoj nacionalnoj kulturi, jeziku i istoriji, prema nacionalnim vrednostima i simbolima, zatim prema drugim narodima (kako prema onima s kojima je vlastita nacija bila ili je politički ili ekonomski u prijateljskim, odnosno neprijateljskim odnosima, tako i prema drugim narodima uopšte), te prema nacionalnoj diferencijaciji kao socijalnoj pojavi". Polazeći od nalaza Guetzkowa (1955), Katza (1965) i svojih radova, ova dva autora pretpostavljaju postojanje pet oblika nacionalne vezanosti: *Isključiva nacionalna vezanost*, kao izrazita svjesnost pripadnosti vlastitoj naciji uz omalovažavanje drugih nacija. Psihološki sadržaj ovog oblika nacionalne vezanosti iskazuje se kao nacionalizam, etnocentrizam i šovinizam. *Istaknuta nacionalna vezanost*, koju određuju patriotizam i određen stepen nacionalne idealizacije, ali i prihvatanje drugih nacija. *Podijeljena nacionalna vezanost*, koja podrazumijeva postojanje osjećanja pripadnosti vlastitoj naciji, ali i težnju za međunacionalnom saradnjom i razumijevanjem. Lojalnost se izražava prema čovječanstvu i svemu humanom, ali ne isključuje vezanost za sopstvenu naciju. *Opšteljudska vezanost*, koja ne uključuje osjećaj pripadnosti određenoj naciji nego vezanost za opštu ljudsku zajednicu, i težnju da se prevaziđu uski nacionalni interesi. *Anacionalizam/Individualizam*, u smislu odsustva vezanosti za bilo koju naciju, pri čemu se nacionalni osjećaji smatraju štetnim ili nepotrebnim. Istraživanje obavljeno na uzorku od 790 učenika iz srednjih škola u Beogradu i Kragujevcu (Rot i Havelka, 1973) potvrdilo je pretpostavke autora u vezi sa višefaktorskom strukturom nacionalne vezanosti. Sami nalazi su pokazali da je u okviru ispitane populacije najzastupljeniji oblik nacionalne vezanosti podijeljena nacionalna vezanost. Nju po stepenu prisustva oblika nacionalne vezanosti slijede opšteljudska vezanost, zatim istaknuta nacionalna vezanost. Najrjeđim su se pokazali oblici isključive nacionalne vezanosti i poricanja važnosti svake nacionalne vezanosti.

Pored ovih i brojna druga istraživanja ovog konstrukta pretpostavljaju egzistenciju više oblika etničke vezanosti (Peršič, 1973; Lazarevski, 1975; Đurić, 1980; Šiber, 1984; Čorkalo, 1998). S druge strane su, pak viđenja nacionalne vezanosti kao bipolarne dimenzije, gdje jedan pol čine izolacionizam, zatvorenost, intenzivna nacionalna vezanost, dok je njen antipod otvorenost prema svijetu (Pantić, 1987; Milosavljević, 1990). Jedan od vrlo zgodnih primjera koji daje mogućnost poređenja ova dva pristupa dao je Turjačanin (Turjačanin, 2005; Turjačanin i Čekrlija, 2006). U ovim je istraživanjima prihvatano unifaktorsko bipolarno rješenje prirode ovog konstrukta. Međutim, bez obzira na polaznu teorijom

sugerisanu prirodu nacionalne vezanosti razmatranja dobijenih podataka i rezultati su ukazali na postojanje dvije robustne dimenzije u strukturi ovog konstrukta. Navedeni radovi predstavljaju polaznu osnovu za razmatranje prirode etničke vezanosti i daju mogućnost da se uporede vrijednosti ova dva modela. Opredijeljenost samih autora istraživanja ide u smjeru dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti. Naime, polazna pretpostavka je da je i sam termin etnička vezanost malo nezgrapnan za opis prirode fenomena koji se ispituje jer bi on trebao da uključuje komponentu doživljaja vlastite etničke grupe, ali i doživljaj i odnos prema drugim grupama istog nivoa. Ovaj pretpostavljeni model koji je u stvari i u osnovi korištenih instrumenata bar na prvi pogled obuhvata: komponentu doživljaja bilo koje grupe kojoj pojedinac pripada ili ponašanja koje on sam vezano za to ispoljava, i komponentu doživljaja ne-vlastitih grupa kojima pojedinci pripadaju i ponašanja njihovih članova (kao i ponašanje prema pripadnicima inoetničkih grupa). Dalja pretpostavka koja bi se iz tog mogla razviti je postojanje četiri moguća profila ličnosti koja nastaju ukrštanjem dimenzija doživljaja vlastite nacije i doživljaja drugih etnija i njihovih pripadnika. Zasnovanost iznesenih pretpostavki i njihova kompatibilnost sa pomenutim teorijskim modelima centralno je istraživačko pitanje ovog rada.

METOD

Uzorak

Ispitivanje je obavljeno u dva navrata, u proljeće 2016., i u proljeće 2017. godine, na ukupnom uzorku od 2062 ispitanika (1090 žena), čiji se uzrast kretao od 18 do 43 godine starosti ($M=29.44$; $SD=2.18$). Ispitivanja su u najvećem broju slučajeva sprovedena grupno, dok je jedan dio ispitanika individualno popunjavao upitnik. Ispitivanjem su obuhvaćeni ispitanici iz Banje Luke, Mostara, Sarajeva, Doboja, Jajca, Gradiške, Tuzle i Zenice. Od bitnijih varijabli je potrebno navesti da su kod 255 ispitanika roditelji pripadnici različitih etničkih skupina, dok njih 465 ima među prijateljima pripadnike drugih etničkih grupa.

Instrumenti

Upitnik NVNO (Turjačanin i Čekrlija, 2006) se sastoji iz dvije skale koje daju procjene nacionalne vezanosti (NV) i nacionalne otvorenosti (NO). Ajtemi skala su dati u prilogima. Upitnik je Likertovog tipa i sastoji se od 31 stavke. Ponuđeni odgovori na stavke nude pet stepeni saglasnosti sa tvrdnjama, i kreću se od potpuno netačno (kodirano sa 1) do potpuno tačno (kodirano sa 5). Mjerne karakteristike skala su date u tabeli 2.

Tabela 1. Mjere upitnika NVNO

		NVNO
Reprezentativnost testa	nKMO	.85
Pouzdanost testa	A	.80
	λ_1	.78
	λ_6	.84
Pouzdanost 1GK testa	MI1	.81
Homogenost testa	H4	.72

Statistička analiza podataka

Na prethodno normalizovane i standardizovane podatke je primijenjena komponentna analiza sa nekoliko različitih rotacionih rješenja u okviru faktorsko-analičkog postupka. Nakon primjene *scree* testa na ekstrahovane komponente i izdvajanja dvije značajne dimenzije, posmatrana je njihova struktura u četiri pozicije: kao glavne komponente, i faktore u promax, oblimin i varimax poziciji. Na ovaj se način nastojao dobiti bolji uvid u prirodu izdvojenih dimenzija. Sa druge strane opet, na taj je način dobijena mogućnost da se sagleda i njihova robustnost.

REZULTATI

U tabeli 2 predstavljena je struktura dimenzija izdvojenih faktorskom analizom gdje su radi preglednosti zadržane samo korelacije stavka-faktor čije su vrijednosti $>.30$.

Za izbor broja značajnih dimenzija u faktorskoj analizi je odabran Cattelov *scree* test na osnovu koga se moglo opredijeliti za tri značajne dimenzije. Međutim sadržaj trećeg faktora je određivalo svega po dva ili tri ajtema vrlo niskih projekcija. Osim toga i otklon ove dimenzije od ostatka odbačenih faktora prema svojstvenim vrijednostima nije zavidan, tako da su u konačnom razmatranju zadržane dvije dimenzije. Procenat kojim učestvuju u objašnjenju varijanse iznosi 33%, od čega na prvu komponentu otpada 21%. Njihova je struktura posmatrana prvo preko glavnih komponenti, a zatim i faktora rotiranih promax, oblimin i varimax postupcima uz Kaiserovu normalizaciju. Pri interpretaciji faktora je primijenjen esnafski kriterij značajnosti veza ($>.30$).

Tabela 2. Izvod iz matrice strukture upitnika NVNO (glavne komponente, promax, oblimin, i varimax faktori)

	GK		Promax		Oblimin		Varimax	
	I	II	I	II	I	II	I	II
NV1	.53	-.31	.32	.58	.30	-.57		.56
N01		.48	.42		.43		.45	
NV2	.62		.57	.36	.56	-.35	.54	.31
NV3	.41	-.33		.51		-.51		.50
NV4	.63		.65		.64		.63	
NV5	.72		.64	.45	.63	-.44	.60	.39
N02	.37	-.44		.58		-.58		.57
N03	.36			.46		-.46		.45
N04	.38	.54	.59		.60		.62	
N05	.36	.63	.62		.63		.66	-.31
N06		-.44		.49		-.49		.50
NV6				-.35		.35		-.34
NV7	.62		.55	.40	.53	-.39	.51	.36
N07	.41	-.53		.67		-.67		.67
N08		-.45		.51		-.51		.52
N09								
NV8	.57		.55		.54		.52	
NV9	.47	-.40		.61		-.61		.60
N010		.60	.48	-.32	.50	.33	.52	-.37
NV10								
NV11	.46		.48		.48		.47	
NV12	.54		.50	.30	.50		.48	
NV13	.63		.55	.41	.54	-.40	.51	.36
N011		.62	.55		.57	.30	.60	-.34
NV14	.56		.39	.51	.38	-.51	.34	.48
NV15		-.55		.56		-.56		.57
NV16		.40		-.39		.40		-.41
N012								
NV17	.61	.31	.68		.68		.67	
NV18	.69		.68	.32	.67	-.31	.65	
NV19	.67		.66	.32	.65	-.31	.63	

Prva komponenta izdvojena iz prostora upitnika NVNO prevashodno je određena tvrdnjama kojima se afirmiše vlastita nacionalna grupa. Ova se društvena tvorevina ističe se kao kategorija koja je iznad pojedinca, i čijom se pripadnošću u velikoj mjeri oblikuje stav ili ponašanje prema vlastitoj ili drugim grupama. Vlastita nacija sadrži svoje posebnosti koje je izdvajaju od svih ostalih grupa tog nivoa i vezanost za nju je utemeljena na emocionalnom, kognitivnom i bihevioralnom nivou. Naziv koji bi se mogao dodijeliti prvoizdvojenoj komponenti je *nacionalna vezanost naspram nacionalne odvezanosti*. Drugi pol, odnosno dio naziva koji ga opisuje trebalo bi da slikovitije pokaže njegovu prirodu. Naime, na antipodu su smješteni stavovi koji pokazuju izostanak bilo kakve vezanosti ili zainteresovanosti za vlastitu naciju. Sam termin „odvezanost“ bi trebao da ukaže na nepostojanje nikakvog uticaja nacionalne pripadnosti na ponašanje, stavove ili emocije. Tvrdnje pozitivnih projekcija koje u najvećoj mjeri oblikuju drugu glavnu komponentu bez dileme pokazuju da se radi o otvorenosti prema drugima. Na negativnom polu su pored stavki koje potkrepljuju otvorenost prema drugim nacijama i grupama, i one kojima se ne prihvataju mogućnosti ograničavanja u odnosu sa drugim nacionalnim skupinama. Dodijeljeni naziv faktora je *nacionalna otvorenost naspram nacionalne zatvorenosti*.

Prva dimenzija posmatrana u promax poziciji svojom strukturom najvećim dijelom se tiče nacionalne vezanosti. Ponos nacionalnom pripadnošću i isticanje njene važnosti najznačajnije oblikuju prirodu faktora. Prema stavkama koje ga određuju njegova struktura se uveliko poklapa sa posmatranom prvom glavnom komponentom. Ono što odudara je nešto značajnije prisustvo indikatora nacionalne otvorenosti. Takav sistem stavova i ponašanja bi trebao da ukazuje na važnosti vlastite nacije i vezanosti za nju koja nema reduktivni karakter i koja ostavlja dosta prostora za interakciju sa drugim nacionalnim grupama. Faktoru je dodijeljen naziv *centrifugalni nacionalizam*. Istaknut pol dimenzije se može označiti kao nacionalna zatvorenost. Tvrdnje koje indikatori otvorenosti sa faktorom ostvaruju su negativnog predznaka. Uz to i ona ponašanja koja ukazuju na zatvorenost prema inonacionalnim grupama ili pojedincima. Priroda ovog faktora je uz to oblikovana i tvrdnjama koje ukazuju na nacionalnu zavisnost tako da se ovdje ne može reći da se radi o čistoj dimenziji otvorenosti-zatvorenosti već da se u ovom slučaju više radi o etnocentrizmu koji je u određenom smislu sindrom, kao skup sitnijih relativno nezavisnih simptoma, vezanosti i otvorenosti. Radi slikovitijeg opisa *centripetalni nacionalizam*⁶.

Sve dobijene projekcije ajtema na faktor u oblimin poziciji su pozitivnog predznaka. Sastav faktora je i ovaj put takav da se on može označiti kao vezanost za vlastitu naciju. Ponovo je kao i kod prvog promax faktora dimenzija nešto manje jednoznačne prirode jer pored vezanosti za naciju sadrži indikatore otvorenosti. No, to ipak nije u tolikoj mjeri da bi trebali zaključivati da se radi o suštinski drugačijoj dimenziji *nacionalne (od)vezanosti*. I u slučaju oblimin rotacije za drugi faktor se može reći da ukazuje na otvorenost. Ipak, njegova priroda nije tako jednostavna kao u prethodnim slučajevima. Naime, u ovom slučaju je dobijeno značajno veće prisustvo stavki koje se tiču odvezanosti od vlastite nacije. Njima se odbacuje sudbinska vezanost za naciju kojoj se nominalno pripada i dodatno intenzivira otvorenost prema drugim nacijama. U ovom slučaju faktor se može opisati kao *nezainteresovanost nacionalnom pripadnošću*.

⁶ Termini centrifugalni i centripetalni u nazivima faktora promax pozicije trebali bi da ukazuju na smjer u kome odnos prema vlastitoj i drugim etnijama usmjerava opšti socijalni stav pojedinca.

U okviru varimax solucije je dobijen prvi faktor koji je u velikoj mjeri određen indikatorima vezanosti za vlastitu naciju, međutim učešće ponašanja koja su indikativna za nacionalnu otvorenost imaju značajnu ulogu u njegovom konačnom oblikovanju. U ovom slučaju se doista radi o intenzivnoj vezanosti za vlastitu naciju, ali je ona praćena poštivanjem i prihvatanjem različitosti i osobenosti drugih nacionalnih grupa. Blagonaklon stav prema religiji, kulturi, običajima i saradnji sa drugima praćen je neprihvatanjem etiketiranja drugih koje bi se baziralo na nacionalnoj pripadnosti i iz toga izvedenim stereotipijama. U cjelini izdvojena se dimenzija može opisati kao *vezanost za vlastitu naciju praćena otvorenošću prema drugima nacijama*. Prirodu ovog bipolarnog faktora određuje veliki broj indikatora nacionalne vezanosti koji ističu njenu važnost i nadređenost pojedinčevim shvatanjima. Značajno je naglašen i doživljaj sudbinske vezanosti za vlastitu nacionalnu grupu. Bez obzira na ponašanje ili stavove pojedinca pripadnost datoj naciji od samoga rođenja oblikuje njegov život pa i u dobroj mjeri sudbinu. Izjednačavanje porodice i nacije po važnosti za pojedinca je više nego slikovit prikaz takvog stava. Članovi porodice ili porodica u cjelini se mogu doživljavati na najrazličitije načine ali prema njima uvijek postoji vrlo intenzivne emocije. Stoga se u situacijama koje se procijenjuju kao ugrožavajuće za porodicu ili kao potencijalno dobitne gotovo po pravilu javlja interporodična saglasnost i usmjerenost zajedničkom cilju, zaštiti porodice ili njenom unapređenju. Prema ovoj analogiji bez obzira na kvalitet doživljaja vlastite nacije postoje neraskidive veze sa njom koje uslovljavaju osobine, ponašanje pa čak i samu sudbinu. Generalno gledano, nacija predstavlja grupu čije okvire je nemoguće negirati i koji često određuju stepen poželjnosti odnosa sa drugima. Sam faktor se tiče dimenzije otvorenosti međutim njena je priroda ovaj put više uslovljena doživljajem važnosti vlastite nacije. Stoga se čini da bi najbolji opis tretirane dimenzije bio *nacionalni autizam*.

Tabela 3. Nazivi faktora u različitim rotacionim rješenjima

	I	II
Glavne komponente	nacionalna vezanost naspram nacionalne odvezanosti	nacionalna otvorenost naspram nacionalne zatvorenosti
Varimax rotacija	vezanost za vlastitu uz otvorenost prema drugima nacijama	nacionalni autizam
Promax rotacija	centrifugalni nacionalizam	centripetalni nacionalizam
Oblimin rotacija	nacionalna vezanost i otvorenost	nacionalna odvezanost i otvorenost

Tabela 4. Korelacije faktora u promax poziciji

	I	II
centrifugalni nacionalizam	1.00	
centripetalni nacionalizam	.20	1.00

Tabela 5. Korelacije faktora u oblimin poziciji

	I	II
nacionalna vezanost i otvorenost	1.00	
nacionalna odvezanost i otvorenost	-.15	1.00

U slučaju korelacija izdvojenih dimenzija u oblimin poziciji je dobijen nalaz koji je potpuno uklopiv sa prirodom veze promax faktora. Naime, dobijena veza i njen predznak prvenstveno su rezultat suprotstavljenog predznaka u doživljaju vlastite nacije. Oba faktora sadrže komponentu otvorenosti prema drugima, međutim čini se da njihova saglasnost nije dovoljna da stvori pozitivan odnos među faktorima.

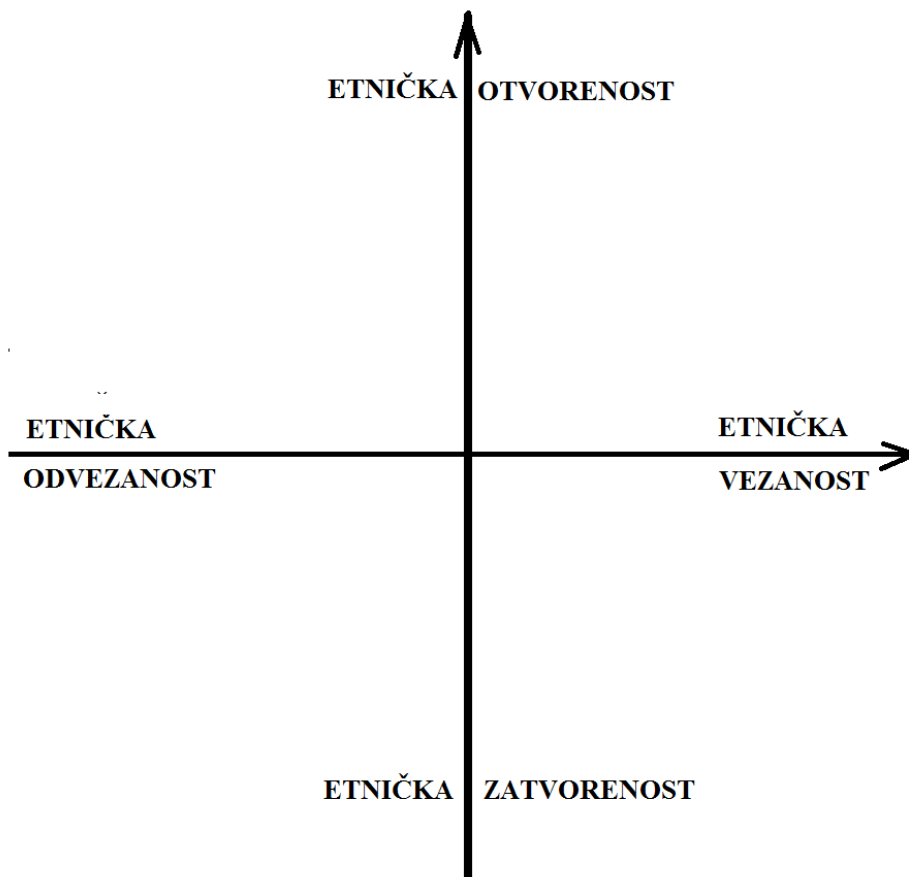
Faktori postavljeni u promax poziciju su prema svojoj strukturi imenovani kao centrifugalni i centripetalni nacionalizam, a analogija sa pojmovima iz fizike bi trebala da ukaže na činjenicu da ljubav prema vlastitoj naciji može da uključuje i otvoren stav prema drugim nacijama ali i autistično zatvaranje u odnosu na pripadnike drugih nacija. Ova dva faktora bi trebalo da dijele prostor lojalnosti prema vlastitoj naciji. Ono po čemu nisu saglasni je stepen otvorenosti prema drugim nacijama. Dobijena korelacija se može tretirati i kao argument u prilog dodijeljenih naziva faktora. Naime srž faktora je zajednička i odnosi se na voljenje vlastite nacije i iskazivanje lojalnosti prema njoj. Ono na šta su i nazivi faktora trebali da upute je da u jednom slučaju vezanost za vlastitu naciju ne ograničava otvorenost ka drugim nacijama i njihovim pripadnicima (centrifugalna), dok u slučaju centripetalne vezanosti lojalnost vlastitoj naciji vuče sa sobom i zatvorenost prema drugima ili njihovo nipodaštavanje. U svakom slučaju iz dobijenog bi se dalo zaključiti da vezanost za vlastitu naciju ne uslovljava stepen otvorenosti prema drugim nacijama.

DISKUSIJA

Posmatranje strukture dimenzija za koje je pretpostavljeno da oblikuju ispitivani konstrukt etničke vezanosti na ovaj način je svakako dalo rezultate. Kao prvo dobijena je mogućnost da se ponudi odgovor na pitanje vezano za broj dimenzija koje učestvuju u izgradnji onoga što se naziva konstruktom etničke vezanosti. Drugo, čini se da su dobijeni nalazi koji prilično jasno govore o postojanju dva nezavisna faktora koja učestvuju u gradnji različitih oblika etničke vezanosti o kojima

su govorili Guetzkow (1955) ili Rot i Havelka (1973). Ako se počne od broja dimenzija koje grade konstrukt etničke vezanosti onda se prema dobijenim rezultatima može reći da se radi o dva faktora, a njihovi nazivi bi odgovarali nazivima pridruženim glavnim komponentama: *etnička vezanost naspram etničke odvezanosti* i *etnička otvorenost naspram etničke zatvorenosti*. Njihovi nazivi su dati tako da već u startu onemogućavaju zabunu. Ekstremne vrijednosti na polu imenovanom kao *nacionalna/etnička vezanost* bi trebale da upućuju na osjećanje sudbinske vezanosti i lojalnost grupi kojoj se pripada, dok bi suprotnost tome bilo potpuno odsustvo interesa za vlastitu etničku grupu. Upravo zbog toga je upotrijebljen termin *nacionalna/etnička odvezanost* koji je imao ulogu da ukaže na nepostojanje bilo kakve vezanosti za vlastitu grupu. Sa druge strane, *nacionalna/etnička otvorenost* sa svojom ekstremnom vrijednosti bi trebala da ukazuje na potpunu otvorenost prema svim ljudima, bez obzira na bilo koju socijalnu grupu sličnog tipa kojoj pripadaju. Drugim riječima između vlastite i drugih etničkih grupa (na nivou pojedinačnih odnosa ili odnosa prema cijeloj grupi) se ne priznaju ili ne vide razlike. Ekstrem suprotan tome bi bio *nacionalna/etnička zatvorenost* i neprihvatanje nikakvih odnosa sa drugim etničkim grupama i njihovim pripadnicima. Pri tome nije bitno kojoj sferi međuljudskih odnosa potencijalni kontakti mogu pripadati. Ukoliko se uzme da su pomenute dimenzije dobijene kao glavne komponente, bez zajedničke varijanse onda ih je najjednostavnije predstaviti kartezijanskim koordinatama. Predloženi model nacionalne vezanosti i otvorenosti bi izgledao kao model na slici 1.

Slika 1. Dvofaktorski model konstrukta etničke/nacionalne vezanosti i otvorenosti

Čini se da je značajan argument u prilog predloženog dvofaktorskog modela njegova mogućnost da inkorporira sve ostale modele i interpretira ih kao svoje podoblike. Analizirajući predložene oblike nacionalne vezanosti Guetzkowa, vezanost za svoju naciju i povezanost sa drugima bi na predloženom dvodimenzionalnom modelu pripadala kvadrantu koji grade *etnička vezanost i etnička otvorenost*, vezanost samo za vlastitu naciju kvadrantu koji tvore *etnička vezanost i etnička zatvorenost*, a ne-osjećanje zajedništva sa vlastitom nacijom bi bila određena *etničkom odvezanošću*. Međutim kako kod ovog oblika Guetzkov ostavlja nedorečen predznak odnosa prema drugim etničkim grupama, možemo samo pretpostaviti da se radi o kvadrantu koji tvore *etnička odvezanost i etnička otvorenost*.

Ukoliko se pak pogledaju nalazi Rota i Havelke (1973) može se zaključiti da je i njihovih pet predloženih oblika nacionalne vezanost više no uklopivo u predstavljeni model. Isključiva nacionalna vezanost pripada kvadrantu *etničke vezanosti i etničke zatvorenosti*, istaknuta nacionalna vezanost prostoru *etničke vezanosti i etničke otvorenosti*, podijeljena nacionalna vezanost takođe pripada kvadrantu *etničke vezanosti i etničke otvorenosti*, opšteljudska vezanost je bliska profilu koji oblikuju *etnička odvezanost i etnička otvorenost*, i anacionalizam/individualizam predloženom modelu pripada kvadrantu omeđenom *etničkom odvezanošću i etničkom otvorenšću*.

Na ovom mjestu bi poželjno bilo osvrnuti se na prirodu faktora koji su dobijeni rotacionim postupcima. Naime, bez obzira na to da li je primijenjena kosa (promax i oblmin) ili ortogonalna (varimax) rotacija faktori su gubili svoju jednoznačnost. Drugim riječima, njihova priroda u rotiranim pozicijama je prije ukazivala na neke od profila koji su opisivani a koji se dobijaju iz predloženog dvodimenzionalnog modela. Bez obzira na to kakav ugao da zaklapaju etnička vezanost/odvezanost i otvorenost/zatvorenost, nakon rotiranja one zalaze i u domen ponašanja indikativnih i za onu drugu dimenziju. Ovakvo se tumačenje čini smislenim ukoliko se pogledaju nazivi faktora dobijenih rotacijom. Njihovi opisi, odnosno imena su saglasna sa prirodom profila koje grade dimenzije etničke vezanosti i otvorenosti. Da bi se predloženi dvodimenzionalni model etničke vezanosti upotpunio smatramo poželjnim imenovati dobijena četiri profila. Njihovi nazivi i opisi dati su u tabeli ispod.

Najveća vrijednost dobijenih rezultata se ogleda u tome što se na osnovu predloženih, dimenzija etničke vezanosti nasuprot otvorenosti i etničke otvorenosti naspram zatvorenosti, mogu objasniti svi tipovi etničke vezanosti o kojima govore ostali modeli. Jednostavnije govoreći dvodimenzionalni model etničke vezanosti i otvorenosti inkorporira sve preostale modele i tretira ih kao svoje moguće oblike. Pored toga upitnikom NV-NO su prema rezultatima dobro koncipirane i skale koje predstavljaju etničku vezanost nasuprot odvezanosti i etničku otvorenosti nasuprot zatvorenosti. U narednim istraživanjima se planira dalja validacija i unapređenje upitnika NV-NO kao operacionalizacije dvofaktorskog modela etničke vezanosti i otvorenosti.

Tabela 6. Opisi profila dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti/otvorenosti

Naziv Profila	Polovi dimenzija koje tvore profil	Opis profila
Centrifugalni nacionalizam	ETNIČKA VEZANOST	Prisutna ljubav prema vlastitoj etničkoj grupi, lojalnost, osjećaj pripadnosti, osjećaj sudbinske povezanosti, nadređenost etničke grupe nad pojedincem, idealizacija, isticanje vlastite etničke grupe nad drugima.
	ETNIČKA OTVORENOST	Spremnost za saradnju sa drugim etničkim skupinama, nepostojanje straha od drugih, zainteresovanost za osobenosti drugih etničkih grupa, nepridavanje značaja etničkoj pripadnosti, težnja za širenjem van etničkih okvira.
Centripetalni Nacionalizam	ETNIČKA VEZANOST	Prisutna ljubav prema vlastitoj etničkoj grupi, lojalnost, osjećaj pripadnosti, osjećaj sudbinske povezanosti, nadređenost etničke grupe nad pojedincem, idealizacija, isticanje vlastite etničke grupe nad drugima.
	ETNIČKA ZATVORENOST	Odbijanje saradnje i kontakata sa drugim etničkim grupama i njihovim pripadnicima, strah od drugih etničkih grupa, nezainteresovanost za osobenosti drugih, etnička pripadnost kao značajan kriteriji u odlučivanju, osjećaj dostatnosti u okvirima vlastite etničke skupine.

Tabela 6A. Opisi profila dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti/otvorenosti

Naziv Profila	Polovi dimenzija koje tvore profil	Opis profila
Nacionalni Autizam	ETNIČKA ODVEZANOST	Nepostojanje ljubavi prema vlastitoj etničkoj grupi, nepostojanje lojalnosti ili osjećaj pripadnosti, doživljaj i tretman etničke grupe kao izmišljene kategorije, nepoznavanje potreba ili osobenosti etničke grupe, nadređenost pojedinca nad etnijom, deidealizacija etničke grupe.
	ETNIČKA ZATVORENOST	Odbijanje saradnje i kontakata sa drugim etničkim grupama i njihovim pripadnicima, strah od drugih etničkih grupa, nezainteresovanost za osobenosti drugih, etnička pripadnost kao značajan kriteriji u odlučivanju, osjećaj dostatnosti u okvirima vlastite etničke skupine.
Anacionalizam	ETNIČKA ODVEZANOST	Nepostojanje ljubavi prema vlastitoj etničkoj grupi, nepostojanje lojalnosti ili osjećaj pripadnosti, doživljaj i tretman etničke grupe kao izmišljene kategorije, nepoznavanje potreba ili osobenosti etničke grupe, nadređenost pojedinca nad etnijom, deidealizacija etničke grupe.
	ETNIČKA OTVORENOST	Spremnost za saradnju sa drugim etničkim skupinama, nepostojanje straha od drugih, zainteresovanost za osobenosti drugih etničkih grupa, nepridavanje značaja etničkoj pripadnosti, težnja za širenjem van etničkih okvira.

Studija 2

Konstrukcija i psihometrijske karakteristike upitnika Kleronacionalizma EV-EV-R

UVOD

Skala etničke vezanosti i etničke otvorenosti (NVNO, Čekrlija, Turjačanin, 2006) namijenjena je procjeni odnosa prema vlastitoj i drugim etničkim grupama. Razvijena je usljed potrebe za ispitivanjem ovog konstrukta putem upitničke operacionalizacije koja bi imala valjano teorijsko uporište. Postojeći modeli etničke vezanosti i otvorenosti iznose pretpostavku da se ovaj koncept može operacionalizovati jedinstvenom dimenzijom etničke vezanost nasuprot nacionalne otvorenosti (Milosavljević, 1990), ili govore o egzistenciji više tipova odnosa prema vlastitoj i drugim etničkim grupama (Getzkow, 1955; Rot i Havelka, 1973). U više studija koje je sproveo sa saradnicima, koristeći pri tome različite upitnike za procjenu etničke vezanosti i otvorenosti, Turjačanin je testirao različite modele (Turjačanin, 2005, 2007; Turjačanin i Čekrlija, 2006) i opšti je utisak da se čitav koncept preciznije opisuje zasebnim dimenzijama etničke vezanosti i otvorenosti. Kroz primjene upitnika NVNO (Turjačanin i Čekrlija, 2006) su dobijeni rezultati koji su jasno sugerisali da je prostor odnosa prema vlastitoj i drugim etničkim grupama potrebno opisivati sa dva faktora koji su poslužili kao osnova formiranja dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti-otvorenosti. Imajući u vidu nalaze o povezanosti etničke vezanosti-otvorenosti sa religioznošću, empirijske potvrde o njihovim međuodnosima u okviru sindroma autoritarnosti (Adorno, 1950; Altemeyer, 1981) kao i istorijsku isprepletenost ovih koncepata razvijena je ideja o konstrukciji upitnika koji će pored skala etničke vezanosti i etničke otvorenosti uključiti i skalu religioznosti. Ova tri faktora Wolf i Momirović (1988) su identifikovali u okviru nadređene dimenzije koju su imenovali kleronacionalizmom. U istraživanju u kojem su korišteni upitnik etničke vezanosti-otvorenosti (NVNO; Turjačanin i Čekrlija, 2006) i skala konformističke religioznosti (R; Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004), dobijeni su rezultati koji govore u prilog tezi o kleronacionalizmu kao nadređenoj dimenziji, čiji je jedan pozitivan pol određen izraženom etničkom vezanošću, zatvorenošću prema drugim etničkim grupama i izraženom religioznošću, dok njen antipod definišu otvorenost ka pripadnicima drugih etničkih grupa, izostanak snažnijeg identifikovanja sa vlastitom etnijom i nizak stepen saglasnosti sa religijskim postavkama (Čekrlija i Đurić, 2015).

Kroz više istraživanja pomoću upitnika NVNO su ispitivani odnosi etničke vezanosti-otvorenosti sa srodnim konceptima, kao i sa različitim indikatorima autoritarnosti. Gajić (2006a) je utvrdila pozitivan odnos etničkog identiteta sa etničkom vezanošću i negativan sa etničkom otvorenošću. U drugoj studiji (Gajić, 2006b) ista autorica je potvrdila i pozitivnu vezu etničke vezanosti i autoritarnog konformizma. Turjačanin (2006) kao jedan od značajnih prediktora etničke vezanosti i otvorenosti navodi kolektivističku i individualističku orijentaciju. Pored rezultata koji su konstantno bili saglasni sa ranijim

empirijskim nalazima i teorijskim postavkama, upitnik NV-NO je dosljedno pokazivao i dobre psihometrijske karakteristike. S obzirom da obje skale upitnika imaju vrlo dobro definisane prve predmete mjerenja odlučeno je da se formiraju kraće verzije skala koje će omogućiti bržu procjenu etničke vezanosti i otvorenosti. Novina u odnosu na polaznu verziju upitnika NVNO je ta da je dimenzijama promijenjeno ime u *etnička vezanost (EV)* i *etnička otvorenost (EO)*. Razlog za to je nastojanje da se bude potpuno dosljedan u razmatranju prirode ovog konstrukta. Pored toga, termin etnička vezanost je primjereniji značenju termina *ethnic* koji se koristi u relevantnoj literaturi, te donosi mogućnost i kroskulturalne komparacije i adekvatniju generalizaciju nalaza.

Skala R je namijenjena procjeni konformističke religioznosti. Termin *konformistička* u ovom slučaju je uveden da se naglasi autoritarni smjer religioznosti, odnosno usklađivanje vlastitih uvjerenja i ponašanja sa određenim sistemom ideja i smjernica porijeklom od neupitnog nadređenog autoriteta. Po autorima skale religioznost jeste sama po sebi autoritarna jer uključuje sistem vrijednosti, smjernice, rituale i funkcionisanje koje se ne dovodi u pitanje. Ona se usvaja i ispoljava i ne dovodi u pitanje, čime jasno pokazuje svoje autoritarno porijeklo. Spiritualnost suprotno tome (Piedmont, 2005), ili intrinzička religioznost (Allport i Ross, 1967) nisu ograničeni neupitnom ispravnošću autoriteta, već uključuju i kritičko promišljanje pa i mogućnost modifikacije postavki o duhovnosti i nadređenom entitetu. Kao takva duhovnost, spiritualnost ili intrinzička religioznost nemaju autoritarnu prirodu i ne pripadaju užem predmetu interesovanja. U ovoj studiji termin *religioznost* podrazumijeva konformiranje određenoj ideji i kao takvo pripada domenu autoritarne orijentacije. Za strukturu skale R je utvrđeno da se može identifikovati nekoliko grupa indikatora ali da se radi o jedinstvenom predmetu mjerenja (Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004). Kroz dosadašnje primjene utvrđeno je da skor na skali R pozitivno korelira da drugim indikatorima autoritarnosti kao što su konformizam (Gajić, 2006), kolektivna orijentacija (Turjačanin, 2006), antiintraceptivnost (Čekrlija, 2007). U isto vrijeme su identifikovane i pozitivna veza sa etničkim identitetom i negativna veza sa državnim identitetom (Puhalo, 2006) koji su u Bosni i Hercegovini međusobno suprotstavljeni svjetonazori. U ispitivanju porijekla konformističke religioznosti ustanovljeno je da je podređena konformizmu (Dušanić, 2006a; Dušanić, 2006b).

U ovom istraživanju je testirana verzija upitnika koji sadrži kraće verzije skala etničke vezanosti (EV), etničke otvorenosti (EO) i konformističke religioznosti (R). Skale EV i EO se sastoje od po 5, a skala R od 9 stavki. Upitnik predstavlja operacionalizaciju ideje da je na osnovu pojedinačnih mjera etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti moguće odrediti i ukupnu mjeru kleronacionalizma kao nadređene strukture. S obzirom da su sve tri pojedinačne skale u svojim dužim verzijama pokazale robustne prve glave predmete mjerenja i postojane međusobne korelacije, pretpostavljeno je da bi se mogao razviti upitnik sa kratkim skalama etničke vezanosti, etničke otvorenosti i religioznosti čija bi suma mogla odgovarati ukupnoj procjeni kleronacionalizma. U ovom radu će biti razmotrene psihometrijske karakteristike skala EV, EO i R, kao i psihometrijska struktura upitnika. Dodatno će se razmotriti pitanje da li je upitnik moguće tretirati kao opštu procjenu

kleronacionalizma, ili je bolje koristiti samo njegove procjene etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti kao nezavisnih struktura.

METOD

Uzorak

U ovom istraživanju je uzorak obuhvatio 1133 studenta, (577 žena), starosti od 19 do 28 godina ($M=21.97$, $SD=2.15$). Cjelokupno ispitivanje je sprovedeno online uz korištenje tehnike "snježne lavine". Učesnici u istraživanju čiji su podaci uzeti u analizu su studenti više od 20 različitih javnih i privatnih univerziteta u Bosni i Hercegovini. S obzirom da su ranije verzije ovih skala validirane u najvećoj mjeri na studentskim uzorcima, logičnim se činilo da i provjera nove skraćene verzije skale bude izvedena na istoj populaciji.

Instrumenti i mjere

U studiji je testiran kratki upitnik EV-EO-R. Provjeravana je psihometrijska vrijednost njegovih skala etničke vezanosti (EV), etničke otvorenosti (EO) i konformističke religioznosti (R), kao i mogućnost da ukupni sumacioni skor na upitniku EV-EO-R predstavlja ukupnu mjeru kleronacionalizma.

Statistička analiza

U prvom dijelu analize su razmotreni deskriptivni parametri pojedinačnih stavki po skalama i struktura prvih glavnih komponenti skala. Nakon toga su sa ciljem analize strukture upitnika EV-EO-R izvedene eksploratorna i konfirmatorna faktorska analiza. Dok je eksploratornom faktorskom analizom provjeravana struktura identifikovanih dimenzija, konfirmatornom faktorskom analizom su testirani odnosi između faktora i mogućnost postojanja opšte, njima nadređene dimenzije.

REZULTATI*Deskriptivna analiza*

U tabeli 7 su prikazani pojedinačni deskriptivni parametri stavki upitnika EV-EO-R po skalama

Tabela 7. Mjere deskriptivne statistike stavki EV-EO-R i korelacije sa polom i godinama

	IGK	M	SD	S	K	Min	Max	r_{it}	r_p	r_s
R1	.71	3.58	1.20	-.77	-.21	1	5	.62	-.07*	.12**
R2	.84	3.93	1.15	-.84	-.24	1	5	.76	-.06*	.08**
R3	.61	3.67	1.08	-.38	-.50	1	5	.52	-.08*	-.01
R4	.66	4.12	.82	-.95	1.16	1	5	.56	-.06*	.03
R5	.68	3.65	1.12	-.55	-.35	1	5	.59	-.08*	.07*
R6	.80	3.77	1.14	-.67	-.35	1	5	.71	-.12**	.04
R7	.70	4.08	1.06	-1.00	.53	1	5	.62	-.10**	.13**
R8	.73	4.21	1.12	-1.34	.94	1	5	.64	-.04	.03
R9	.70	3.75	1.12	-.58	-.29	1	5	.61	-.10**	.00
EV1	.55	2.80	1.29	.28	-.97	1	5	.37	-.04	-.07*
EV2	.75	2.28	.97	.72	.45	1	5	.56	.03	-.01
EV3	.74	2.10	1.05	1.09	.90	1	6	.51	.07*	.02
EV4	.81	2.06	.96	.88	.76	1	6	.65	.02	-.03
EV5	.67	2.55	.99	.34	-.18	1	5	.47	.00	.04
EO1	.47	3.69	.88	.53	.61	1	5	.30	-.08**	-.03
EO2	.80	4.17	.93	-1.21	1.37	1	5	.57	.00	.07*
EO3	.81	4.24	.91	-1.33	1.64	1	5	.59	-.05	.08**
EO4	.67	3.86	.91	-1.01	1.39	0	5	.45	-.05	.02
EO5	.71	4.00	.90	-.84	.34	1	5	.48	-.05	.06

M-aritmetička sredina; SD-standardna devijacija; S-skjunis; K-kurtozis; Min-minimalni skor; Max-maksimalni skor; r_{it} -korigovana ajtem-total korelacija; korelacija sa polom; korelacija sa starosti.

U tabeli 7 su zasebno po slikama predstavljeni deskriptivni parametri stavki. Kako se vidi samo dvije stavke (R7 i R8) pokazuju statistički značajnu vrijednost skjunisa ($S > \pm 1.00$) koji svojim predznakom ukazuje na pomjeranje distribucije ka višim skorovima. Vrijednost kurtozisa kao mjere vertikalnog odstupanja od normalne raspodjele statistički je značajna samo kod stavke R4, negativan predznak upućuje na leptokurtičnu raspodjelu. Vrijednosti indeksa diskriminativnosti stavki, izraženog preko korigovane ajtem-total korelacije, su vrlo visoke i zadovoljavajuće. U odnosu na pol ispitanika na svim stavkama skale R značajno više rezultate postižu muškarci. Što se tiče starosti ispitanika ona je u pozitivnoj korelaciji sa skorovima na stavkama R1, R2, R5 i R7. Konačno sve stavke visoko zasićuju prvu glavnu komponentu skale religioznosti.

Raspodjela skorova na skali EV pokazuje statistički značajno pomjeranje ($S > \pm 1.00$) prema nižim samo na stavci EV1. Značajna vertikalna odstupanja od normalne raspodjele stavki skale EV prema istom kriterijumu nisu zabilježena. Korigovane ajtem-total korelacije prelaze usvojeni zanatski kriterijum ($r_{it} > .30$), ali njihove vrijednosti značajno variraju. Može se reći da skorovi na stavkama skale EV ne koreliraju sa polom i uzrastom ispitanika i da su dva koeficijenta korelacije registrovana kao statistički značajna isključivo zahvaljujući veličini uzorka a ne svojom robusnošću. Konačno, sve stavke učestvuju značajno u definisanju prvog glavnog predmeta skale EV, s tim da stavka EV1 primjetno niže od ostalih učestvuje u njegovom određenju.

U okviru skale EO značajne negativne vrijednosti skjunisa i značajne pozitivne vrijednosti kurtozisa su registrovane kod stavki EO2, EO3 i EO4. Ovim se ukazuje na grupisanje skorova ispitanika na dijelu skale koji obuhvata izraženiju etničku otvorenost. Korigovane ajtem-total korelacije skale EO se mogu tretirati zadovoljavajućim uz naglasak da u skupu od svega pet varijabli stavka EO1 svojim indeksom diskriminativnosti nalazi na samoj granici postavljenog kriterijuma ($r_{it} > .30$). Sa polom i starosti ispitanika nije registrovana nikakva povezanost, a značajnost dva koeficijenta korelacije se može tumačiti prvenstveno veličinom uzorka. Pregled strukture prve glavne komponente skale EO pokazuje da se radi o jedinstvenoj dimenziji, uz napomenu da stavka EO1 ostvaruje niže zasićenje od ostalih.

Tabela 8. Mjere deskriptivne statistike skala EV, EO i R i korelacije sa polom i godinama

	M	SD	S	K	Min	Max	A	r_{pol}	r_s
R	34.67	7.04	-.43	-.48	9	45	.88	-.11*	.07*
EO	11.78	3.69	.51	.42	5	25	.74	.02	-.02
EV	19.90	3.56	-.29	.59	5	48	.69	-.07*	.04

M-aritmetička sredina; *SD*-standardna devijacija; *S*-skjunis; *K*-kurtozis; *Min*-minimalni skor; *Max*-maksimalni skor; *α*-Cronbachov koeficijent pouzdanosti; r_p -korelacija sa polom; r_s -korelacija sa starosti.

Tabela 9. Korelacije skala EV-EO-R

	EV	EO
R	.42**	-.18**
EV		-.44**

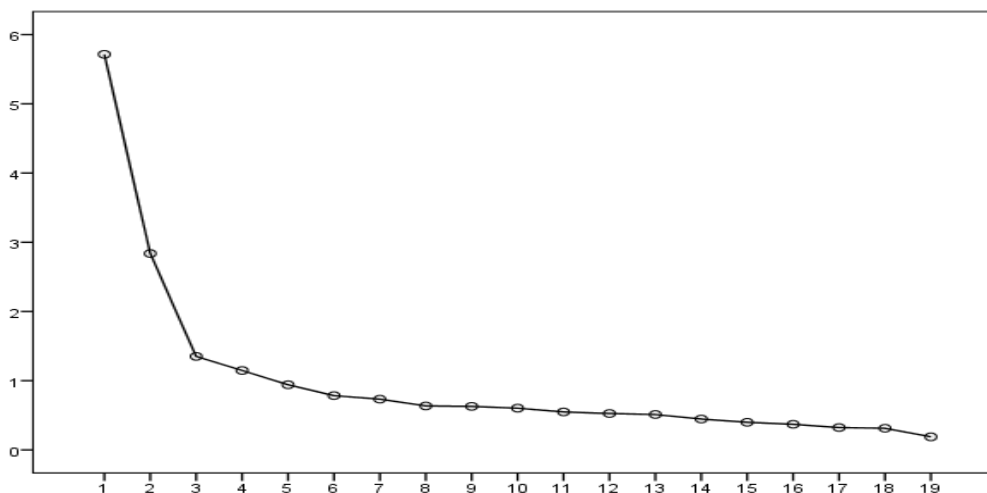
**- $p < .01$

Analiza deskriptivnih parametara ukupnih skorova na skalama EV, EO i R je pokazala da nema statistički značajnih odstupanja od normalne raspodjele niti na jednoj skali. Pored toga utvrđeno je i da sve tri skale imaju zadovoljavajuće vrijednosti Cronbachovog α koeficijenta. Ovaj nalaz je vrijedniji time što se radi o vrlo kratkim skalama. Za ukupne skorova etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti se može reći da ne ostvaruju značajne veze sa polom i starošću ispitanika koje bi trebalo uzimati u obzir prilikom tumačenja rezultata. Što se tiče korelacija međuodnosa skorova na skalama, u tabeli 9 vidimo da skala etničke vezanosti (EV) ostvaruje značajnu negativnu korelaciju sa skalom etničke otvorenosti (EO) i značajnu pozitivnu korelaciju sa konformističkom religioznosti (R). Sa druge strane skala etničke otvorenosti pokazuje nižu negativnu korelaciju sa skalom religioznosti. Sve dobijene korelacije su značajne na nivou $p < .01$.

Eksploratorna faktorska analiza skale EV-EO-R

Pri ekstrakciji faktora u postupku faktorske analize scree test je sugerisao 2 dimenzije. Pregledom njihove strukture ustanovljeno je da se sa jedne strane radi o dimenziji koja objedinjuje etničku vezanost i konformističku religioznost, a sa druge o opštijem faktoru etničke otvorenosti. S obzirom da upitnik sadrži tri zasebne skale čiji se predmeti mjerenja nastoje potvrditi u multivarijatnom prostoru, odlučeno je da se interpretira trofaktorsko rješenje u kome je objašnjeno 52% varijanse. U tabeli 10 je pored komunaliteta i strukture prve glavne komponente upitnika, data na uvid struktura faktora kao glavnih komponenti, i faktora rotiranih u promax i oblimin poziciju. Time se priroda faktora i njihova postojanost nastojala razmotriti iz više uglova.

Dobijene vrijednosti Kaiser-Meyer-Olkinove mjere adekvatnosti uzorka (.87), i Bartlettovog testa sfericiteta ($\chi^2(171) = 7973.12, p < .01$) opravdale su primjenu faktorske analize.

Slika 2. Grafički (*Scree*) test – kriterij dimenzije upitnika prema jedinstvenim vrijednostima

Prvi pogled na tabelu 10 pokazuje da je u upitniku EV-EO-R moguće identifikovati prilično robustnu prvu glavnu komponentu koja je dominantno određena stavka konformističke religioznosti. Projekcije stavki skale etničke vezanosti su istog smjera ali nešto slabijeg intenziteta, dok su stavke skale etničke otvorenosti najmanje zastupljene sa negativnim smjerom veza sa prvom glavnom komponentom. Struktura izdvojenih komponenti pokazuje da se jedino etnička vezanost izdvaja kao nezavisna dimenzija. Faktorska zasićenja stavki EV u okviru prvog faktora gdje predstavljaju podršku faktoru religioznosti ujednačena su sa zasićenjima u trećem faktoru, etničkoj vezanosti. Drugim riječima, prema strukturi izdvojenih komponenti etnička vezanost kao treći faktor je višak i vještački je izdvojen iz prvog gdje zajedno sa religioznosti čini strukturu blisku kleronacionalizmu.

Uvođenje rotacije faktora značajno mijenja i njihovu strukturu. Naime i u varimax i u promax poziciji su dobijeni manje-više čisti faktori, gdje je prvi određen stavkama skale R, drugi stavkama skale EO i treći stavkama skale EO. U provjeri korelacija između promax faktora dobijeni su vrlo slični rezultati kao pri razmatranju međuodnosa sumacionih skorova na skalama. Etnička vezanost obuhvaćena trećim faktorom ostvaruje ujednačene ali po smjeru suprotne korelacije sa religioznošću u prvom faktoru i etničkom otvorenošću u drugom. Negativna korelacija faktora religioznosti i etničke otvorenosti je nižeg intenziteta ali takođe statistički značajna.

Iako je primijenjeni kriterijum nalagao rješenje sa dva faktora, pregled strukture faktora nakon njihove rotacije opravdava insistiranje na trofaktorskoj strukturi. Iako se ne može negirati isprepletenost religioznosti i etničke vezanosti, kao ni nemogućnost potpunog razdvajanja etničke vezanosti i otvorenosti, čini se da ova tri faktora sadržavaju dovoljno samosvojnosti da bi se posmatrali kao zasebne strukture. Konačan odgovor na ovu dilemu trebala bi da obezbijedi primjena konfirmatorne faktorske analize.

Tabela 10. Komunaliteti i faktorska struktura EV-EO-R (Glavni predmet mjerenja, komponentna struktura, varimax i promax rotacija)

	K	1GK	komponentna analiza			varimax rotacija			promax rotacija		
			1	2	3	1	2	3	1	2	3
R1	.53	.63	.63	.36		.69			.71		.34
R2	.72	.74	.74	.42		.82			.84		.38
R3	.37	.56	.56			.60			.61		
R4	.46	.67	.67			.58			.63		.44
R5	.50	.61	.61			.69			.68		
R6	.64	.70	.70	.39		.78			.79		.34
R7	.52	.62	.62	.30		.72			.71		
R8	.54	.67	.67			.71			.73		
R9	.50	.61	.61	.36		.70			.70		
EV1	.50	.44	.44		.55			.66	.31		.65
EV2	.56	.46	.46	-.47	.36		-.34	.67		-.46	.72
EV3	.53	.50	.50	-.48			-.45	.57		-.54	.66
EV4	.66	.65	.65		.41			.73	.41	-.36	.81
EV5	.47	.49	.49		.41			.65			.69
EO1	.22			.37			.47			.47	
EO2	.60	-.39	-.39	.62			.75			.77	-.35
EO3	.60	-.47	-.47	.58			.73			.76	-.42
EO4	.45			.55			.67			.67	
EO5	.54	-.37	-.37	.52	.35		.72			.73	

K-komunaliteti; 1GK-prva glavna komponenta

Tabela 11. Interkorelacije promax faktora

	II	III
I	-.15	.40
II		-.40

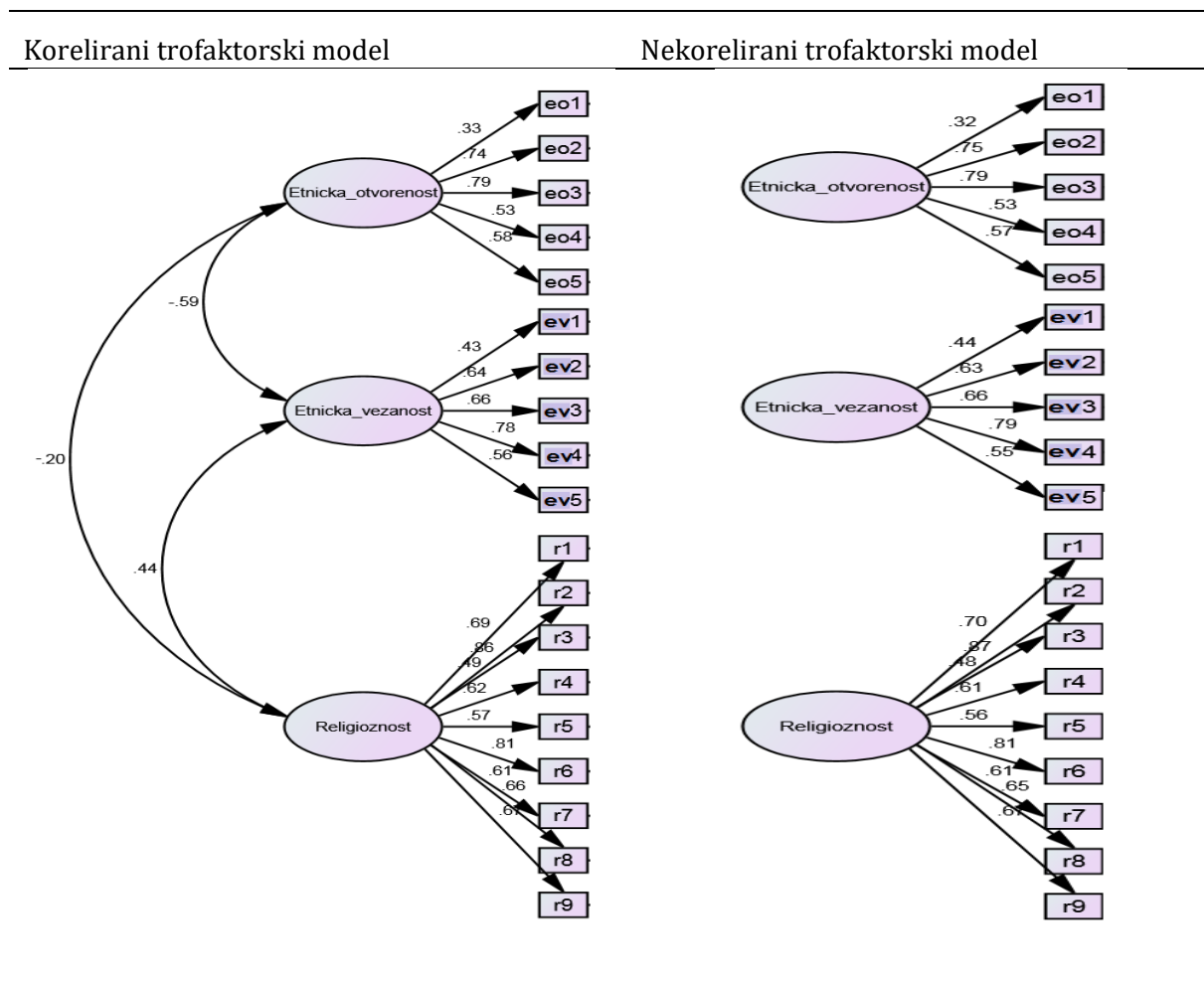
Konfirmatorna faktorska analiza

Postupkom konfirmatorne faktorske analize je izvršeno konačno razmatranje prostora upitnika EV-EO-R. Rezultati provjere koreliranog i nekoreliranog trofaktorskog modela predstavljeni su u tabeli 12 i slici 3.

Tabela 12. Indikatori slaganja u konfirmativnoj faktorskoj analizi upitnika EV-EO-R

	χ^2	df	P	χ^2/df	RMSEA (90% CI)	NFI	CFI	SRMR
Korelirani faktori	1372.181	149	.00	9.209	.09	.82	.84	.06
Nekorelirani faktori	1794.61	152	.00	11.81	.10	.77	.79	.15

Slika 3. CFA prostora upitnika EV-EO-R

U okviru konfirmatorne faktorske analize su korišteni indikatori fita: χ^2 , odnos χ^2 i stepeni slobode (χ^2/df), korijen prosječnih kvadrata greške aproksimacije (RMSEA), standardizovani korijen prosječnih kvadrata reziduala (SRMR), komparativni indeks fita (CFI) i Bentler-Bonett normativni fit index (NFI) (Kline, 2005, 2011). Vrijednost odnosa $\chi^2/df \leq 3$ se tretira kao is indeks zadovoljavajućeg fita (Kline, 2005, 2011), dok drugi stariji autori kao granicu (Marsh & Hocevar, 1985; Wheaton, Muthen, Alwin i Summers, 1977) postavljaju granicu na $\chi^2/df \leq 5$ za uzorke $N > 200$. Vrijednost ovog parametra fita u našoj studiji je značajno viša od obje predložene vrijednosti. Međutim, s obzirom da veličina uzorka značajno prevazilazi predložene donje granice vjerovatno je da bi se ovaj parametar u sprovedenoj studiji mogao tumačiti i nešto slobodnije. Vrijednosti parametara NFI i CFI se tretiraju prihvatljivim za vrijednost $> .90$, parametar RMSEA za vrijednosti $< .10$ i SRMR $< .08$ (Kline, 2011). Prema dobijenim ukupnim vrijednostima parametara fita (tabela 12) možemo vidjeti da trofaktorski testirani model zadovoljava starije, blaže kriterije, tako da je prema vrijednostima koje daje Kline (2005) u potpunosti prihvatljiv. Sa druge strane parametri NFI i CFI ne zadovoljavaju kriterije koje predlaže Kline (2011), ali koji pak zadovoljavaju kriterije drugih liberalnijih autora koji kažu da su vrijednosti NFI i CFI $> .80$ prihvatljivi za velike uzorke.

Visine veza stavki skala sa faktorima, kao i interkorelacije faktora ukazuju da se radi o koherentnom trofaktorskom prostoru. Faktor religioznost je definisan ujednačenim i relativno visokim vezama sa stavkama skale R. Faktor etničke vezanosti je takođe jasno određen. Faktor etničke otvorenosti okuplja sve stavke ove skale, uz napomenu da je ovdje registrovan i najveći raspon u visini faktorskih zasićenja. Korelacije faktora etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti su replike odnosa dobijenih eksploratornom faktorskom analizom, etnička vezanost i religioznost su u međusobnoj pozitivnoj korelaciji, i negativnoj korelaciji sa etničkom otvorenosti. Provjera modela sa tri nezavisna faktora pokazala je da se i dalje dobijaju parametri fita koji u manjoj mjeri prevazilaze postavljene kriterijume, o čemu bi se i ovaj put moglo diskutovati s obzirom na veličinu uzorka. Faktorska struktura se gotovo ne razlikuje od strukture dobijene uz korelirane faktore.

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati pokazuju u prvom redu da skale upitnika EV-EO-R etnička vezanost (EV), etnička otvorenost (EO), i konformistička religioznost (R) imaju zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike pogotovo imajući u vidu da se radi o kratkim skalama. Sve tri skale imaju i jedinstven predmet mjerenja koji odgovara nazivima skala. Faktori zadržavaju svoju strukturu i kada se prostor upitnika EV-EO-R posmatra kao jedinstven. Smjer veza među faktorima odgovara teorijskim postavkama na kojima je zasnovano istraživanje. Ukoliko bi se zaključak izveo isključivo na bazi vrijednosti dobijenih psihometrijskih karakteristika onda se za upitnik EV-EO-R može reći da predstavlja adekvatne procjene etnička vezanosti, otvorenosti i religioznosti. Sa druge strane pak, nije potvrđena pretpostavka da tri navedene skale čine

jedinstvenu nadređenu dimenziju kleronacionalizma. Iako je na osnovu rezultata primjene dužih verzija skala sugerisano postojanje kleronacionalizma koja je okupljala etničku vezanost, zatvorenost i religioznost (Čekrlija, i Đuruć, 2015; Turjačanin i Čekrlija 2006), u ovom istraživanju to nije potvrđeno. Već je eksploratorna faktorska analiza pokazala da prva glavna komponenta upitnika u prvom redu obuhvata etničku vezanost i religioznost stavke etničke otvorenosti slabije učestvuju u njenom zasićenju. Vrijednosti parametara saglasnosti sa modelom u okviru konfirmatornih faktorskih analiza su bile na granici prihvatljivosti ili su ih prevazilazile taman toliko da se posumnja da u zasnovanost modela. Imajući u vidu da je u radu predstavljena velika količina podataka odlučeno je da se odustane od hijerarhijske konfirmatorne faktorske analize kojom bi se dodatno testirala i ta hipoteza, da bi se samo još jednom odbacila. Struktura skale i odnos sa inim spoljnim mjerama psiholoških varijabli baziranih na etničkoj pripadnosti i drugim uzorcima će svakako biti razmatrana u daljim koracima validacije upitnika EV-EO-R. Mišljenja smo da je za sada dovoljno što se upitnik EV-EO-R može prihvatiti kao zadovoljavajuće istraživačko sredstvo.

GENERALNA DISKUSIJA

Opšti osvrt na dobijene nalaze omogućava dva zaključka. Prvi se tiče testiranja dvodimenzionalnog modela etničke vezanosti-otvorenosti. Ukupni rezultati provjere govore da se radi o dobro zasnovanoj teorijskoj koncepciji kojoj u prilog govore rezultati empirijske provjere. Komparacija sa drugim modelima pokazala je da dvodimenzionalni model ima snagu da ih inkorporira i tumači kao svoj specifičan oblik. Za punu provjeru predloženog dvofaktorskog modela etničke vezanosti-otvorenosti ostaje potreba da se provjere odnosi sa osobinama ličnosti i srodnim konstruktima socijalne psihologije.

Rezultati druge studije pokazuju da se kratki upitnik EV-EO-R može prihvatiti kao mjera etničke vezanosti, otvorenosti i konformističke religioznosti sa zadovoljavajućim metrijskim svojstvima. Ipak, snaga skale etničke vezanosti i etničke otvorenosti da podrže dvodimenzionalni model EV-EN tek treba da bude u potpunosti provjerena. Odnos skala upitnika EV-EO-R sa drugim mjerama etničke vezanosti, etničke religioznosti i konformističke religioznosti takođe ostaju kao obavezan zadatak u daljoj validaciji upitnika i modela.

LITERATURA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., & Sanford, N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers.
- Allport, G. W., Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5(4), 432.
- Altemeyer, R. A. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, Manitoba, Canada: University of Manitoba Press.
- Čorkalo, D. (1998). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*, IUC, Dubrovnik.
- Čekrlija, Đ. (2007b). Relacije antiintraceptivnosti i religioznosti. Rezime; XIII Empirijska istraživanja u psihologiji, 84-85.
- Čekrlija, Đ. (2015). Kleronacionalizam kao zajedničko ishodište nacionalne vezanosti, nacionalne isključivosti i religioznosti. *Radovi*, 21, 55-64.
- Čekrlija, Đ., Turjačanin, V., i Puhalo, S. (2004). Društvene orijentacije mladih. Banja Luka: Nacionalni institut Za borbu protiv narkomanije.
- Dušanić, S. (2006a). Hijerarhijska faktorska analiza religioznosti i konformizma. U V. Turjačanin, i Đ. Čekrlija. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet* (str. 132-149). Banja Luka: Art print.
- Dušanić, S., i Čekrlija, Đ. (2006). Kanoničke relacije religioznosti i lokusa kontrole. U V. Turjačanin, i Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, (str. 150-157). Banja Luka: Art print.
- Đurić, Đ. (1980). *Psihološka struktura etničkih stavova mladih*, OC "Vukan Jovanović", Novi Sad.
- Gajić, T. (2006a). Zajednički prostor nacionalne vezanosti, nacionalne otvorenosti i etničkog identiteta. U V. Turjačanin i Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet* (str. 57-659). Banja Luka: Art print
- Gajić, T. (2006b). Zajednička faktorska struktura religioznosti, nacionalne vezanosti i konformizma. U V. Turjačanin i Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet* (str. 132-149). Banja Luka: Art print.
- Guetzkow, H. (1955). *Multiple Loyalties*, Princeton University, Princeton.
- Katz, D. (1965). *Nationalism and Strategies of International Conflict Resolution*, u Kelman, H. C. (Ed.): *International behavior: A social-Psychological Analysis*. Holt, New York.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (2nd. Ed.). New York: The Guilford Press.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modelling*. (3rd. Ed.). New York: Guilford Press.

- Lazarevski, J. (1975). *Povezanost oblika nacionalne vezanosti sa socijalnom distancom*, 5. Kongres psihologa Jugoslavije.
- Marsh, H. W., & Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First- and higher-order factor models and their invariance across groups. *Psychological Bulletin*, 97, 562–582.
- Milosavljević, B. (1990). *Konstrukcija skale nacionalne vezanosti*, (rukopis), Filozofski fakultet, Zadar.
- Pantić, D. (1987). *Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez SAP*, IIC SSO Srbije, Beograd.
- Piedmont, R. L. (2005a). The role of personality in understanding religious and spiritual constructs. In R.F. Paloutzian & C.L. Park (Eds.). *The Handbook of Psychology of Religion* (pp. 253-273). New York: Guilford.
- Peršič, B. (1973). *Još jedna verzija skale za ispitivanje oblika nacionalne vezanosti*, Dani Ramira Bujasa, Zagreb.
- Puhalo, S. (2006). Sociodemografske karakteristike etničkog identiteta i povezanost sa državnim i evropskim identitetom. U V. Turjačanin, i Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, (str. 57-65). Banja Luka: Art print.
- Rot, N. i Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Beograd.
- Šiber, I. (1984). *Socijalno-psihologijski pristupi izučavanju međunacionalnih odnosa*, Fakultet političkih nauka, Zagreb.
- Turjačanin, V. (2006). Predikcije nacionalne vezanosti i otvorenosti. U V. Turjačanin, i Đ. Čekrlija (Ur.), *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, (str. 102-112). Banja Luka: Art print.
- Turjačanin, V. (2005). *Nacionalni stavovi mladih bošnjačke i srpske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini*, Filozofski fakultet u Banjoj Luci, Banja Luka.
- Turjačanin, V. (2007). Psihosocijalni prostor i etnički odnosi mladih. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turjačanin, V., i Čekrlija, Đ. (2005). Oblici vezanosti za sopstvenu naciju i za državu Bosnu i Hercegovinu kod mladih Srba i Bošnjaka, *Radovi X*, Filozofski fakultet, Banja Luka.
- Turjačanin, V., i Čekrlija, Đ. (Ur.) (2006). *Ličnost i društvo II: Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Art print.
- Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D., F., & Summers, G. (1977). Assessing Reliability and Stability in Panel Models. *Sociological Methodology*, 8 (1), 84-136.
- Wolf, B., & Momirović, K. (1988). Metrijske karakteristike skale stavova prema kleronacionalizmu. *Primijenjena psihologija*, 9 (1) 239-43.

PRILOZI

Prilog 1.

Stavke originalne skale Nacionalne vezanosti/Otvorenosti

EV1	1. Kada tvrdim da je moja nacija iznad drugih time samo, pokazujem koliko volim svoj narod
E01	2. O ljudima se ne može zaključivati na osnovu nacionalne pripadnosti
EV2	3. Bitno je postovati heroje iz nacionalne istorije.
EV3	4. Život pojedinca u potpunosti zavisi od sudbine njegovog naroda.
EV4	5. Neophodno je poznavati kulturu vlastite nacije.
EV5	6. Ponosim se svojom nacijom.
E02	7. Drugi narodi su dobri ali samo kao komsije.
E03	8. Svoje ne dam, a za drugo me bas briga.
E04	9. Ekonomska saradnja sa drugim narodima je neophodna.
E05	10. Postujem religijsku pripadnost svih drugih naroda.
E06	11. Mislím da mijesani brakovi nisu dobra stvar.
EV6	12. Nacionalna pripadnost samo opterećuje čovjeka.
EV7	13. Vlastitu naciju čovjek jednostavno osjeća.
E07	14. Sa pripadnicima drugih naroda ne mogu biti blizak kao sa svojim.
E08	15. Visenacionalne države su totalna glupost.
E09	16. Carine i pasoske kontrole nipošto ne treba ukidati.
EV8	17. Pripadniku vlastitog naroda treba pomoći kad god je to moguće.
EV9	18. Nacija je bitna koliko i porodica.
E010	19. Svaki narod treba da bude otvoren prema drugima.
EV10	20. Nacije su vjestačka tvorevina.
EV11	21. Utakmice nacionalnih selekcija su uvijek više od igre.
EV12	22. Mislím da treba kupovati isključivo domaće proizvode.
EV13	23. Slazem se sa stihom: "Sunce tuđeg neba neće Vas grijati kao sto ovdje grije."
E011	24. Volim upoznavati kulturu i običaje drugih naroda.
EV14	25. Velicanje vlastite nacije je sasvim normalna stvar.
EV15	26. Nacionalna pripadnost određuje ljudske kvalitete svakog pojedinca.
EV16	27. Isticanje nacionalne pripadnosti samo vodi u besmislene sukobe.
E012	28. Razlike među nacijama čine život bogatijim.
EV17	29. Nikad ne bih skrivao svoju nacionalnu pripadnost.
EV18	30. Djeca treba da znaju kojoj naciji pripadaju.
EV19	31. Krv nije voda.
-

Prilog 2.

Stavke originalne skale Religioznosti

- R1 Mlade bi trebalo vaspitavati u duhu vjere.
 - R2 Život bez vjere u Boga nema smisla.
 - R3 Vjerska pravila zaglupljuju ljude.
 - R4 Vjera donosi ljudima nadu i utjehu.
 - R5 U posljednje vrijeme se religiji posvećuje prevelika pažnja.
 - R6 Smatram da je religija samo "opijum za narod".
 - R7 Bez vjere u Boga čovjek je izgubljen.
 - R8 Da Bog postoji ne bi bilo ovoliko nesreće na svijetu.
 - R9 Vjeronauka bi trebala biti uvedena za obavezan predmet u svakoj školi.
 - R10 U državnoj vlasti bi trebalo da učestvuju i crkveni predstavnici.
 - R11 Molim se Bogu kada mi je teško.
 - R12 Često odlazim u bogomolju (crkvu, džamiju...)
 - R13 Mislim da Bog uopšte ne postoji
 - R14 Umjesto vjeronauke u škole bi trebalo uvesti istoriju religija.
 - R15 Vjere se prihvataju samo oni koji nisu uspješni
 - R16 U bogomolju idem samo za velike vjerske praznike
 - R17 Postim sve propisane postove.
 - R18 Raj i pakao postoje.
-

Prilog 3.

Stavke upitnika Etničke Vežanosti, Etničke Otvorenosti i Religioznosti (EV-EO-R)

- R1 Mlade bi trebalo vaspitavati u duhu vjere.
- R2 Život bez vjere u Boga nema smisla.
- R3 Vjerska pravila zaglušuju ljude.
- R4 Vjera donosi ljudima nadu i utjehu.
- R5 Smatram da je religija samo "opijum za narod".
- R6 Bez vjere u Boga čovjek je izgubljen.
- R7 Da Bog postoji ne bi bilo ovoliko nesreće na svijetu.
- R8 Mislim da Bog uopšte ne postoji
- R9 Raj i pakao postoje.
-
- EV1 Kada tvrdim da je moja nacija iznad drugih, time samo pokazujem koliko volim svoj narod.
- EV2 Bitno je poštovati heroje iz nacionalne istorije.
- EV3 Neophodno je poznavati kulturu vlastite nacije.
- EV4 Ponosim se svojom nacijom.
- EV5 Vlastitu naciju čovjek jednostavno osjeća.
-
- EO1 O ljudima se ne može zaključivati na osnovu nacionalne pripadnosti.
- EO2 Ekonomska saradnja sa drugim narodima je neophodna.
- EO3 Poštujem religijsku pripadnost drugih naroda.
- EO4 Svaki narod treća da bude otvoren prema drugima.
- EO5 Volim upoznavati kulturu i običaje drugih naroda.
-

Two-factorial model of ethnic attachment and openness, and three-factorial questionnaire of ethnic attachment, ethnic openness and religiosity (EV-EO-R): Validation study

Dorđe Čekrlija*

**Faculty of philosophy, University of Banja Luka*

Abstract: This research consists of two parts. In the first part of the paper, the concept of a two-dimensional model of ethnic attachment and ethnic openness was examined. In the second part of the paper, the questionnaire EV-EO-R was tested, which, in addition to the scales of ethnic attachment and openness, included a scale of conformist religiosity. In the first study, we tested the idea of the existence of two independent dimensions used for describing the experience one has with his own and other ethnic groups. The research was conducted on 2062 respondents (1090 women), in a range between 18 and 43 years old ($M=29.44$ $SD=2.18$). We used the NVNO questionnaire in this phase. The obtained results confirmed the existence of two dimensions, ethnic attachment and ethnic openness, that make it possible to form four profiles of ethnic attachment/openness. An additional discussion has shown that the proposed two-dimensional model successfully incorporates all other theoretical models as its modifications.

In the second study, the questionnaire EV-EN-R was tested. The questionnaire consists of three scales: Ethnic attachment (EV, 5 items), ethnic openness (EO, 5 items) and conformist religiosity (R, 9 items). In addition to checking the psychometric characteristics and the factor structure of the questionnaire, we analyzed the possibility that the questionnaire, as a unique composite measure, also provides a general assessment of clero-nationalism. Sample included 1133 students (577 female), between 19 and 28 years old ($M=21.97$, $SD=2.15$). Apart from psychometric characteristics, statistical analysis of the data also included exploratory and confirmatory factor analysis. The obtained results show that all three scales have satisfactory psychometric characteristics. Nevertheless, the EV-EO-R questionnaire does not have a single subject of measurement and can not be accepted as a unique measure of clero-nationalism.

The overall findings show that ethnic attachment and openness can be interpreted on the basis of the proposed two-factor model, while the EV-EO-R questionnaire can be used in assessing ethnic attachment, ethnic openness and religiosity.

Key words: Two-factorial model of ethnic attachment / openness, ethnic attachment, ethnic openness, religiosity, questionnaire EV-EO-R.

ZAKLJUČNI OSVRT

Projekat „Strah kao faktor društvenih izbora“ čiji su rezultati predstavljeni u zborniku *Ličnost i društvo IV* imao je dva osnovna cilja. Primarni cilj sprovedenog istraživanja je bio ispitivanje prirode uticaja straha na društvene izbore i orijentacije, zavisnost straha kao faktora oblikovanja društvenih izbora od socijalnog konteksta u Bosni i Hercegovini. Rezultati sprovedene studije i odgovori na postavljene istraživačke probleme su predstavljeni u ovom zborniku. Dodatni cilj projekta bio je uključivanje studenata u naučno ispitivanje relevantnih socijalnih konstrukata i identifikacija pedagoških implikacija ovakve vrste istraživačkih projekata. Drugim riječima, kroz istraživanje se nastojalo pokazati da je moguće baviti se osjetljivim društvenim pitanjima bez uplitanja ideologije. Stoga je studentima pružena mogućnost da u razmatranju socijalnih konstrukata i društvene svakodnevnice koriste stečena saznanja rukovodeći se isključivo načelima metodologije naučnog istraživanja. Pored toga studentima je omogućeno da primijene stečena teorijska znanja i razvijaju praktične psihološke vještine.

U nastojanju da se ostvari primarni cilj istraživanja sprovedeno je šest odvojenih studija. Nominalno sprovedene studije ne stavljaju u prvi plan razmatranje straha kao faktora društvenih izbora. Međutim, u njima je direktno analiziran socijalni kontekst u kome ispitivani strah nastaje, kao i karakteristike ličnosti koje su vezi sa strahom kao faktorom društvenih izbora. Tako postaje moguće formirati potpuniji utisak o samoj prirodi straha za egzistenciju, njegovom nastanku i razvoju, kao i relacijama sa karakteristikama ličnosti i društvenim faktorima. U okviru uvodne studije je ponovljeno ispitivanje građana o poželjnim osobinama političara. I dalje su najpoželjnije ili najvažnije osobine političara Savjesnost i Otvorenost ka iskustvu. Rukovodeći se tumačenjima psihodinamskih teorija ličnosti važnost Savjesnosti sugerije potrebu za sigurnim, pouzdanim vođom naroda u čiju se odgovornost može imati povjerenja.

Kako je prilikom tumačenja rezultata navedeno, na ovom mjestu se može prepoznati obrazac odnosa prema ocu, koji kao moćniji svojim kompetencijama i vrijednostima nadograđuje pojedinca i omogućava ostvarenje ciljeva koje pojedinac sam ne bi mogao ostvariti. S druge strane, otvorenost prema iskustvu i socijabilnost političara povezani su sa potrebama građana za prijatnijim socijalnim okruženjem u kome mogu ostvariti svoje potrebe i želje. Tražeći ovu osobinu u ličnosti političara građani potvrđuju spremnost da budu vođeni ali i ispoljavaju potrebu za socijalnim interakcijama sa onima koji ih vode. U odnosu na prethodno istraživanje (Čekrlija, 2016), zabilježene su značajne promjene. U ovogodišnjem ispitivanju je utvrđeno da su osobine Prijatnost i Emocionalna stabilnost značajno poželjnije nego ranije. Savjesnost i Otvorenost ostaju najpoželjnije osobine ličnosti političara ali njihova dominacija u odnosu na Prijatnost i Emocionalnu stabilnost više nije toliko izražena. Prema dobijenim rezultatima se čini da više nije dovoljno da se političari opažaju kao odgovorni, dosljedni i moralni, već i kao prijatno nastrojene, empatične osobe koje su u stanju da upravljaju vlastitim emocijama i emocijama masa. Veoma je važno naglasiti da su povezana poželjnost Prijatnosti i Emocionalne stabilnosti registrovane u sve tri studije u kojima su razmatrane poželjne osobine ličnosti

političara. Iste tendencije su zabilježene na tri različita ispitana uzorka što govori u prilog robustnosti dobijenih nalaza. Za ovakve rezultate se može reći da imaju značajnu praktičnu vrijednost. Ukoliko bi ih predstavnici opozicije ili vladajućih struktura protumačili na ispravan način, dobili bi vrlo jasnu sugestiju kako se ponašati u predizbornim aktivnostima i kakve kandidate promovirati u prvi plan. Dobijeni rezultati istovremeno omogućavaju da se utvrdi koliko političari svoje stavove i ponašanja prilagođavaju stavovima građana, odnosno da li njihovo ponašanje uopšte zavisi od mišljenja javnog mnjenja.

Povezivanje stavova građana o poželjnim osobinama ličnosti političara sa osobinama ličnosti građana pokazalo je da građani uglavnom preferiraju one osobine političara koje i kod njih samih su najizraženije. Značajne veze su registrovane za sve procjenjivane osobine ličnosti, a najizraženije su za osobine Savjesnosti i Prijatnosti. Identifikacija dva klastera među korelacijama osobina ličnosti građana i procjena poželjnih osobina ličnosti ukazuju i na mogućnost da se u tumačenju političkih preferencija primijene modeli koji zagovaraju dvije opštije dimenzije ličnosti. Naime, rezultati sugerišu da su ispitanici sa izraženijim rezultatima na dimenzijama ličnosti iz domena plasticiteta skloniji političarima kod kojih prepoznaju mogućnost da obezbijede opštu društvenu stabilnost. Sa druge strane ispitanici sa višim skorovima na osobinama Otvorenosti ka iskustvu, Ekstraverzije i Emocionalne skloniji su političarima koji omogućavaju dinamičniji i širi socijalni kontekst sa afirmativnim socijalnim interakcijama.

Skлонost određenom tipu političara pokazala je tek djelimičnu povezanost sa dimenzijama kleronacionalizma. Dobijen je veći broj statistički značajnih koeficijenata korelacije procjena poželjnih osobina političara sa etničkom vezanosti, otvorenosti i religioznosti. Ipak jedine relacije potvrđene multiplom regresionom analizom su veze etničke otvorenosti sa poželjnosti Otvorenosti prema iskustvu i, donekle Savjesnosti. Ispitanici koji smatraju Otvorenost važnom osobinom političara su ujedno i etnički otvoreniji. Izostanak potvrda veza etničke vezanosti i religioznosti sa poželjnim osobinama političara najvjerovatnije se može pripisati faktoru socijalne poželjnosti. Naime, etnička vezanost i religioznost u Bosni i Hercegovini predstavljaju osnovne odrednice grupnih identiteta i kao takve imaju sniženu varijabilnost skorova. Stoga i istraživanja u kojima se kleronacionalizam ispituje u prostoru osobina ličnosti pokazuju mjere etničke otvorenosti najvalidnijim korelatima osobina ličnosti. Drugačije tumačeći rezultate može se reći da Otvorenost prema iskustvu tako postaje osobina ličnosti koja omogućava da izražena vezanost za vlastitu etničku grupu i religioznost ne skrenu u etnocentrizam i šovinizam.

Generalno gledano rezultati tri sprovedene studije pokazuju da postoje dvije osnovne tendencije ličnosti odgovorne za izbor poželjnih osobina ličnosti političara. Na osnovu sklonosti pojedinca ka stabilnosti (kako ličnoj, tako i društvenoj) sa jedne strane, i odnosa prema promjenama u vlastitom životu i društvenom okruženju sa druge (dinamička komponenta ličnosti) formiraju se preferencije određenih karakteristika političara. Procjena poželjnih osobina političara odgovara karakteristikama ličnosti samih građana. Jedina razlika je u tome što građani žele da su njihove vlastite karakteristike ličnosti kod političara izraženije. Pojednostavljeno govoreći, građani na pozicijama političara žele "unaprijeđene" verzije vlastite ličnosti. Ranije registrovane težnje ka autoritarnom tipu političara (Čekrlija, 2016;

2017) se iz tog ugla se mogu tumačiti dominacijom težnje ka stabilnosti (manje stresnom socijalnom kontekstu) u odnosu na generalnu sklonost promjenama i preferenciji dinamičnog života. Naime u Bosni i Hercegovini dominiraju neprijatni socijalni stimulusi koji kod građana direktno izazivaju osjećanja nelagode, straha ili ugroženosti. Usljed preopterećenosti takvim nesigurnim socijalnim kontekstom (koji opisuju etnički problem, loš ekonomski standard i odliv stanovništva) očekivana je želja građana da osiguraju svoju egzistenciju izborom političara sa izraženom crtom stabilnosti. Međutim izborom političara koji autoritet nastoje ostvariti na osnovu etničke politike samo se produžava socijalni *status quo*. Dok građanima ostaje privid dobiti u smislu zaštice ukupan socijalni kontekst i dalje ostaje neprijatan. Bazični osjećaj ugroženosti i sklonost političarima koji primarno promovišu sposobnost da zaštite (u prvom redu na osnovu kriterija etničke pripadnosti) tako dovode do toga da dominacija potreba za zaštićenošću, sigurnosti i stabilnosti počinje gušiti pojedinca. Izbjegavanjem promjena u socijalnoj percepciji, socijalnim interakcijama i sudovima pojedini se dovodi u situaciju da svojim izborima sam održava socijalni kontekst koji inače doživljava neprijatnim i ugrožavajućim. Stoga su i registrovane promjene u ovogodišnjoj studiji vezane za osobine Emocionalne stabilnosti i Otvorenosti ka iskustvu veoma interesantne. One će svakako biti analizirane i u svjetlu izbora (oktobar, 2018). Biće svakako zanimljivo uporediti registrovane promjene u stepenu poželjnosti osobina političara sa rezultatima izbora i eventualnim promjenama u odnosu na izbore 2016.

Imajući u vidu da se osobine ličnosti na različite načine uče tokom odrastanja (Ignjatović, 2001) na ovom mjestu je moguće otvoriti i sljedeće pitanje: Koji faktori utiču na razvoj sklonosti ka primarnoj zaštici i opštoj "stabilnosti" koja će dominirati nad sklonosti bogatijem dinamičnijem socijalnom kontekstu o kome se zaključuje ne na osnovu kriterija etničke pripadnosti već prema kriteriju ličnog benefita⁷. Odgovor na ovo pitanje je analiziran u studiji koja je ispitala međudnos osobina ličnosti, socijalne traume i kleronacionalizma. Rezultati su istakli vezu fiksacija libida u oralnom stadiju sa etničkom otvorenosti kao indikatora autoritarnosti, kao i određen uticaj socijalne traume. Socijalnoj trauma kao faktoru treba posvetiti posebnu pažnju. U prvom redu smrt ili ranjavanja člana porodice ili izbjeglištvo su intenzivne psihičke traume sa dugoročnim posljedicama (Milosavljević, 2002). Pored toga, socijalna trauma je danas u značajnoj mjeri institucionalizovan faktor. Naime održavanje određenih kategorija stanovništva zasnovanih na socijalnoj traumi (porodice poginulih boraca, ratni veterani, raseljeno stanovništvo, etničke manjine) u socijalnom sistemu je vrlo važan aspekt. U Bosni i Hercegovini se insistiranjem na kriteriju etničke pripadnosti održava situacija koje je upravo produkovala kategorije socijalne trauma i njihove pripadnike. Time se i uticaj traumatičnog iskustva kod pojedinaca i grupa produžava i zahvata aspekte života pojedinca koji bi trebali biti van njegovog uticaja. Gledano iz te perspektive vještačko održavanje kategorija socijalne trauma i njihovo neadekvatno tretiranje ima dvostruki negativan efekat; intenzivira uticaj doživljene traume na svakodnevni život pojedinca i održava nepovoljnu društvenu situaciju koja je produkovala socijalne traume.

⁷ U ovom se slučaju benefitom posmatra zadovoljenje potreba u njihovom najširem značenju

Povezanost fiksacije u oralnom stadiju sa etničkom otvorenosti se takođe može dovesti u vezu sa stepenom i načinom i zadovoljenja potreba. Naime imajući u vidu da (ne)zadovoljstvo koje kod djeteta proističe iz adekvatnog zadovoljenja bazičnih potreba u toku ranog djetinjstva, jasno je da primarna odgovornost za zadovoljenje potreba djeteta pripada roditeljima. Otvoreno pitanje sada je: Koliko roditelji koji su pod permanentnim uticajem nestabilne i ugrožavajuće etničke politike, i generalno lošim ekonomskim uslovima u zemlji sposobni odgovoriti na potrebe vlastite djece? Koliko su u mogućnosti da uz isključivo zadovoljavanje samo osnovnih ličnih potreba vaspitaju narednu generaciju koja svoje društvene sudove neće donositi na isključivim kriterijima grupne pripadnosti. Bazične potrebe je najjednostavnije zadovoljiti u vlastitom okruženju, ali ono ne omogućava zadovoljenje potreba višeg reda koje izlaze iz domena grupnih identiteta. U nepovoljnim socijalnim uslovima, uz zadovoljenje jedino bazične potrebe za opstankom smanjuje se mogućnost razvijanja pojedinaca čiji etnički identiteti nije isključiv i čija je primarna crta karakteristika otvorenost.

Analiza sadržaja početog udžbenika vjeronauke takođe pripada dijelu studije u kome se razmatra institucionalizacija faktora koji doprinose osjećanju bazične nesigurnosti. Naime, vjeronauka se kao školski predmet razlikuje od svih ostalih. U prvom redu je uočen veliki broj činjenica koje govore o apsolutnoj samostalnosti vjerskih starješina u definisanju školskog udžbenika. S obzirom da vjeronauka ne počiva na naučnoj istraživačkoj metodologiji ona ne sugeriše potrebu da se u sticanju znanja sumnja, provjerava i propituje već se znanje konformistički usvaja. Gledano iz tog ugla može se postaviti pitanje da li su ingerencije vjerske institucije u okviru obrazovnog sistema preširoke. Sa druge strane, udžbenik je opterećen terminima, pojmovima i konceptima čije razumijevanje značajno prevazilazi aktuelni stepen razvoja učeničkih intelektualnih sposobnosti. Iz ugla teorije Vigotskog može se reći da za učenike to predstavlja zonu budućeg razvoja, što znači da dato gradivo ne mogu shvatiti, usvojiti i pogotovo primijeniti na adekvatan način. Gledano iz tog ugla vjeronauka kao školski predmet ne ispunjava osnovne kriterijume i zahtjeve koji se postavljaju pred ostale školske predmete. Pored toga u društvu kao što je Bosna i Hercegovina vjeronauka je povezana sa vjerskom i etničkom pripadnosti, tako da udžbenici uključuju i sadržaje koji imaju za cilj razvoj etničkog identiteta (Čekrlija i Dragomirović, 2014). Na taj način učenici i obrazovni sistem postaju medij kroz koji se razvija etnički i religijski identitet. Iako se ostavlja mogućnost da se etnička i religijska komponenta identiteta pojedinaca razvijaju na afirmativan način koji ne opterećuje opštu socijalnu situaciju, rezultati dosadašnjih analiza ne daju takav utisak. Vjeronauka kao školski predmet kroz svoje (do sada analizirane) udžbenike više je usmjerena inkorporaciji novih članova grupe nego njihovom opštem ili pojedinačnom razvoju.

Na primjerima konstrukta socijalne traume i analize udžbenika vjeronauke su analizirani primjeri u kojima se može primijetiti djelovanje faktora koji institucionalno utiču na etno-religijski identitet i ponašanje koje je na njemu zasnovano. S obzirom na nalaze dosadašnjih studija da je strah za egzistenciju glavni amplifikator etničkog identiteta u Bosni i Hercegovini (Čekrlija, 2016, 2017; Turjačanin i Čekrlija, 2006) ovdje dolazimo do mogućnosti da i same političke institucije svojim djelovanjem produbljuju egzistencijalni strah kod građana BiH i zadržavaju njihove političke izbore u domenu etničkog.

Posljednja završna studija je rezultat višegodišnjeg razmatranja etničke vezanosti, otvorenosti i religioznosti. Da bi se adekvatno odgovorilo na brojna istraživačka pitanja u vezi razmatranih konstrukata bilo je potrebno razviti i odgovarajuće istraživačko sredstvo. U studiji je prikazan upitnik EV-EO-R (Etnička vezanost, Etnička otvorenost, Religioznost) i mogućnost njegovog korištenja u srodnim istraživanjima. Veoma je važno za seriju istraživanja koja se tiču srodnih fenomena imati pouzdano oruđe koje omogućava povezivanje i generalizaciju rezultata. Upitnik EV-EO-R bi se mogao pokazati takvim istraživačkim sredstvom. Za ovu studiju je neophodno posebni napomenuti da je, u različitim fazama istraživanja, učešće uzelo više generacija studenata. Njihov doprinos u višegodišnjem radu na razvoju upitnika je neprocjenjiv. Učešće studenata u naučnom istraživanju je vjerovatno i najveća dugoročna dobit sprovedene studije. Punopravna participacija u svim fazama istraživanja problema koji pored naučne imaju i svoju društvenu vrijednost je vrlo važno stručno iskustvo za mlade istraživače. Pored toga, ovo je bila izvrsna prilika da se suptilnim društvenim problemima u okviru psihologije pristupi na naučnoj osnovi, uz poštovanje svih etičkih principa. Time su studenti imali priliku da analiziraju ličnost i društvene grupe u vlastitom društvu bez skretanja u domen ideologije bilo kog tipa. Stoga bih iskoristio priliku da se ispred istraživačkog tima i Filozofskog fakulteta Fondaciji Friedrich Ebert BiH zahvalim za podršku u promovisanju naučnog istraživanja među mladima.

Urednik

LITERATURA

- Čekrlija, Đ. (2016). *Ličnost i društvo: Poželjne vrijednosti i društvene orijentacije*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Čekrlija, Đ. (2017). *Ličnost i društvo III: Osobine ličnosti i Autoritarno društvo*. Banja Luka: Filozofski fakultet i Fondacija Friedrich Ebert BiH.
- Čekrlija, Đ., i Dragomirović, D. (2014). *Analiza sadržaja Udžbenika vjeronauka za VI razred osnovne škole*. Rad predstavljen na skupu Novembarski susreti Banja Luka 2014. Filozofski fakultet, Banja Luka.
- DeYoung, C. G. (2006). Higher-order factors of the Big Five in a multi-informant sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 1138–1151
- Milosavljević, B. (2002). *Porodica i mladi – Socijalno psihološka istraživanja*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turjačanin, V., i Čekrlija, Đ. (2006). *Ličnosti I Ddruštvo II: Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Art print.

